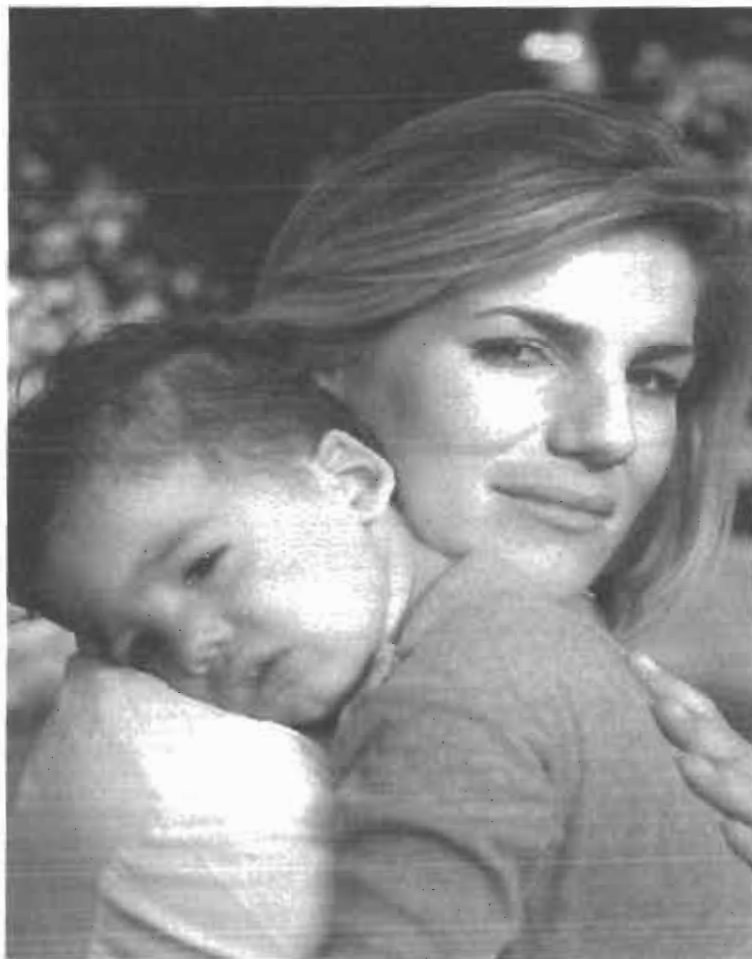

**Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΣΕΥΠ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ: «Η επίδραση της εργασίας της σύγχρονης
Ελληνίδας στον κοινωνικό ρόλο της οικογένειας»**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ

**ΚΕΛΕΣΙΔΗ ΜΑΓΔΑ
ΣΑΛΑΓΑ ΜΑΡΙΑ
ΧΟΧΤΟΥΛΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ**

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΣΕΥΠ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: «Η επίδραση της εργασίας της σύγχρονης
Ελληνίδας στον κοινωνικό ρόλο της οικογένειας»

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ

ΚΕΛΕΣΙΔΗ ΜΑΓΔΑ
ΣΛΛΛΓ'Α ΜΑΡΙΑ
ΧΟΧΤΟΥΛΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	2511
----------------------	------

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Εισαγωγή
 Το πρόβλημα
 Σκοπός της μελέτης
 Ορισμοί Όρων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Ανασκόπηση άλλων μελετών και σχετικών συγγραμμάτων

A. Διαχρονική περιγραφή της θέσης της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία

- 1.1. Προϊστορικοί χρόνοι
- 1.2. Μητριαρχία
  - 1.2.1. Η κοινωνική θέση της γυναίκας στην περίοδο της Μητριαρχίας
- 1.3. Από την μητριαρχία στην Πατριαρχία
- 1.4. Αρχαιότητα
- 1.5. Ρωμαϊκοί χρόνοι
- 1.6. Χριστιανισμός
- 1.7. Τουρκοκρατία
- 1.8. Βιομηχανική επανάσταση - Νεώτεροι χρόνοι
- 1.9. Σημερινή πραγματικότητα

B. Η Γυναικεία απασχόληση - επίδραση στο οικογενειακό της περιβάλλον και στο κοινωνικό σύνολο

- 2.1. Η επίδραση της διαδικασίας εισόδου της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο για την ίδια
- 2.2. Η επίδραση της διαδικασίας εισόδου της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο για το σύζυγο
- 2.3. Η επίδραση της διαδικασίας εισόδου της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο για την ανατροφή των παιδιών.
- 2.4. Η επίδραση της διαδικασίας εισόδου της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο στον κοινωνικό χώρο

Γ. Η Ελληνική Οικογένεια

- 3.1. Οικογένεια ένας κοινωνικός θεσμός
- 3.2. Λειτουργίες της οικογένειας

- 3.2.1. Λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια
- 3.3. Ελληνική Οικογένεια - Ιστορική αναδρομή
  - 3.3.1. Παραδοσιακή Οικογένεια
  - 3.3.2. Πυρηνική Οικογένεια
  - 3.3.3. Η σημερινή μορφή του ζευγαριού
- 3.4. Η σχέση μεταξύ της γυναικείας απασχόλησης και της οικογένειας
  - 3.4.1. Γαμηλιότητα και γυναικεία απασχόληση
  - 3.4.2. Γονιμότητα και γυναικεία απασχόληση
  - 3.4.3. Διαζύγιο και γυναικεία απασχόληση
- 3.5. Σχέσεις της οικογένειας με τον κοινωνικό χώρο
- 3.6. Υπάρχοντα μέτρα για τη διευκόλυνση της εργαζόμενης γυναίκας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

- A. Διατύπωση του θέματος
- B. Κατάρτιση σχεδίου έρευνας
  - B₁ είδος έρευνας
  - B₂ ορισμός πληθυσμού
  - B₃ πλαίσιο
  - B₄ δείγμα
- Γ. Μέθοδος συλλογής πληροφοριών

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Αποτελέσματα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Συμπεράσματα - Προτάσεις

Παραρτήματα

Ερωτηματολόγιο

Βιβλιογραφία

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Ευχαριστούμε την κ. Ζαφειροπούλου Γεωργία για τις εύστοχες υποδείξεις της, παιδαγωγικές και γραμματικές όπως και τον κ. Παπαδημητρίου Θάνο για την συνεισφορά του στην διεξαγωγή της έρευνας.

Ευχαριστούμε επίσης την Γραμματεία Κοινωνικής Εργασίας, την Κοινωνική Λειτουργό κ. Χατζοπούλου Δήμητρα, τον Φιλολόγο κ. Βασιλάτο Κωνσταντίνο, την δικηγόρο κ. Κυριαζή Χριστίνα καθώς και την βιβλιοθήκη Ναυπάκτου για την βοήθεια και την συμπαράσταση που μας έδειξαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρόλο που έχει περάσει ένα σημαντικό χρονικό διάστημα από την είσοδο της γυναίκας στην παραγωγική διαδικασία, η γυναικεία απασχόληση αποτελεί ακόμα και σήμερα το επίκεντρο πολλών συζητήσεων.

Η εργασία αυτή περιλαμβάνει δύο μέρη:

- α) Θεωρητικό
- β) Ερευνητικό

α) Στο Θεωρητικό μέρος τα κύρια σημεία που θα θιχτούν είναι:

- Διαχρονική περιγραφή της θέσης της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία.
- Η γυναικεία απασχόληση - επιδράσεις στο οικογενειακό τους περιβάλλον και στο κοινωνικό σύνολο.
- Οικογένεια: ένας κοινωνικός θεσμός, οι λειτουργίες της, σχέσεις της οικογένειας με την κοινωνία, η εξέλιξη της ελληνικής οικογένειας διαχρονικά.
- Προτεινόμενα και υπάρχοντα μέτρα για την διευκόλυνση της εργαζόμενης γυναίκας.

β) Στο Ερευνητικό μέρος περιλαμβάνεται η έρευνα, η ανάλυση των στατιστικών δεδομένων, τα συμπεράσματα και οι προτάσεις. Η έρευνα αυτή θα πραγματοποιηθεί στο χώρο της πόλης της Ναυπάκτου, μέσω ερωτηματολογίων που θα δοθούν από τα μέλη της ομάδας για να συμπληρωθούν από έγγαμες εργαζόμενες γυναίκες.

Το πρόβλημα

Με την διαδικασία της εισόδου της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο δημιουργήθηκαν αλλαγές στον οικογενειακό και κοινωνικό ρόλο. Παρότι η εισαγωγή αυτή είναι γεγονός εδώ και πολλά χρόνια δημιουργεί ακόμη προβληματισμούς και αποτελεί θέμα συζητήσεων, οι οποίες επικεντρώνονται περισσότερο στο αν οι αλλαγές αυτές είναι σε τελική ανάλυση θετικές ή αρνητικές.

Η εργασία της γυναίκας συντελεί στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς της μέσα απ' την αίσθηση της προσφοράς τόσο στο προσωπικό όσο και στο οικογενειακό και κοινωνικό τομέα.

Μέσα από την εργασία καλύπτει συναισθηματικές ανάγκες, εισπράττει την αίσθηση της αποδοχής, ολοκληρώνει την προσωπικότητά της, ευρύνονται οι ορίζοντές της γεγονός που σημαίνει ότι αποκτά περισσότερη οικονομική ανεξαρτησία και αποφασίζει η ίδια για το μέλλον της.

Όσον αφορά την οικογένεια ενισχύει οικονομικά και η ολοκληρωμένη υπόστασή της αποτελεί θετικό πρότυπο για τα μέλη της. Αποτελεί επίσης μια χρήσιμη και παραγωγική μονάδα, μετέχει ισότιμα και ενεργά στα κοινά και βοηθά στην βελτίωση του επιπέδου της κοινωνικής ζωής.

Παρόλο που η εργασία της γυναίκας αποτελεί ένα θετικό παράγοντα ταυτόχρονα δημιουργούνται κάποιες δυσκολίες στον οικογενειακό και κοινωνικό χώρο. Παλιές αξίες αμφισβητούνται, οι δομές αλλάζουν, αυξάνονται οι απαιτήσεις και οι υποχρεώσεις στις οποίες καλείται να ανταποκριθεί. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι σχέσεις της να χαρακτηρίζονται από άγχος, στρες, ένταση και να αντιμετωπίζει δυσκολία στην πραγμάτωση των ρόλων της.

Σίγουρα λοιπόν οι δυσκολίες που δημιουργούνται από την εμπλοκή της γυναίκας στον εργασιακό χώρο δεν είναι περιορισμένες. Δεν είναι όμως τότε πολλές και ουσιαστικές που να επισκιάζουν τα θετικά αποτελέσματα της εισαγωγής της στην επαγγελματική απασχόληση.

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η κοινωνία είναι ένα πολύπλοκο δίκτυο ομάδων ατόμων που αλληλοσυνδέονται και όλες μαζί κάνουν ένα μεγαλύτερο σύνολο που το χαρακτηρίζει ένας κοινός πολιτισμός και ένα ιδιαίτερο σύστημα θεσμών.

Είναι το σύνολο των κοινωνικών ομάδων που η κάθε μια έχει το δικό της τύπο οργάνωσης και ανάλογα ενδιαφέροντα αλλά συγχρόνως και άλλα κοινά με τις άλλες κοινωνικές ομάδες γενικότερα χαρακτηριστικά.

Φυσικά οι πρώτες μορφές κοινωνίας είναι πολύ διαφορετικές από τις σημερινές. Κοινό χαρακτηριστικό τους όμως είναι η ύπαρξη θεσμών μέσω των οποίων υπάρχουν και εξελίσσονται.

Κύριος θεσμός, ο πιο σημαντικός που τον συναντάμε σ' όλες ανεξαιρέτως τις κοινωνίες είναι ο θεσμός της οικογένειας.

Η οικογένεια έχει σαν πυρήνα και αφετηριακό της σημείο την ένωση δυο ετερόφυλων προσώπων. Βασικοί σκοποί της οικογένειας, τουλάχιστον ως προς την αρχική της μορφή, είναι η βιολογική αναπαραγωγή, η εκπαίδευση, η αγωγή και η κοινωνικοποίηση των παιδιών, η αμοιβαία προστασία των ατόμων που συνδέονται μεταξύ τους με συγγενικούς δεσμούς, η συντροφικότητα, η συναισθηματική υποστήριξη, η οικονομική και πρακτική βοήθεια. Οι σκοποί αυτοί εξαρτώνται από τις κοινωνικές εξελίξεις διότι επαναπροσδιορίζονται συνεχώς.

Μέσα από την εργασία αυτή γίνεται προσπάθεια να εξετασθεί αν η εργασία της γυναίκας έχει επηρεάσει τους σκοπούς.

Θεωρώντας λοιπόν την ελληνική οικογένεια ως τον κατεξοχήν θεσμό αναπαραγωγής και κοινωνικοποίησης, θα γίνει προσπάθεια να εξετασθεί σε τρία επίπεδα:

1. Στο επίπεδο των σχέσεων της με το κοινωνικό σύνολο.
2. Στο επίπεδο της εσωτερικής της δομής.
3. Στο επίπεδο της συμβολής της στη διαμόρφωση του κοινωνικού ατόμου.

Απ' ότι είναι γνωστό οι αλλαγές των κοινωνικών συνθηκών δημιουργούν αντίστοιχες μεταβολές στους κοινωνικούς θεσμούς, με θετικές και αρνητικές επιπτώσεις. Μερικές από τις αλλαγές αυτές αφορούν άμεσα την οικογένεια.

Μια απ' αυτές τις αλλαγές που παρατηρείται σήμερα είναι η απελευθέρωση της γυναίκας. Η γυναίκα είναι και γίνεται όλο και περισσότερο ελεύθερη, εργάζεται, αυτοπραγματώνεται.

Αυτό βέβαια έρχεται σε αντίθεση με τον μέχρι τώρα ρόλο της, που την ήθελε σαν το βασικό πρόσωπο οργάνωσης και λειτουργίας της οικογένειας. Εξαιτίας του ρόλου αυτού τα καθήκοντά της περιορίζονταν μέσα στο σπίτι και την ανατροφή των παιδιών. Την ήθελε παθητική, εξαρτώμενη, με συγκεκριμένες υποχρεώσεις.

Με την επαγγελματική απασχόληση όμως της γυναίκας φυσικό είναι να δημιουργείται μια νέα κατάσταση οι επιπτώσεις της οποίας θα μελετηθούν. Επίσης μέσα από την εργασία αυτή θα ερευνηθούν οι μεταβολές αυτές που ώθησαν την γυναίκα στη συμμετοχή της στην παραγωγική διαδικασία. Θα εξετασθούν τα εμπόδια και οι προκαταλήψεις που αντιμετώπισε, θα φανεί η σημερινή πραγματικότητα καθώς και κατά πόσο έχει επηρεάσει η εργασία της σύγχρονης Ελληνίδας τον κοινωνικό ρόλο της οικογένειας. Θα ήταν σκόπιμο εδώ να προσδιορισθεί πως όταν γίνεται αναφορά στην σύγχρονη Ελληνίδα εννοείται η έγγαμη εργαζόμενη μητέρα η οποία ζει και κινείται στον αστικό χώρο.

Ορισμοί Όρων

- **Μητριαρχία:** Κοινωνική οργάνωση όπου αρχηγός της οικογένειας είναι η μητέρα. Χαρακτηριστικά της είναι η μητρική γενεολόγηση - θηλυγονική διαδοχή.
- **Πατριαρχία:** Το αξίωμα και η εξουσία του πατριάρχη. Κοινωνική οργάνωση όπου αρχηγός της οικογένειας είναι ο πατέρας.
- **Κοινωνία:** Σύνολο ανθρώπων που ζουν μαζί σε ένα τόπο ή σε μια εποχή. Που ζουν ομαδικά - επικοινωνία.
- **Γαμηλιότητα:** Πρόκειται για την συχνότητα γάμων σ' ένα συγκεκριμένο πληθυσμό κατά την διάρκεια ενός έτους.
- **Μονογαμικές Οικογένειες:** Είναι οι οικογένειες που έχουν ως πυρήνα ένα ζεύγος συζύγων. Κυριότερος τύπος μονογαμικής οικογένειας είναι η συζυγική οικογένεια, την οποία αποτελούν το ζευγάρι των συζύγων και τα παιδιά τους.
- **Πολυγαμικές Οικογένειες:** Η πολυγαμική οικογένεια αποτελείται από δύο ή περισσότερες παράλληλες οικογένειες που συνδέονται μεταξύ τους με πολλαπλούς γάμους του ενός τουλάχιστον από τους συζύγους.
- **Γεννητικότητα:** Πρόκειται για την συχνότητα γεννήσεων σ' ένα πληθυσμό κατά την διάρκεια ενός έτους.
- **Οικογένεια:** Ομάδα ανθρώπων που συνδέονται με δεσμούς αίματος και ζουν κάτω από την ίδια στέγη. Γένος - σόι - ομάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

Α. Διαχρονική περιγραφή της θέσης της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία

Συχνά προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι οι γυναίκες είναι από την φύση τους προορισμένες για τον ρόλο της μητέρας. Η κυριαρχία των αντρών πάνω στις γυναίκες παρουσιάζεται σαν ένα φυσικό επακόλουθο των βιολογικών χαρακτηριστικών των γυναικών. Οι γυναίκες είναι φτιαγμένες να φροντίζουν τους άλλους. Οι άντρες που έχουν μεγαλύτερη μυϊκή δύναμη είναι κυνηγοί, πολεμιστές, κυρίαρχοι.

Απ' εδώ απομένει ένα μικρό βήμα για να θεωρηθεί αναπόφευκτο και φυσικό η κατανομή των ρόλων σύζυγος (κουβαλητής) γυναίκα (μητέρα - νοικοκυρά). Οι βιολογικές διαφορές όμως που υπάρχουν ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες δεν επαρκούν για να εξηγήσουν την κατανομή αυτή. Μάλιστα είναι γνωστό πως σε μερικούς πολιτισμούς η κατανομή αυτή είναι ρυθμισμένη τελείως διαφορετικά.

Η γνωστή ανθρωπολόγος Μάργκαρετ Ρηντ συνάντησε π.χ. στην Νέα Γουινέα φυλές όπου οι άνθρωποι είχαν «γυναικείες» ιδιότητες δηλαδή είχαν την τάση να φροντίζουν τους άλλους, να είναι φιλικοί μαζί τους και ειρηνικοί. Μια άλλη φυλή αντίθετα ήταν στο σύνολό της αυταρχική και επιθετική. Οι ιδιότητες που χαρακτηρίζονται ως «αντρικές» εκεί ισχύουν και για τις γυναίκες. Και σε μια άλλη φυλή οι γυναίκες είχαν τον ενεργό ρόλο, ενώ οι άντρες περίμεναν στο σπίτι τότε θα 'ρθουν οι γυναίκες από τη δουλειά!

Από την ιστορία λοιπόν φαίνεται πως η θέση της γυναίκας αλλάζει διαρκώς ανάλογα με την θέση της στην παραγωγική διαδικασία. Το ίδιο συμβαίνει και στην ελληνική κοινωνία.

1.1. Προϊστορικοί χρόνοι

Αρχίζοντας από την προϊστορική εποχή σύμφωνα με τις υπάρχουσες ιστορικές απόψεις, στην εποχή των σπηλαιών, περίοδος που σκεπάζει πολλά χρόνια 25.000 π.Χ. ως το 3.000 π.Χ. περίπου η γυναίκα υπολογιζόταν πολύ.

Η διανομή της εργασίας μεταξύ του άντρα και της γυναίκας έχει ως εξής: Ο πρώτος ασχολείται με το κυνήγι και την κατασκευή των εργαλείων του, η δεύτερη διατηρεί την συλλογή καρπών και όλων των ειδών διατροφής. Μαζεύει ξύλα για την φωτιά, ψαρεύει, ψήνει, φτιάχνει σάκους και μετακινείται κρατώντας το παιδί στην πλάτη.

Ο αυστηρός καταμερισμός της εργασίας έχει σαν συνέπεια τον καταμερισμό της κατασκευής των εργαλείων. Οι γυναίκες δημιουργούν τα οικιακά σκεύη, ενώ οι άντρες ασχολούνται με τα κυνηγητικά εργαλεία και τα δέρματα.

Στις πρωτόγονες Κοινότητες διακρίνονται ίσα δικαιώματα και για τα δύο φύλα. Ο άντρας παραχωρεί διαζύγιο στην γυναίκα μόλις αυτή το ζητήσει. Η Κοινότητα όμως το αποθαρρύνει γι' αυτό και συναντιέται σπάνια. Η γυναίκα και τα παιδιά δεν υπάγονται στην έννοια της ιδιοκτησίας περιουσιακά στοιχεία είναι ότι μπορεί να κουβαλάει ο καθένας.

1.2. Μητριαρχία

Στους πανάρχαιους χρόνους, όταν ο άνθρωπος ήταν πολύ περισσότερο εξαρτημένος από την φύση, οι βιολογικές διαφορές ανάμεσα σ' άντρες και γυναίκες είχαν πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα απ' ό τι σήμερα. Στο μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους οι γυναίκες, ήταν σε κατάσταση εγκυμοσύνης ή θήλαζαν τα παιδιά τους. Δεν υπήρχε έλεγχος των γεννήσεων και δεν υπήρχε για τα μωρά άλλη τροφή από το μητρικό γάλα. Το να είσαι γυναίκα τότε, σήμαινε να είσαι μητέρα και με βάση αυτά τα δεδομένα δημιουργήθηκε το Μητρικό Γένος η Μητριαρχία.

Χαρακτηριστικά του είναι η μητρική γενεολόγηση, η θηλυγονική διαδοχή και η πρωτεύουσα θέση της Μάνας. Τα παιδιά (αγόρια και κορίτσια) πέφτουν στο γένος της Μάνας τους και γενεολογούνται με τα μητρωνύματά τους.

Η περιουσία του Γένους ή της οικογένειας κληρονομείται από τις κόρες και όχι από τους γιους. Η πρωτεύουσα δε θέση της Μάνας είναι φυσική απόρροια της ιδιοκτησίας της σαν γεννήτρας των παιδιών και ιδιοκτήτριας του σπιτιού και της περιουσίας.

- Σ. Δημητρίου «Προϊστορικοί πολιτισμοί και εξέλιξη». Αθήνα, Εκδόσεις Φυτράκη, 1964.

- Παναγή Πεκάτσας «Η Μητριαρχία» Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, 1977

Στο Μητρικό γένος ο πατέρας είναι ένας φιλοξενούμενος μόνο. Δεν έχει με τα παιδιά του συγγένεια ούτε καμιά εξουσία στη γυναίκα του ή στα παιδιά της. Έτσι η συζυγική ζωή δεν είναι απαραίτητη διόλου. Μέσα στον ομαδικό ή πολυπρόσωπο γάμο, που επικρατεί τότε, ο σύζυγος είναι ένας από τους πολλούς συζύγους της γυναίκας και η γυναίκα του μια από τις πολλές του γυναίκες. Ο ίδιος συχνά μένει στο σπίτι της μάνας του και «επισκέπτεται» κάθε γυναίκα του (κρυφά με τον κίνδυνο ξυλοδαρμού από τους συγγενείς της). Στην περίπτωση αυτή κρατά μια κάποια ανεξαρτησία, όχι όμως και όταν έρχεται να μείνει κοντά της. Τότε ξεκόβει από το γένος της μάνας του και πέφτει στο γένος της γυναίκας του. Το μόνιμο στοιχείο του Μητρικού Γένους είναι τα θηλυκά. Τα αρσενικά του είναι τα διαβατικά στοιχεία.

1.2.1. Κοινωνική θέση της γυναίκας στην περίοδο της μητριαρχίας

Στην δωρική Κρήτη και Σπάρτη, στην αιολική Λέσβο η γυναίκα κρατά μια αρκετά σημαντική θέση. Καταπιάνεται με τα δημόσια, χαίρεται ελευθερίες και δυνατότητες προβολής. Η γυναίκα είναι η κεφαλή της οικογένειας, η ιδιοκτήτρια του σπιτιού και της περιουσίας που και τα δυο κληρονομούνται από τις θυγατέρες. Στα συμβόλαια των γάμων, η γυναίκα υπαγορεύει τους όρους και ο άντρας συνομολογεί σε τόνο ανήκουστης δουλοφροσύνης.

Η μητριαρχία φτάνει ίσαμε τη χριστιανική εποχή και κρατιέται ίσαμε τον 7^ο μ.Χ. αιώνα. Όλα τα παιδιά ανήκουν στην μάνα τους και σε περίπτωση που χωρίζουν τα αντρόγυνα μένουν μαζί της. Όλες οι βιοτεχνίες είναι εφευρέσεις της (ο άντρας κυνηγά μανάχα και πολεμά).

Σε καμιά άλλη περίοδο, η γυναίκα δεν απόκτησε τόση επιρροή, σε καμιά άλλη εποχή οι καρποί του μητρικού της φυσικού δεν κυβερνήσανε πιο ουσιαστικά και πιο ευεργετικά τη ζωή και την πορεία του ανθρώπου.

Alia

1.3. Από την Μητριαρχία στην Πατριαρχία

Ο πρωτόγονος καταμερισμός της δουλειάς μεταξύ αντρός και γυναικός στερεώνει την μητριαρχική θέση της γυναίκας. Τα μητρικά της χρέη την κρατούν στην προσωρινή ή μόνιμη εγκατάσταση ενώ ο άντρας λείπει κυνηγώντας ή πολεμώντας. Όλη η δραστηριότητα της πρωτόγονης κοινωνίας πέφτει στην γυναίκα. Αυτή με την καρποσυλλογή συμπληρώνει το κυνήγι. Η Μητριαρχία ακμιάζει έτσι, την εποχή όπου το κυνήγι, δουλειά των αντρών και η καρποσυλλογή, δουλειά των γυναικών, είναι οι κύριοι βιώσιμοι πόροι. Με το ημέρωμα όμως των αγριμιών βγαίνει από το κυνήγι η κτηνοτροφία και από την καρποσυλλογή, με την καλλιέργεια των σπόρων, η γεωργία. Μια και η κτηνοτροφία βγαίνει από την σφαίρα του κυνηγιού, μένει στα χέρια των αντρών και έτσι το πέρασμα από την κυνηγητική στην κτηνοτροφική οικονομία αλλάζει ριζικά τη θέση του άντρα. Πρώτα βρισκόταν σ' εξάρτηση από το γένος της γυναίκας, γιατί δεν είχε να προσφέρει σ' αυτό παρά το μερίδιό του από το κυνήγι. Με τα κοπάδια του αποκτά οικονομική άνεση και αγοράζει την ανεξαρτησία του. Το πέρασμα από την κυνηγητική στην κτηνοτροφική οικονομία καταλεί με γοργό ρυθμό την Μητριαρχία. Η κατάλυση προχωρά πάνω σε τρεις ριζικές αλλαγές. Η μητρική γενεολόγηση και η θηλυγονική διαδοχή γυρίζουν σε πατρική γενεολόγηση και αρρενογονική διαδοχή. Ο ομαδικός γάμος μεταγυρίζει σε ατομικό και ο μητροτοπικός σε πατροτοπικό γάμο.

Οι αλλαγές αυτές ρίχνουν την γυναίκα στην οικονομική κυριαρχία του άντρα. Η αφεντική θέση του άντρα στην οικογένεια και τα χρέη που φορτώνει της γυναίκας του στερούν τα δικαιώματα της κοινωνικής προβολής και της παλιάς της υπεροχής. Οι σχέσεις άντρα - γυναίκα είναι σχέση υποταγής.

1.4. Αρχαιότητα

Το πρώτο που χρειάζεται να αναφέρουμε είναι πως η γυναίκα δεν μένει καθόλου περιορισμένη στο σπίτι, αν και μέσα σ' αυτό υπάρχουν ορισμένοι περιορισμοί στους οποίους πρέπει να υπακούει π.χ. οι γυναίκες κατοικούν παράμερα από τους άντρες, στον γυναικωνίτη. Τρώνε επίσης χώρια στα δωμάτιά τους. Δεν παίρνουν μέρος ούτε στα γεύματα των αντρών ούτε στα συμπόσια των προσκεκλημένων που γίνονται στο σπίτι. Παρά τους περιορισμούς αυτούς όμως, οι γυναίκες κάθε άλλο παρά ζουν απομονωμένη ζωή. Μόλις οι άντρες τελειώσουν το γεύμα τους ή το συμπόσιό τους, έρχονται και κάθονται μαζί τους. Προεδρεύουν μάλιστα στις συγκεντρώσεις και διευθύνουν τις συζητήσεις. Ο τρόπος ζωής τους βέβαια, διαφέρει ανάλογα με την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν. Οι «κυρίες» ανταλλάσσουν και επισκέψεις. Όλες όμως κλώθουν, υφαίνουν και κεντούν μόνες τους. Στις πολυάριθμες οικογένειες διευθύνουν την εργασία των υπηρετριών. Κατευθύνουν την κατασκευή των ρούχων όλης της οικογένειας και φροντίζουν για την υποδοχή των ξένων. Ένας τομέας τους ξεφεύγει, ο τομέας της κουζίνας. Η παρασκευή των κρεάτων, των ψητών είναι κυρίως ανδρική δουλειά.

Οι γυναίκες συμμετέχουν κανονικά στην θρησκευτική ζωή και στις εκδηλώσεις λατρείας της οικογένειας και της πόλης. Σε πολλά ιερά κατά κύριο λόγο στα ιερά των γυναικείων θεοτήτων κατέχουν υψηλές θέσεις. Οι γυναίκες όμως έχουν την θέση τους στην λατρεία των αρσενικών θεοτήτων και μάλιστα υπάρχουν και γυναικείοι θίασοι που λαμβάνουν μέρος σ' αυτές τις εκδηλώσεις.

Είναι φανερό λοιπόν πως οι γυναίκες αναμιγνύονται με τον υπόλοιπο πληθυσμό και εξομοιώνονται μαζί του. Εξ' αιτίας του φύλου τους, εμφανίζονται σε ιδιαίτερες θέσεις, εκπληρώνουν ορισμένες υπηρεσίες ή ορισμένα λειτουργήματα καθορισμένα, αλλά η προσφορά τους δεν ξεχωρίζει από την προσφορά των άλλων μελών της κοινωνικής ομάδας.

Η γυναίκα σύζυγος τώρα δεν είναι ιδιοκτησία του άντρα αλλά αυτός είναι ο κύριός της. Μπορεί να την τιμωρήσει, να την χωρίσει, αν εκθέτει σε σοβαρό κίνδυνο τα συμφέροντα του σπιτιού της, να την σκοτώσει ακόμα σε περίπτωση μοιχείας, πράγμα όμως που αποφεύγει να το κάνει για να μην επισύρει την υποχρεωτική εκδίκηση της οικογένειάς της. Όμως η σύζυγος διατηρεί δικαιώματα και κυρίως παραμένει κάτω από την προστασία της πατρικής της οικογένειας.

- Κρεμμυδάς - Μαρκιανός «Ο Αρχαίος Κόσμος». Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1982.

- Αιμιλίου Μιρώ «Η καθημερινή ζωή στην εποχή του Ομήρου». Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, 1987

Ο νόμος τώρα ήταν διαμορφωμένος σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτές. Αποδεχόταν την θέση του άντρα ως «κύριος» ενός άλλου προσώπου. Ο «κύριος» ενός παιδιού ή μιας γυναίκας που είχε την εξουσία και την ευθύνη γι' αυτόν. Έπρεπε να μεριμνά για την στέγαση και την διατροφή του υπεξουσίου του, ενώ ο υπεξούσιος έπρεπε να υπακούει.

«Κύριος» μιας γυναίκας ήταν ο πατέρας της, ώσπου να παντρευόταν, οπότε «κύριος» της γινόταν στο εξής ο άντρας της. Αν ο πατέρας της πέθαινε προτού παντρευτεί, ο κληρονόμος του γινόταν «κύριος» της. Αν ο σύζυγός της πέθαινε μπορούσε να παραμείνει στην οικογένεια του συζύγου της με τον κληρονόμο του ως «κύριός» της, είτε να επιστρέψει στην οικογένεια του πατέρα της. Φαίνεται λοιπόν ότι μια Αθηναία γυναίκα πάντα είχε κάποιον «κύριο». Όμως μια γυναίκα-μέτοικος ήταν δυνατό να μην έχει καθόλου συγγενείς στην Αθήνα και να είναι έτσι κύριος «του εαυτού της», μολονότι ως μέτοικος θα είχε έναν «προστάτη» ο οποίος θα την αντιπροσώπευε σε νομικές υποθέσεις.

Η γυναίκα δεν μπορούσε να παντρευτεί νόμιμα ανιόντα ή κατιόντα ευθείας γραμμής (παππού, πατέρα, γιο, εγγονό) ούτε τον αδελφό ή τον ετεροθαλή ομομήτριο αδελφό της, τον εξ υιοθεσίας αδελφό της, τον θείο, τον ανεψιό της ή ακόμα πιο μακρινό συγγενή της.

Ο σύζυγος δεν υποχρεωνόταν να είναι σεξουαλικά πιστός στην γυναίκα του, η γυναίκα όμως είχε την υποχρέωση να μένει πιστή στο σύζυγό της. Ο σύζυγος που έπιανε την γυναίκα να μοιχεύεται, υποχρεούνταν από τον νόμο να την χωρίσει, ενώ ο διαφθορέας μπορούσε να τιμωρηθεί αυστηρά. Το διαζύγιο ήταν απλή υπόθεση τουλάχιστον για τον άντρα. Αν ήθελε μπορούσε απλώς να διώξει την γυναίκα του και αυτή η ενέργεια έθετε τέρμα στο γάμο χωρίς περαιτέρω διατυπώσεις. Για μια γυναίκα όμως που ήθελε να χωρίσει τον άντρα της, η διαδικασία ήταν πιο δύσκολη. Δεν αρκούσε να τον εγκαταλείψει απλώς. Το διαζύγιο ήταν έγκυρο μόνο όταν πήγαινε στο γραφείο του «άρχοντα» και έδινε έγγραφη σημείωση σχετικά μ' αυτό. Δεν είναι σαφές όμως πόσο μεγάλο εμπόδιο ήταν αυτό. Αν ένας γάμος λυνόταν με διαζύγιο, για οποιοδήποτε λόγο η προίκα έπρεπε να επεστραφεί μαζί με την γυναίκα.

- Κρεμμυδάς - Μαρκιανός «Ο Αρχαίος Κόσμος». Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1982.

- Λιμνίου Μιρώ «Η καθημερινή ζωή στην εποχή του Ομήρου». Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, 1987.

1.5. Ρωμαϊκοί χρόνοι

Η Αρχαία Ρώμη για πολλά χρόνια (περίπου δύο αιώνες 4^ο αιώνα π.Χ. - 2^ο αιώνα μ.Χ.) κυβέρνησε τους Μεσογειακούς λαούς. Χωρίς να ανεβάσει το πνευματικό επίπεδο των ανθρώπων, όπως η Αρχαία Ελλάδα διαφύλαξε την πνευματική και καλλιτεχνική κληρονομιά που πήρε από αυτήν. Οι Έλληνες είχαν ανεβάσει τον πνευματικό πολιτισμό σε τέτοιο σημείο ώστε να υπάρχει ηθική συνείδηση της υπόστασης του ατόμου και δικαιοσύνη και σεβασμός για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και προσωπικότητα. Η αρχαία Ρώμη είχε δώσει στη γυναίκα, την (DOMINA) - (Κυρία) κάποια εξουσία και η μητέρα απολαμβάνει μεγάλη υπόληψη στην κοινωνία.

Στο 2^ο μ.Χ. αιώνα το δίκαιο του γένους, των παλαιότερων ρωμαϊκών χρόνων παύει να ισχύει. Ενώ άλλοτε η μόνη νόμιμη συγγένεια δημιουργούταν από τον αρρενογονικό κλάδο, τώρα περιλαμβάνει και τον κλάδο της συγγένειας που προέρχεται από την μεριά της γυναίκας. Η μητέρα είδε ν' αναγνωρίζονται τα δικαιώματά της, ν' απολαμβάνει τον σεβασμό των παιδιών της, ισοτιμία με τον πατέρα.

Την περίοδο αυτή τα δυο βασικά χαρακτηριστικά της πατρικής εξουσίας, η απόλυτη εξουσία του συζύγου πάνω στην γυναίκα έσβησαν σιγά - σιγά. Όσον αφορά όμως την νομική διάζευξη του συζύγου από την σύζυγο βρισκόταν κάτω από την εξουσία του και ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί. Από την άλλη μεριά η διάζευξη της συζύγου από το σύζυγο ήταν ένα δικαίωμα περιλαμβανόμενο μέσα στην εξουσία που είχε αυτός αποκτήσει πάνω της.

Μέχρι τον 3^ο αιώνα π.Χ. η διάζευξη παραμένει εξαρτημένη από ένα επίμετρο σφάλμα της γυναίκας που καταδικάζεται σ' ένα συμβούλιο, το οποίο συγκαλείται με πρωτοβουλία της οικογένειας του συζύγου. Οι σύζυγοι άρχισαν έτσι να απαλλάσσονται από τις γυναίκες τους χωρίς κανείς να αγανακτεί και χωρίς να υπάρχει καμιά σοβαρή αιτία.

Τα τελευταία χρόνια όμως άρχισε να παραχωρείται το ίδιο δικαίωμα και στις γυναίκες. Αν η γυναίκα υποχρεωνόταν από τους γονείς της ή από τους στενούς συγγενείς της να παντρευτεί, αυτοί δεν είχαν να πουν παρά μια λέξη για να σπάσουν το δεσμό και να την ξαναφέρουν σπίτι τους.

Το μεγαλύτερο διάστημα της ζωής τους οι γυναίκες έμεναν στο σπίτι. Αρχικά στο σπίτι της οικογένειάς τους και αργότερα στο σπίτι της οικογένειας του συζύγου της ή στο δικό τους. Αν ήταν φτωχές ασχολούνταν με το νοικοκυριό. Αν ήταν πλούσιες και απαλλαγμένες, χάρη σ' ένα πολυάριθμο υπηρετικό προσωπικό, από τις υλικές φροντίδες, έβγαιναν την ώρα που ήθελαν,

για να πάνε επίσκεψη στις φίλες τους, για να πάνε περίπατο ή στο θέατρο και αργότερα στα δείπνα που ήταν καλεσμένες.

Οι άντρες δούλευαν για να ζήσουν σε δουλειές οι οποίες σε όλα τα είδη των επαγγελμάτων άρχιζαν πολύ νωρίς. Αν δεν δούλευαν μόλις σηκώνονταν απασχολούνταν με τους προστατευόμενούς τους αλλά και με τις υποχρεώσεις τους απέναντι στους ανωτέρους τους.

1.6. Χριστιανισμός

Ο Χριστιανισμός εισήγαγε μια νέα αντίληψη στο θέμα της ανισότητας μεταξύ των δύο φύλων, καθώς δίδαξε και υπερασπίστηκε την ισότητα μεταξύ ανδρός και γυναικός. Υπήρχε και στο νόμο της Παλαιάς Διαθήκης, η πίστη ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι ανεξαρτήτου φύλου, φυλής ή καταγωγής.

Ο Χριστιανισμός κατάργησε την διάκριση που υπήρχε μέχρι τότε μεταξύ ανδρών και γυναικών εις βάρος βέβαια των γυναικών. Οι Πατέρες της Εκκλησίας αγωνίστηκαν, όσο κανείς άλλος, για την διάκριση, η οποία πρόσβαλε την ανθρώπινη προσωπικότητα και δημιούργησε τεράστια ηθικά και κοινωνικά προβλήματα. Κήρυσσαν πως η γυναικεία ψυχή είναι «της αυτής υφής και αξίας μ' εκείνην του ανδρός». Η γυναίκα πλάσθηκε «κατ' εικόνα Θεού» όπως και ο άντρας άρα η τιμή και οι αρετές ανήκουν και στους δυο, τα βραβεία ή η τιμωρία αφορούν και τους δυο. Η διαφορά βρίσκεται μόνο στην σωματική τους κατάσταση. Η γυναίκα είναι ισότιμη προς τον άνδρα, άξια συνεργάτης του και όχι δούλα του.

Παρόλα αυτά όμως δημιουργήθηκαν αρκετές παρεξηγήσεις διότι στη Χριστιανική ανθρωπολογία υπάρχει η θέση της υποταγής της γυναίκας στον άνδρα και μάλιστα ως καθήκον της. Το πρόβλημα αυτό σύμφωνα με τους συγγραφείς που ερμηνεύουν αυτή τη θέση ξεκίνησε από το προπατορικό αμάρτημα όπου «η θρασύτητα της γυναίκας και η ολιγωρία του Αδάμ δημιούργησαν μια κατάσταση επικίνδυνη»⁽¹⁾ Γι' αυτό αναφέρεται πως «ο φιλόανθρωπος Θεός διορθώνει τα πράγματα και αίρει την φυσική και εν ομοτιμία της γυναικός εις τον άνδρα και καθιστά την «φυσικήν υποταγήν της γυναικός «νομικόν θεσμό».

Η υποταγή όμως αυτή ως νομικός πλέον θεσμός δεν σημαίνει μείωση της γυναίκας. Ο άνδρας έχει ανάγκη την γυναίκα. Οι δυο τους έχουν καθορισμένους ρόλους και η πρόοδος και επιτυχία της οικογένειας είναι αποτέλεσμα της αρμονικής συνύπαρξης των δυο, διότι η αγάπη και ο σεβασμός μεταξύ των συζύγων πρέπει να είναι αμοιβαία όπως τονίζει ο Χρυσόστομος.

⁽¹⁾ «Χριστιανισμός και ανθρωπισμός» ΝΙΚΟΛΑΟΥ Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ εκδ. Αδελφότητος θεολόγων «Ο ΣΩΤΗΡ».

Ο Χριστός τίμησε την γυναικεία μορφή. Σ' έναν κόσμο «ανδροκρατούμενο» όπως ήταν τότε, πρόβαλε την γυναικεία αξιοπρέπεια και την ισοτιμία της γυναίκας προς τον άνδρα. Γι' αυτό σ' όλο το διάστημα της επίγειας ζωής του δέχεται να συνοδεύεται και να υπηρετείται όχι μόνο από άνδρες αλλά και από γυναίκες. Ο Θεάνθρωπος εγκρίνει την κλίση της γυναίκας για μόρφωση, αναγνωρίζει δηλαδή την διανοούμενη γυναίκα.

Εξάλλου η συστηματική ανάπτυξη της ιεραποστολικής δράσης των γυναικών και η αναγνώρισή τους από την Χριστιανική Εκκλησία αποδεικνύουν την ισότιμη θέση ανδρός - γυναικός που αυτή δέχεται.

1.7. Τουρκοκρατία

Στα χρόνια του Μεσαίωνα τις γυναίκες πότε τις ανέβαζαν στον έβδομο ουρανό και πότε τις καταπόντιζαν στα βάραθρα. Η άποψη της Εκκλησίας, όπως την εξέφραζαν οι καλόγεροι, ο κλήρος και τα μέλη των μοναχικών ταγμάτων, που κήρυτταν το ασκητικό ιδεώδες, ήταν πως η γυναίκα είναι όργανο του Σατανά, ο υπέρτατος πειρασμός και πως έχοντας αυτά τα χαρακτηριστικά έπρεπε να είναι και κακή και κατώτερη από τον άνδρα.

Την εποχή αυτή η θέση της γυναίκας άλλαζε πολύ από τάξη σε τάξη. Η μοίρα της αριστοκράτισσας διέφερε από την μοίρα της γυναίκας του πλούσιου εμπόρου και η θέση και των δυο αυτών ήταν πολύ διαφορετική από την μοίρα των γυναικών του όχλου και των δουλοπάροικων. Οι περισσότεροι άλλωστε άντρες - τουλάχιστον θεωρητικά- συμφωνούσαν πως οι γυναίκες ήταν κατώτερα όντα. Αυτό τους έδινε το δικαίωμα να επιβάλλουν σ' αυτές ακόμα και σωματικές τιμωρίες.

Ο κανονικός νόμος αναφέρει ακόμα πως: «*Είναι σαφές ότι οι γυναίκες πρέπει να υποτάσσονται στους άντρες τους και να είναι σχεδόν υπηρέτριές τους*»⁽²⁾

Η μοίρα της γυναίκας ίσως να ήταν ακόμα πιο σκληρή όταν παντρευόταν και ήταν τόσο πιο βαριά όσο χαμηλότερη ήταν η θέση της στην κοινωνική κλίμακα. Σπάνια οι γάμοι αποτελούσαν υπόθεση επιλογής. Τους κανόνιζαν οι συγγενείς, οι κηδεμόνες, οι επικυρίαρχοι. Η σκέψη που επικρατούσε ήταν με πιο τρόπο να κερδίσουν περισσότερα ή πως ν' αυξήσουν τα κτήματά τους. Η μεγάλη αρχόντισσα ωστόσο δεν είχε αναγκαστικά περισσότερες πιθανότητες να κάνει ένα πιο ευτυχισμένο γάμο από την δούλα της. Η δουλοπάροικος - γυναίκα είχε ακόμα χειρότερη θέση γιατί την θεωρούσαν σαν κάτι μόλις ανώτερο από ένα ζώο.

⁽²⁾ ΜΑΡΤΖΟΡΙ ΡΟΥΛΙΝ «Η Καθημερινή ζωή στο Μεσαίωνα» ΑΘΗΝΑ 1988.

- ΜΑΡΤΖΟΡΙ ΡΟΥΛΙΝ «Η Καθημερινή ζωή στο Μεσαίωνα» ΑΘΗΝΑ 1998

Τον 12^ο αιώνα παράλληλα με την μεγάλη αγάπη προς την Μητέρα του Χριστού, αναπτύχθηκε η ιδέα της ανωτερότητας των γυναικών. Κάποτε ένας μεσαιωνικός συγγραφέας δηλώνει κατηγορηματικά: « Η γυναίκα είναι καλύτερη από τον άνδρα και συγκεκριμένα: σε ύλη γιατί ο Αδάμ κατασκευάστηκε από πηλό ενώ η Εύα από το πλευρό του Αδάμ σε θέση γιατί ο Αδάμ κατασκευάστηκε έξω από τον παράδεισο και η Εύα μέσα σε σύλληψη γιατί μια γυναίκα συνέλαβε το Θεό, πράγμα που ο άντρας δεν μπορούσε να κάνει σε παρουσία γιατί ο Χριστός παρουσιάστηκε σε μια γυναίκα μετά την Ανάσταση σε ανύψωση γιατί μια γυναίκα ανύψωσαν πιο πάνω από τον χορό των Αγγέλων την Παναγία⁽³⁾.

Το κύριο χαρακτηριστικό των γυναικών του Μεσαίωνα ήταν η ικανότητά τους να ρυθμίζουν όχι μόνο την διεύθυνση του σπιτιού τους μα και την διαχείριση των κτημάτων όταν χρειαζόταν. Όλες ήξεραν την τέχνη να γνέθουν, να υφαίνουν, κατασκευάζουν ρούχα. Οι γυναίκες ακόμα μάθαιναν να χρησιμοποιούν βότανα για γιατρείες, ήταν άξιες στο μασάζ, ήξεραν να προσφέρουν πρώτες βοήθειες. Δεν τους επέτρεπαν ωστόσο να εργάζονται έξω από το σπίτι σαν γιατροί ή σαν χειρουργοί.

Οι αστές διακρίνονταν ιδιαίτερα σε ότι αφορούσε ζητήματα νοικοκυριού. Ήταν πολύ επιτήδειες μαγείρισσες, αλλά και αν είχαν πολλές υπηρέτριες όφειλαν να τις επιβλέπουν και κατά συνέπεια έπρεπε να είναι πολύ καλά κατατοπισμένες πάνω στις δουλειές του νοικοκυριού.

Οι γυναίκες των ανωτέρων τάξεων περνούσαν αρκετό από το χρόνο τους παίζοντας σκάκι και άλλα επιτραπέζια παιχνίδια. Αγαπούσαν επίσης πολύ τα υπαίθρια σπορ σχεδόν όσο και οι άνδρες.

Ενώ το 18^ο αιώνα η Αναγέννηση αφύπνισε τους λαούς και έφερε τις πρώτες διαμαρτυρίες γυναικών για την αναγνώριση των δικαιωμάτων τους σε όλο τον κόσμο, στην Ελλάδα που τότε και για 368 χρόνια βρισκόταν κάτω από τουρκική σκλαβιά δεν είχε την ίδια απήχηση.

Η δουλειά της Ελληνίδας στον σύζυγο δεν υπήρχε γιατί και ο ίδιος ήταν σκλάβος. Όσο πιο ισχυρός οικονομικά και κοινωνικά νιώθει ο άντρας τόσο περισσότερο ασκεί την εξουσία του στην σύζυγο και στην οικογένεια. Στις εργατικές τάξεις η φτώχεια φέρνει τους συζύγους σε ισοτιμία και αμοιβαιότητα και η οικονομική καταπίεση εξαφανίζει την ανισότητα των φίλων.

Σ' αυτήν την περίοδο η παρουσία της Ελληνίδας στη ζωή της χώρας γίνεται με την συμμετοχή της στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του 1821. Σ' όλη την περίοδο του πολέμου η Ελληνίδα γεμάτη λεβεντιά και θάρρος στέκεται πλάι στους αγωνιστές στις πρώτες γραμμές. Παλεύει με την ίδια υψηλή συνείδηση, τα ίδια ιδανικά, θυσιάζεται με ίση μοίρα με τον άνδρα.

- ΜΑΡΤΖΟΡΙ ΡΟΥΛΙΝ «Η Καθημερινή ζωή στο Μεσαίωνα» ΑΘΗΝΑ 1988.

- ⁽³⁾ ΜΑΡΤΖΟΡΙ ΡΟΥΛΙΝ «Η Καθημερινή ζωή στο Μεσαίωνα» ΑΘΗΝΑ 1998

Με την απελευθέρωση καθώς οι αρχές του διαφωτισμού (σεβασμός, ισοτιμία, ανεξαρτησία κ.λ.π.) ο οποίος είχε γεννηθεί μέσα από την Αναγέννηση διαδόθηκαν σε όλο τον κόσμο από τους εκπροσώπους του, η Ελληνίδα αρχίζει να παίρνει την μοίρα στα χέρια της. Σιγά - σιγά απελευθερώνεται ενώ τα ήθη παραμένουν γι' αυτήν αυστηρά και καταπιεστικά. Φυσικά η απελευθέρωση της εξακολουθεί να μην είναι μια θετική προσφορά στην παραγωγή. Ζει μέσα στο σπίτι, καλλιεργεί τον κήπο, τους αγρούς, ασχολείται με την εργοτεχνία και βιοτεχνία πάντα στο σπίτι χωρίς αμοιβή. Ακόμη δεν έχει επαγγελματική απασχόληση.

1.8 Βιομηχανική Επανάσταση. Νεότεροι χρόνοι

Στην εποχή της αγροτικής παραγωγής η ελληνική οικογένεια αποτελούσε μια παραγωγική μονάδα της οποίας όλα τα μέλη δούλευαν. Η οικοτεχνία διαδέχτηκε την αγροτική παραγωγή όπου άντρες, γυναίκες και παιδιά κάθε οικογένειας δούλευαν πάλι μαζί, σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από χαμηλή παραγωγικότητα, περιορισμένη διαφοροποίηση εργασιακών καθηκόντων και αυξημένες ανάγκες εργατικών χεριών. Κι αυτή ακριβώς η τελευταία ανάγκη δεν επέτρεπε διακρίσεις γυναικείων ή ανδρικών εργατικών χεριών. Έτσι στις λαϊκές τάξεις όλα τα σωματικά ικανά μέλη, απασχολούνται επαγγελματικά σε δουλειές ανάλογες με το φύλο, την ηλικία αλλά και την ειδικευση και τις δεξιότητες του καθενός.

Φτάνουμε λοιπόν στην εποχή της βιομηχανικής επανάστασης που αποτελεί σταθμό τόσο για την γυναικεία απασχόληση όσο και για τους ρόλους των δύο φύλων καθώς υπήρξε η αιτία που μεταμόρφωσε την μοίρα της γυναίκας και συγκεκριμένα της Ελληνίδας ανοίγοντας τον δρόμο για την χειραφέτησή της.

Η εκβιομηχάνιση της παραγωγής συνεπαγόταν την μετακίνηση εργατικής δύναμης και πόρων από τον πρωτογενή τομέα (γεωργία, αλιεία, δασοπονία) προς δραστηριότητες, βιομηχανικές, εμπορικές και παροχής υπηρεσιών. Ο βαθμός παραγωγικότητας αυξήθηκε και το εργοστάσιο αντικατέστησε το νοικοκυριό που ήταν το κέντρο της παραγωγικής δραστηριότητας των γυναικών.

Στα πρώτα στάδια της εκβιομηχάνισης δεν έγιναν δραστικές αλλαγές στον τομέα της εργασίας που έκαναν οι γυναίκες. Η βιομηχανία προτιμούσε τη γυναίκα εκεί που μπορούσε να εργαστεί, κυρίως στους κλάδους υφαντουργίας και κλωστηρίου γιατί το μεροκάματο είναι μικρότερο και τα γυναικεία χέρια αποδίδουν καλύτερα.

- ΤΕΣΣΑ ΔΟΥΛΚΕΡΗ «Η συμμετοχή της Ελληνίδας στην οικογένεια και στην εργασία»

Εκδ. Σακκούλα ΑΘΗΝΑ 1986

-Ντίνα Τακάρη «Η κοινωνική και επαγγελματική θέση της σημερινής γυναίκας» ΑΘΗΝΑ 1978

Παρ' όλο αυτά οι αλλαγές που συνδέονται με την οικονομική και αστική ανάπτυξη άλλαξαν την εργασία χωροταξικά (βγήκε έξω από το σπίτι) και αύξησε τον αριθμό των γυναικών που εργάζονται επ' αμοιβή.

Έτσι στην διάρκεια της βιομηχανικής επανάστασης - εκατό περίπου χρόνια - χωρίς τη βοήθεια της οικογένειας από την εργασιακή ζωή. Οι γυναίκες ακολούθησαν επαγγελματικούς ρόλους έξω από το σπίτι. Αυτό ακριβώς ίσχυε για τις γυναίκες της εργατικής τάξης, ενώ γι' αυτές των μεσαίων και αστικών στρωμάτων υπήρξε ένας περιορισμός στο νοικοκυριό και η φροντίδα των παιδιών. Παρότι όμως η οικογένεια μετατράπηκε σε μονάδα μισθωτών, οι υπευθυνότητες των γυναικών για την διαχείριση των οικογενειακών υποθέσεων όπως μαγείρεμα, ψώνια, ράψιμο, ανατροφή και φροντίδα παιδιών δεν διαφοροποιήθηκαν. Εδραιώνεται με τον τρόπο αυτό ο άνισος καταμερισμός καθηκόντων στην οικογένεια.

Τα πρώτα σημάδια μιας κυρίαρχη ιδεολογίας που ήθελε την γυναίκα αποκλεισμένη στους λεγόμενους γυναικείους ρόλους ανεξάρτητα από την κοινωνική της τάξη, εμφανίζονται προς το τέλος της βιομηχανικής επανάστασης γύρω στα 1840 όταν μαζί με τον περιορισμό της παιδικής απασχόλησης προτεινόταν, από τους μεταρρυθμιστές της εποχής, και αυτός της γυναικείας. Γεννιέται το δόγμα «η θέση της γυναίκας είναι ή θα 'πρεπε να είναι το σπίτι», με το οποίο συνδέεται η αύξηση του ποσοστού των γυναικών με αποκλειστική απασχόληση στα οικιακά.

Το κύριο επιχείρημα που υποστηριζόταν για να εμποδίσουν την γυναίκα να εργασθεί έξω από το σπίτι, ήταν η οικογένεια. Υποστηριζόταν δηλ. ότι με την έξοδο της γυναίκας από το σπίτι, ο οικογενειακός δεσμός χαλάρωνε και η οικογένεια διαλυόταν. Η γυναίκα λοιπόν σύμφωνα μ' αυτήν την άποψη θα 'πρεπε να αφοσιωνόταν στα παιδιά και στο σύζυγό της. Το μόνο ενδιαφέρον της θα ήταν η οικογένεια της, όπου μπορεί να ήταν αυτή που στην «ουσία» διοικούσε και αποφάσιζε για τα θέματα της οικογένειας αλλά στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον ο άντρας παρουσιαζόταν σαν «ισχυρός». Αυτή έπρεπε να ήταν ταπεινή, υπάκουη, χωρίς πρωτοβουλίες.

Το δεύτερο σημαντικό επιχείρημα στηριζόταν στην αντίληψη πως οι κοινωνικοί ρόλοι των φύλων είναι συνάρτηση των βιολογικών τους ρόλων. Στα πλαίσια της αντίληψης αυτής τόσο η συμπεριφορά όσο και οι δραστηριότητες του ατόμου διαφέρουν ανάλογα με το φύλο.

-ΤΕΣΣΑ ΔΟΥΡΚΕΡΗ «Η συμμετοχή της Ελληνίδας στην οικογένεια και στην εργασία»

Εκδ. Σακκούλα ΑΘΗΝΑ 1986

-Ντίνα Τακάρη «Η κοινωνική και επαγγελματική θέση της σημερινής γυναίκας» ΑΘΗΝΑ 1978

Έτσι λοιπόν η επαγγελματική απασχόληση είναι προνόμιο των ανδρών . Οι γυναίκες δεν έχουν ούτε την επιθυμία, ούτε τις ικανότητες γι' αυτήν. Εξάλλου όσες γυναίκες έχουν επαγγελματικές φιλοδοξίες και επιτυχίες είναι λιγότερο «γυναίκες» και είναι αναπόφευκτη η σύγκρουση ρόλων όταν φεύγει η γυναίκα από τον προορισμό της και εργάζεται.

Πάνω σ' αυτό ακριβώς το επιχείρημα στηριζόταν η ύπαρξη του διαχωρισμού των επαγγελμάτων σε γυναικεία και ανδρικά, μια άλλη προκατάληψη που είχε η γυναίκα να αντιμετωπίσει βγαίνοντας στην αγορά εργασίας. Οι υποστηρικτές δηλ. της θέσης αυτής έλεγαν πως από την «φύση» της η γυναίκα ξέρει μόνο να ελκύει και όχι να μάχεται. Άρα δεν μπορεί να ασχοληθεί με την πολιτική και τον συνδικαλισμό. Είναι ευαίσθητη και συναισθηματική πράγμα που την εμποδίζει να διεκδικήσει. Και να κατευθύνει. Δεν έχει δηλαδή την ικανότητα ν' ασκήσει επαγγέλματα που απαιτούν σημαντικές και πνευματικές δυνάμεις⁽⁴⁾.

Απ' ότι φαίνεται όμως ο διαχωρισμός αυτός εφαρμόζεται για ν' αποκλείσει τις γυναίκες από τ' ανώτερα και όχι από τα βαριά επαγγέλματα. Τα επαγγέλματα που είναι «βοηθητικά» και έχουν κάποια υπευθυνότητα ή έχουν χαρακτήρα ρουτίνας αλλά δεν προσφέρουν καμιά προώθηση ή εξέλιξη - παραμένουν στις γυναίκες. Ενώ τα επαγγέλματα που αποδίδουν λεφτά και προνόμια παραμένουν στα χέρια των ανδρών.

Ο κλασικός καταμερισμός των ρόλων που επικρατεί στο σπίτι επαναλαμβάνονταν και στην αγορά εργασίας.

Η γυναικεία εργασία έπρεπε να είναι και να παραμείνει κάτι το «βοηθητικό». Τα «πρότυπα» του προορισμού του κάθε φύλου που επέβαλε η κοινωνία δεν έπρεπε να αλλάξουν. Η ισορροπία της διάκρισης των ρόλων των δύο φύλων δεν έπρεπε να διαταραχθεί. Η ανδροκρατούμενη κοινωνία δεν επιτρέπει την άνοδο των γυναικών σε ορισμένα επαγγέλματα.

Για την πραγμάτωση αυτών πολλοί στηρίχτηκαν και εκμεταλλεύτηκαν την ίδια την ψυχολογία της γυναίκας έτσι όπως διαμορφώνεται μέσα από τον τρόπο με τον οποίον συνηθίζεται να μεγαλώνει και να γαλουχείται. Σαν παιδιά οι γυναίκες δεν μαθαίνουν την αυτο - επιβεβαίωση και την ανεξαρτησία, αντίθετα μαθαίνουν την υποχώρηση και την εξάρτηση. Είναι πεπεισμένες πως για να επιβιώσουν χρειάζονται προστασία. Εμποδίζονται από τις προστατευτικές τάσεις των γονιών να αναπτυχθούν. Τα περισσότερα από τα στοιχεία που θεωρούνται καλά για τα κορίτσια είναι εντελώς απαράδεκτα στ' αγόρια. Η σωματική δειλία, η ήσυχη - καλή συμπεριφορά και η εξάρτηση από τους άλλους θεωρούνται

⁽⁴⁾ ΤΕΣΣΑ ΔΟΥΛΚΕΡΗ «Η συμμετοχή της Ελληνίδας στην οικογένεια και στην εργασία»

Εκδ. Σακκούλα ΑΘΗΝΑ 1986 σελ. 58

-Ντίνα Τακάρη «Η κοινωνική και επαγγελματική θέση της σημερινής γυναίκας» ΑΘΗΝΑ 1978

φυσικά στα κορίτσια. Τα αγόρια ωστόσο αποθαρρύνονται από τους εξαρτητικούς τρόπους σχέσης με τους άλλους. Έτσι το αγόρι θα οδηγηθεί προς την ανεξάρτητη συμπεριφορά και θα ανταμειφθεί γι' αυτήν. Το αποτέλεσμα είναι να μην αναπτύσσει δεξιότητες το κορίτσι, στην αναμέτρηση με το περιβάλλον της, ούτε εμπιστοσύνη στην ικανότητά της γι' αυτήν την αναμέτρηση.

Η ψυχολογική ανάπτυξη των γυναικών δημιουργεί ιδιαίτερα μέσα από την σχέση μάνας-κόρης. Μάνα και κόρη μοιράζονται την ταυτότητα του φύλου τους, ένα κοινωνικό ρόλο και κοινωνικές προσδοκίες.

Η εσωτερίκευση των στερεότυπων ρόλων είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που διατηρούν τη κοινωνική ισορροπία. Η επαγγελματική απασχόληση των γυναικών είναι από την πλευρά του ένας άλλος σημαντικός παράγοντας για την αμφισβήτηση των ρόλων αυτών.

Ευτυχώς οι Ελληνίδες το συνειδητοποίησαν αυτό και άρχισαν να αγωνίζονται για την κατάρρευση των εμποδίων αυτών δειλά στην αρχή και πιο δυναμικά αργότερα.

Άρχισαν να διεκδικούν τα δικαιώματά τους τόσο τα κοινωνικά όσο και τα πολιτικά, συστηματικά από το 1855 όταν ιδρύθηκε η «Φιλανθρωπική Εταιρεία των Κυριών» από την Καλλιρρόη Παρέν και την Κ. Υψηλάντου.

Το 1871 ιδρύεται, παράλληλα ο σύλλογος των «Κυριών υπέρ της Γυναικείας Εκπαιδύσεως». Το 1887 εκδίδεται η «Εφημερίδα των Κυριών» όπου αναλύει τα γυναικεία προβλήματα, προτρέπει της γυναίκες να εργαστούν και καυτηριάζει τη νωθρότητα και τον «παρασιτισμό» της Ελληνίδας. Στον πόλεμο του 1897 είχαν μεγάλη συμμετοχή οι διάφοροι γυναικείοι σύλλογοι. Έπαιρναν μέρος στην περίθαλψη των τραυματιών και των προσφύγων, διοργάνωναν κινητά νοσοκομεία, συσσίτια, γραφεία εξευρέσεως εργασίας για τους πρόσφυγες. Το 1920 ιδρύεται ο «Σύνδεσμος δικαιωμάτων της γυναίκας». Το 1930 οι Ελληνίδες ψηφίζουν για πρώτη φορά σε δημοτικές και κοινοτικές εκλογές από 30 χρόνων και άνω, όσες γνωρίζουν να γράφουν και να διαβάζουν.

Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι είχαν θετική επίδραση στο θέμα της απασχόλησης των γυναικών. Οι ανάγκες της τότε βιομηχανίας, η έλλειψη ανδρικών χεριών παραμέρισαν τις καχυποψίες για την γυναικεία εργασία.

Ειδικά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο προέκυψαν νέες ανάγκες για γυναικείο εργατικό δυναμικό, λόγω της ανάπτυξης του τριτογενούς τομέα, των

- ΤΕΣΣΑ ΔΟΥΛΚΕΡΗ «Η συμμετοχή της Ελληνίδας στην οικογένεια και στην εργασία»

Εκδ. Σακκούλα ΑΘΗΝΑ 1986

-Ντίνα Τακάρη «Η κοινωνική και επαγγελματική θέση της σημερινής γυναίκας» ΑΘΗΝΑ 1978

υπηρεσιών. Η εμφάνιση των γυναικών σε υπαλληλικές θέσεις φάνηκε σαν προάγγελος αύξησης του γυναικείου εργατικού δυναμικού.

Βέβαια όταν οι άντρες γύρισαν από τον πόλεμο, ήθελαν οι γυναίκες να πάνε στα σπίτια τους και να αφοσιωθούν στην οικογένειά τους. Όμως οι γυναίκες είχαν δοκιμάσει την οικονομική ανεξαρτησία και την προσωπική ελευθερία που δίνει στον άνθρωπο η εργασία. Καταλαβαίνουν ότι η κοινωνία τις μεταχειρίζεται σαν αντικείμενο, όταν τις χρειάζεται και όπου τις χρειάζεται. Αυτό τις κάνει να επαναστατούν. Η αδικία μεγαλώνει την μαχητικότητά τους και αποφασίζουν να αφοσιωθούν στον αγώνα για να κερδίσουν τα δικαιώματα που τους ανήκουν, σαν άνθρωποι, και η κοινωνία αρνείται να τους τα δώσει.

Έτσι στην Ελλάδα μετά το 1948 άρχισαν να εκδηλώνονται διάφορες γυναικείες κινήσεις. Δημιουργούνται επτά μεγάλες οργανώσεις. Τα συνεργαζόμενα Γυναικεία Σωματεία, όχι μόνο αγωνίζονται αλλά προσπαθούν να επιβάλλουν τα δικά τους σχέδια νομοθετημάτων για την εφαρμογή της νομοθεσίας στην Ελληνική νομοθεσία και το Ελληνικό Σύνταγμα.

Αποτέλεσμα των κινήσεων και των προσπαθειών των Σωματείων ήταν ότι το 1949 διορίστηκαν δύο γυναίκες ως μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου της Αθήνας. Το 1951 εκλέγεται γυναίκα δήμαρχος στην Κέρκυρα. Το 1952 με τον Ν.2159, χορηγήθηκε στην Ελληνίδα το δικαίωμα της ψήφου. Στις εκλογές του 1956 εξελέγχθηκαν με την λαϊκή ψήφο δύο γυναίκες βουλευτίνας. Στις εκλογές του 1976 εξελέγχθηκαν άλλες έξι. Τα συνεργαζόμενα Γυναικεία Σωματεία από τις αρχές του 1957 υπέβαλαν κοινό ψήφισμα στην Εθνική Αντιπροσωπία ζητώντας την εφαρμογή των στόχων που κήρυξε ο Χάρτης των Ενωμένων Εθνών το 1948.

Στην περίοδο της 7χρονης δικτατορίας οι Ελληνίδες σήκωσαν μεγάλο βάρος της αντιδικτατορικής πάλης εναντίον της «Χούντας». Πήραν μέρος στις αντιστασιακές δράσεις, διώκθηκαν, καταδικάστηκαν, βασανίστηκαν. Έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο στην αντίσταση πλάι στον άνδρα.

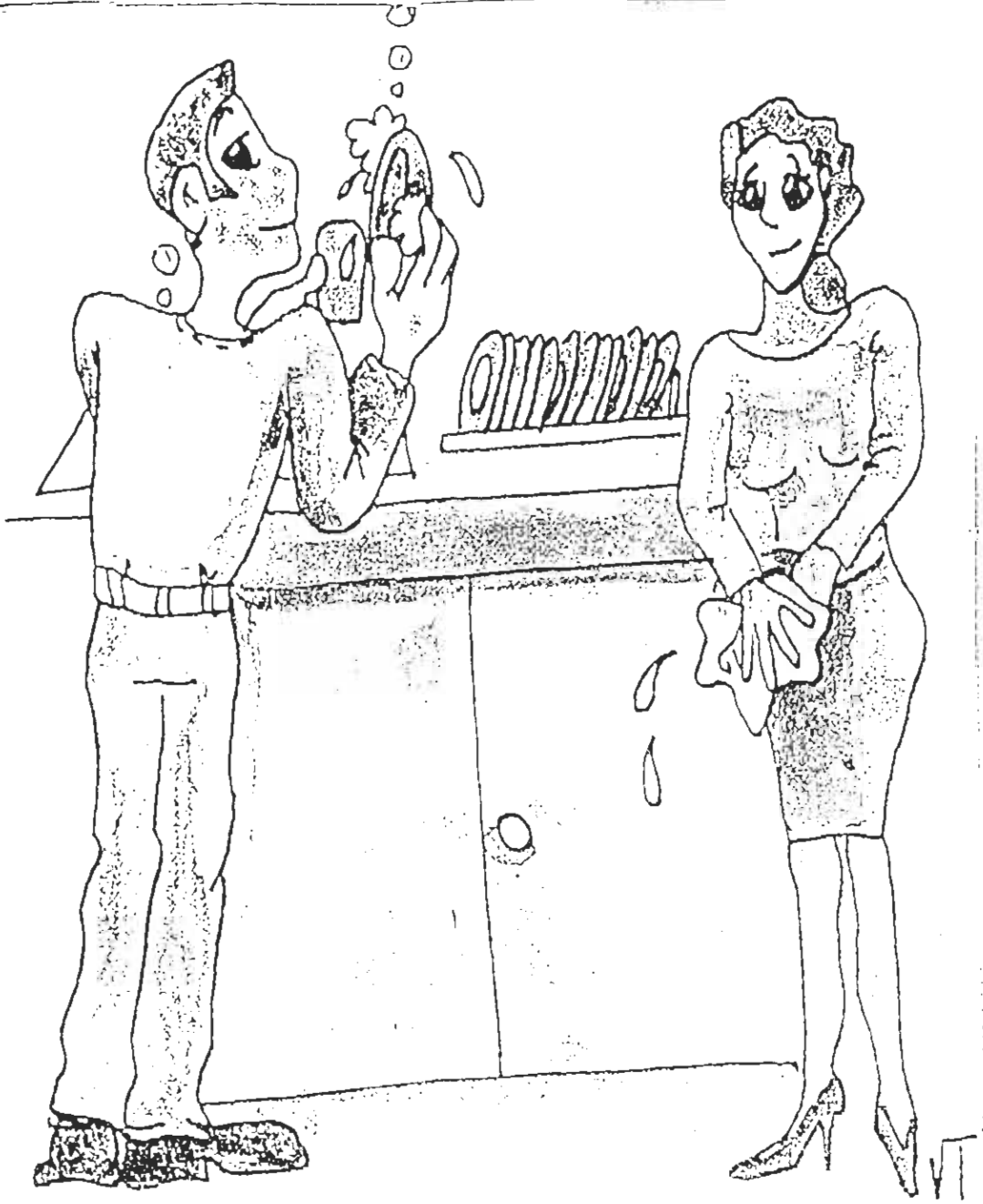
Έτσι η ισοτιμία που ζητά η γυναίκα της ανήκει δικαιωματικά, γιατί ξέρει ακόμα και να πολεμά όταν χρειαστεί.

Γι' αυτό και η ανισότητα που λένε που υπάρχει ανάμεσα στα δυο φύλα δεν αληθεύει και ούτε έχει καμιά υπόσταση. Η αντίθεση για την χειραφέτηση της γυναίκας δεν υπάρχει μεταξύ άντρα και γυναίκας, αλλά μεταξύ των υπερασπιστών ή κατακριτών της αλλαγής αυτής.

- ΤΕΣΣΑ ΔΟΥΛΚΕΡΗ «Η συμμετοχή της Ελληνίδας στην οικογένεια και στην εργασία»
Εκδ. Σακκούλα ΑΘΗΝΑ 1986

- Ντίνα Τακάρη «Η κοινωνική και επαγγελματική θέση της σημερινής γυναίκας» ΑΘΗΝΑ 1978 σελ. 35.

1.9. Σημερινή πραγματικότητα

Οι σύγχρονες γυναίκες ζητούν πάνω απ' όλα την απελευθέρωσή τους από τα οικογενειακά και κοινωνικά «δεσμά» που τους επιβάλλουν οι υπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές δομές της πολιτείας. Την ζητούν όπως ο κάθε καταπιεζόμενος και ανελεύθερος άνθρωπος που αισθάνεται την ανάγκη να απελευθερωθεί από τα καταπιεστικά κοινωνικά στοιχεία. Γι' αυτό και οργανώνονται γύρω από τα προβλήματα που τις αφορούν και που χαρακτηρίζουν την κοινωνική τους θέση. Σήμερα αποτελούν μια μεγάλη δύναμη.

Το Ελληνικό Σύνταγμα μέσα από τα άρθρα του αναγνωρίζει την αυτοτέλεια της προσωπικότητας του κάθε ανθρώπου καθώς και την ανάπτυξή της στο μέτρο που δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων ανθρώπων. Έτσι ο αγώνας της γυναίκας για χειραφέτηση και απόκτηση αυτοτέλειας ξεκινά από τις κοινωνικές μεταβολές και τις εξελίξεις που δέχθηκε η Ελληνική νομοθεσία. Το Σύνταγμα με σειρά άρθρων κατοχυρώνει και καθιστά σεβαστά τα δικαιώματα της γυναίκας (και συγκεκριμένα της εργαζόμενης Ελληνίδας) στο κοινωνικό σύνολο.

Η Ελληνική Κυβέρνηση με το Σύνταγμα της Ελλάδος του 1975 που ψήφισε η Ε' Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων στις 11 Ιουνίου και με τα Βασικά Νομοθετήματα της χώρας δίνει στην Ελληνίδα την πρέπουσα θέση για να πετύχει την οικονομική της και κοινωνική της πραγμάτωση.

- Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών «Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της Ελληνικής Οικογένειας» Αθήνα, Εκδόσεις Μεταβαλλόμενα σχήματα, 1984.

B. «Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ / ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΣΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΘΟΛΟ»

Με τη διαδικασία εισόδου της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο δημιουργούνται καινούργιες καταστάσεις και για τα δύο φύλα. Παλιές αξίες αμφισβητούνται, καινούργιες δομές (κοινωνικές και οικογενειακές) δημιουργούνται. Οι δυσκολίες είναι περισσότερες όταν αφορούν τον οικογενειακό χώρο καθώς δημιουργούνται καινούργιες σχέσεις που χαρακτηρίζονται συχνά από μια ένταση ανάμεσα στο ζευγάρι σαν συνέπεια της καινούργιας πραγματικότητας.

2.1. Η επίδραση της διαδικασίας εισόδου της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο για την ίδια

Για την γυναίκα, η αίσθηση της προσφοράς, η πεποίθηση πως έχει ξεπεράσει την αδράνεια, η γνώση ότι αποδεικνύεται χρήσιμη και ικανή σε κάποιον τομέα ή σε κάποιους τομείς. Είναι πηγή ικανοποίησης. Η κάλυψη κοινωνικών ή συναισθηματικών αναγκών της, μέσα από την εργασία, η ενημέρωση που πλαταίνει τους ορίζοντές της, η ανάπτυξη της προσωπικότητάς της και η αναγνώριση του έργου της και της προσφοράς της συμπληρώνουν τον κατάλογο με τα θετικά της γυναικείας εργασίας.

Πάνω από όλα όμως βρίσκεται η αίσθηση της οικονομικής και προσωπικής ανεξαρτησίας, η πεποίθηση πως είναι άτομο με δική του υπόσταση. Γι' αυτό και η συντριπτική πλειοψηφία δηλώνει πως θα συνεχίσει να παραμένει στον επαγγελματικό στίβο παρά τις δυσκολίες που συναντά οι οποίες σίγουρα δεν είναι περιορισμένες.

Ας μην ξεχνάμε πως η γυναίκα εκτός από την εργασία της έξω από το σπίτι έχει και την εργασία του σπιτιού, με αποτέλεσμα να της δημιουργείται άγχος και ένταση με το διπλό αυτό ωράριο εργασίας ανεξάρτητα από το αν η αμοιβή της είναι ίση ή μεγαλύτερη απ' αυτή του συζύγου της, ανεξάρτητα από το αν οι ώρες εργασίας είναι ίσες ή περισσότερες μ' αυτόν, όταν πρόκειται για το νοικοκυριό και την φροντίδα των παιδιών η ευθύνη βαρύνει κατά κύριο ή μεγαλύτερο λόγο την γυναίκα.

-ΚΑΡΑΟΣ ΚΑΣΤΙΠΑ ΝΤΕΛ ΠΙΝΟ «Η αλλοτρίωση της γυναίκας»

-Καλατζή - Λζίζη - Παρίτσης «Οικογένεια . Ψυχοκοινωνικές - Ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις». Εκδ. Ελλ. Γράμματα.

Η εξάντληση που εκφράζουν οι γυναίκες σήμερα σε σχέση με το «διπλό φορτίο» τους είναι η συνέπεια της αντίφασης - σύγκρουσης ανάμεσα στην επιθυμία τους να διατηρήσουν την σπιτική ασφάλεια, που απολάμβαναν οι κλεισμένες στο σπίτι γυναίκες, και την επιθυμία να ζήσουν ελεύθερα.

Αν και πολλοί από τους συζύγους γυναικών με πλήρη επαγγελματική απασχόληση ενδέχεται να μοιράζονται τις δουλειές του σπιτιού, όσον αφορά το θέμα των παιδιών η κύρια ευθύνη και οι περισσότερες υποχρεώσεις βαραινούν τη σύζυγο. Ακόμα και όταν αυτές έχουν ένα δεύτερο «χέρι βοήθειας» (παππούδες - γιαγιάδες, μπίμπι - σίτερ, οικονόμο) είναι στην ευθύνη τους η συνεχής παρακολούθηση όλων ή και ανεύρεση αυτής της βοήθειας χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μειώνεται το άγχος και η ανησυχία τους. Διότι ενώ ξέρουν πως κάποιος φροντίζει το παιδί τους ανησυχούν για την ποιότητα της φροντίδας.

Οι εργαζόμενες μητέρες αναπτύσσουν εύκολα συναισθήματα ενοχής, διότι εργαζόμενες πολλές ώρες έξω από το σπίτι νιώθουν πως υστερούν στο ρόλο τους ως μητέρες. Μόλις το παιδί έχει ανορεξία, μόλις αρρωστήσει ή παρουσιαστεί οποιαδήποτε δυσκολία αποδίδουν την αιτία στο γεγονός ότι εργάζονται.

Παρ' όλο που σήμερα δεν ισχύει η αντίληψη ότι αυτός που πρέπει να εργάζεται είναι ο άνδρας, ενώ η γυναίκα πρέπει να μένει στο σπίτι, όταν υπάρχουν παιδιά η γυναίκα πρέπει να δικαιολογεί την απόφασή της για εργασία μάλιστα όταν δεν συντρέχουν οικονομικοί λόγοι. Γι' αυτό η αντίδραση των μητέρων που συσχετίζουν τα παιδαγωγικά προβλήματα με την επαγγελματική τους απασχόληση είναι δικαιολογημένη. Ανησυχούν πολύ για το χρόνο που πρέπει να αφιερώσουν στα παιδιά τους και νιώθουν τύψεις όταν τα αφήνουν για τη δουλειά τους.

Πολλές πάλι γυναίκες για να μπορέσουν να ανταποκριθούν σ' αυτές τις απαιτήσεις του οικογενειακού βίου μειώνουν το χρόνο που διαθέτουν για τον εαυτό τους και συνήθως δεν έχουν τη δυνατότητα να ικανοποιήσουν προσωπικές τους ανάγκες. Αυτό έχει σαν συνέπεια να κινδυνεύει η ψυχική τους ισορροπία καθώς προσπαθώντας να ανταποκριθούν και στις οικογενειακές και στις επαγγελματικές υποχρεώσεις τους νιώθουν κουρασμένες και υπεραπασχολούμενες.

Η ψυχική αυτή ένταση συχνά έχει την εμφάνιση πολλών ψυχοσωματικών προβλημάτων. Κούραση, αδυναμία, πόνοι στο σώμα μαζί με εκδηλώσεις θυμού, οργής, απογοήτευσης είναι αποτέλεσμα άγχους, έντασης και έλλειψης ελεύθερου χρόνου. Πολλές γυναίκες βρίσκουν μοναδική ηρεμία στις ώρες του ύπνου όπου

αναπαύονται και ξεφεύγουν από τα προβλήματά τους. Για να καταφέρουν όμως αυτή την ηρεμία αρκετές καταφεύγουν στην χρήση ηρεμιστικών, υπνωτικών και αντικαταθλιπτικών φαρμάκων, η χρήση των οποίων έχει αυξηθεί θεαματικά τα τελευταία χρόνια.

Αν λοιπόν το άγχος και η ένταση δεν υπάρχουν σε περιορισμένο βαθμό ώστε να αποτελούν μόνο την κινητήρια δύναμη στην εξεύρεση τρόπων για να αντεπεξέλθει μια γυναίκα στις απαιτήσεις της καθημερινής της ζωής ή στην καλύτερη περίπτωση να την ωθήσουν να αναθεωρήσει την στάση της και να διεκδικήσει αλλαγές σε οικογενειακό ή εργασιακό επίπεδο, ώστε να αλλάξουν οι υπάρχουσες συνθήκες, θ' αποδειχθούν καταστροφικές για την ίδια ως άτομο και στον οικογενειακό αλλά και στον επαγγελματικό χώρο.

2.2. Η επίδραση της διαδικασίας εισόδου της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο για τον σύζυγο

Είναι γεγονός ότι η φανερή σιγουριά του άντρα σε σχέση με την γυναίκα κατακτημένη τόσο εύκολα από μόνο το γεγονός ότι είναι άντρας, μπαίνει σε κρίση με την ισότητα της γυναίκας από την πλευρά της γυναίκας. Κρίση που εκφράζεται σε όλες τις μορφές σχέσης από την δημοκρατικοποίηση της οικογενειακής ζωής μέχρι την ισότητα συμπεριφοράς στις σεξουαλικές σχέσεις.

Όσον αφορά το δεύτερο, συγκεκριμένα ο Noel Lamare («Σεξουαλική συνείδηση του άντρα») παίρνοντας ευκαιρία από την εμφάνιση μερικών περιπτώσεων σεξουαλικής ανικανότητας που οφείλονταν στο γεγονός ότι η σύζυγος δουλεύει αναφέρει: *«Ορισμένες σεξουαλικές ανικανότητες των αντρών οφείλονται στο εξής: Από παράδοση η γυναίκα πρέπει να εξαρτάται οικονομικά από τον άντρα. Ο άντρας εξασφαλίζει τα προς το ζειν της γυναίκας με αντάλλαγμα αυτή να του παρέχει μερικές στοιχειώδεις υπηρεσίες ανάμεσα στις οποίες είναι και η σεξουαλική υπηρεσία. Πολλοί άντρες, ανάμεσα στους οποίους και οι λιγότερο αυταρχικοί και εκείνοι που τείνουν να χαλαρώσουν τα δεσμά του γάμου δεν μπορούν να προσαρμοστούν σε μια ανεξαρτησία που θα επέτρεπε στη γυναίκα να ελευθερωθεί από την κηδεμονία τους, να ξεφύγει από την εξουσία τους και που θα της έδινε το δικαίωμα ν' αρνηθεί, αν τύχαινε, την σεξουαλική σχέση»⁽¹⁾.*

Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτή τη θεωρία η εργασία της γυναίκας επηρεάζει αρνητικά την σεξουαλική συμπεριφορά του άντρα. Η αλήθεια όμως είναι ότι αυτό αφορά προσωπικότητες που η ανασφάλειά τους είναι τέτοια που να μπορεί να αμείβεται από τη σχέση με πρόσωπα περισσότερο αδύνατα και ανασφαλή απ' αυτούς. Το πρόβλημα ξεκινά από το ρόλο του άντρα που τον θέλει να βασίζεται

⁽¹⁾ - ΚΑΡΛΟΣ ΚΑΣΤΙΛΙΑ ΝΤΕΛ ΠΙΝΟ « Η αλλοτρίωση της γυναίκας» σελ. 44-45

-Καλατζή - Αζίζη - Παρίτσης «Οικογένεια. Ψυχοκοινωνικές- Ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις» Εκδόσεις Ελλ. Γράμματα.

πάνω στο γόητρο του κατόχου - κατακτητή δίνοντάς του μια θέση κατοχής στη γυναίκα. Αν αποδεχτεί την ελευθερία της γυναίκας, ο ρόλος του ως κατακτητής κινδυνεύει και αυτό το επηρεάζει αρνητικά. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο συναντάμε διαταραχές ακόμα και έξω από την καθαρά ερωτικο-συναισθηματική σφαίρα του ζευγαριού, όταν ένας άντρας ξέρει ότι οι άλλοι γνωρίζουν την ανικανότητά του να διατηρήσει στην κατοχή του την γυναίκα. Η προσωπικότητα ενός τέτοιου άντρα, η ικανότητά του στην δουλειά, ο τρόπος του να λειτουργεί γενικά πάσχει εξαιτίας της «αποτυχίας» του σαν κατόχου της γυναίκας όλη η σιγουριά του ελαττώνεται και στον οικείο του χώρο και στον κοινωνικό. Διότι δεν αρκεί η αποδοχή της ανεξαρτησίας της γυναίκας να γίνει δεκτή μόνο ατομικά αλλά και κοινωνικά. Το σημερινό ζευγάρι ζει την ανάγκη για μια μη καταπιεστική ανοχή ενώ ακόμα ισχύουν οι κοινωνικοί κανόνες και ψυχολογικοί δυναμισμοί που κάνουν ελάχιστα δυνατή την επιβίωση του «απελευθερωμένου» ζευγαριού.

As μην παραληφθεί όμως η μεγάλη προσφορά της εργαζόμενης γυναίκας στον αγώνα της οικονομικής ευημερίας της οικογένειας, που μέχρι πρόσφατα επιβάρυνε αποκλειστικά και μόνο τον άντρα. Ο άντρας δεν μπορεί ν' αρνηθεί πως η ύπαρξη ενός δεύτερου εργατικού χεριού στην οικογένεια και η πρόσθετη εισφορά ενός δεύτερου μισθού στον οικογενειακό προϋπολογισμό του εξασφαλίζει περισσότερη άνεση και ευκολία στην απόκτηση των απαραίτητων αγαθών και του παρέχει περισσότερο ελεύθερο χρόνο για την ικανοποίηση προσωπικών του απολαύσεων που θα του προσφέρουν την ψυχική του ισορροπία.

Εξάλλου η ύπαρξη μιας ολοκληρωμένης και αυτοτελής προσωπικότητας που θα χαρακτηρίζει την σύντροφό του και που θα έχει αποκτηθεί μ' όλα τα θετικά της επαγγελματικής απασχόλησής της θα τον ικανοποιούν πρώτα ως άτομο που θα ξέρει πως τον συμπληρώνει ένα άλλο εξίσου ικανό άτομο και δεύτερον ως μέλος μιας κοινωνίας που θ' αποδέχεται το ζευγάρι σαν μια παραγωγική και χρήσιμη ομάδα για την λειτουργία της.

Όσον αφορά τώρα τη σχέση μεταξύ των συντρόφων εκ των οποίων οι γυναίκες ανήκουν στον ενεργό οικονομικά πληθυσμό, έχει παρατηρηθεί πως αυτές που νιώθουν πιο ολοκληρωμένες, πιο αυτόνομες, πιο δημιουργικές από την εργασία που κάνουν, χαρακτηρίζονται πιο θερμές, πιο πρόθυμες για επικοινωνία και συζήτηση και με περισσότερη διάθεση να βιώσουν πιο έντονα την συναισθηματική και σεξουαλική σχέση τους.

Αντίθετα γυναίκες που νιώθουν πίεση εξαιτίας των τυχόν δυσκολιών που συναντούν στον επαγγελματικό τους χώρο, που αισθάνονται συνεχώς κουρασμένες και «στρεσαρισμένες» μεταφέρουν αυτήν τους την ένταση και σε θέματα που αφορούν αποκλειστικά τη σχέση τους. Παρουσιάζονται πιο επιθετικές, απόμακρες και απρόσιτες. Θεωρούν το σύντροφό τους, ως το «αντίπαλο στρατόπεδο» που τους δημιουργεί επιπλέον προβλήματα. Αυτό έχει το αντίκτυπό του και στην συναισθηματική - σεξουαλική σφαίρα του ζευγαριού γι' αυτό και πολλοί άνδρες κατηγορούν τις γυναίκες τους για σεξουαλική αδιαφορία και ψυχρότητα. Το χάσμα έτσι μεγαλώνει, η εισαγωγή τρίτων προσώπων στο ζευγάρι είναι πιθανή και η οικογένεια κινδυνεύει, αν τα μέλη της δεν αναθεωρήσουν την ποιότητα των σχέσεών τους, να διαλυθεί.

2.3. Η επίδραση της διαδικασίας εισόδου της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο για την ανατροφή των παιδιών

Τι γίνεται όμως όταν πέρα από το ζευγάρι υπάρχουν και παιδιά που συμπληρώνουν την οικογένεια. Κατά πόσο επηρεάζεται η ζωή τους από την εργασία της μητέρας τους;

Παρόλο σήμερα που το ποσοστό των εργαζομένων μητέρων με μικρά παιδιά είναι μεγάλο, η ομάδα των παιδιών με ανεπαρκή φροντίδα εξελίσσεται σε μια μειονότητα που μέρα με τη μέρα φθίνει. *«Το 40% του συνόλου των παιδιών εργαζομένων μητέρων φυλάγονται μέσα στο δικό τους διαμέρισμα από συγγενείς ή γνωστούς συνήθως δε από γιαγιάδες ή παππούδες. Το 24,4% φυλάγεται έξω από το δικό τους σπίτι από κάποιο μόνιμο πρόσωπο που τα φροντίζει. Μόνο το 10,8% των παιδιών πηγαίνουν σε νηπιοτροφείο ή κάποιο παρόμοιο ίδρυμα. Μ' άλλα λόγια τα τρία τέταρτα των παιδιών παραμένουν στο σπίτι τους κάτω από την επιμέλεια ενός μόνιμου προσώπου»⁽²⁾.*

Ένα λοιπόν είναι σίγουρο: Παρόλο που αυξάνεται το ποσοστό των εργαζομένων μητέρων με μικρά παιδιά τα περισσότερα απ' αυτά δεν φροντίζονται σε δημόσια ιδρύματα αλλά ιδιωτικά. Μ' αυτό βέβαια δεν θέλουμε να θίξουμε την ποιότητα της φροντίδας, εκτός βέβαια αν θεωρήσει κανείς ήδη ως πλεονέκτημα το γεγονός ότι ανατρέφονται μέσα στην οικογένεια.

Έπειτα δε από σχετικές επιστημονικές έρευνες αποδείχθηκε πως το γεγονός και μόνο ότι δύο γονείς εργάζονται επαγγελματικά δεν χρειάζεται να έχει δυσμενή αντίκτυπο στην ανάπτυξη των παιδιών. Στη στάση των εργαζομένων μητέρων απέναντι στα παιδιά τους δεν παρατηρούνται βασικές διαφορές σε

⁽²⁾ Σταύρου Βουτυρά «Η Γυναίκα στη μισθωτή εργασία» εκδ. Παπαζήση σελ. 135 στην προσχολική και σχολική ηλικία.

σχέση με τη στάση μητέρων που δεν έχουν επαγγελματική απασχόληση. Το γεγονός ότι η μητέρα μένει διαρκώς με το παιδί δεν δημιουργεί ευνοϊκότερες συνθήκες ανάπτυξης. Το παιδί δεν χρειάζεται την διαρκή παρουσία της μητέρας του αλλά την τακτική και έντονη στοργή ενός προσώπου που το φροντίζει. Αυτό το πρόσωπο είναι κατά κανόνα η μητέρα αλλά αν και οι δυο γονείς συμφωνήσουν ότι μπορούν ταυτόχρονα ή εναλλάξ, να ασχοληθούν με το παιδί, να το ταΐζουν, να το αλλάζουν και να παίζουν μαζί του τότε μπορεί και οι δυο να είναι ισότιμα πρόσωπα καθημερινής φροντίδας και επαφής.

Όλα αυτά όμως δεν αποκλείουν τη δημιουργία μειονεκτημάτων για τα παιδιά αλλά και τις μητέρες κυρίως όταν η επαγγελματική δραστηριότητα ασκείται κάτω από δυσμενείς συνθήκες όπως είναι π.χ. ο πολύς φόρτος εργασίας στη δουλειά και το σπίτι, πολλά παιδιά προσχολικής ηλικίας με μικρή διαφορά ηλικίας μεταξύ τους, η πολύ λίγη συμπαράσταση του συζύγου στο σπίτι, οι πολύ άκαμπτες ώρες εργασίας ή και η μη ικανοποιητική φροντίδα των παιδιών τις ώρες που η μητέρα απουσιάζει.

Αναρωτιέται τώρα κανείς αν οι γυναίκες που έχουν μια τέτοια χρονική επιβάρυνση έχουν ακόμη αρκετό χρόνο για το παιδί αν είναι σε θέση ν' ασχοληθούν μαζί του χαλαρωμένες. Η ποιότητα της φροντίδας όμως δεν εξαρτάται από το πόσο χρόνο περνάει κανείς με το παιδί αλλά κυρίως από το πως περνάει αυτό το χρόνο. Το παιδί νιώθει πολύ καλά αν δεν θεωρούν την απασχόληση μαζί του μόνο καθήκον ή αν διασκεδάζουν και χαίρονται να παίζουν μαζί του. Γονείς που δεν θέλουν ή δεν είναι σε θέση να παίζουν με τα παιδιά τους, διαπιστώνουν πως μετά το παιχνίδι τα παιδιά δεν ήταν ευχαριστημένα ή πως είχαν ακόμα και επιθετικές αντιδράσεις, διότι δεν ικανοποιήθηκαν συναισθηματικά.

Θα ήταν λοιπόν πολύ θετικό αν οι εργαζόμενες μητέρες, ιδιαίτερα τον πρώτο χρόνο της ζωής του παιδιού, δεν αναλάμβαναν εργασία με ακανόνιστες ώρες ή συχνές μετακινήσεις που δυσκολεύουν την καθημερινή τους επιστροφή στο σπίτι. Το παιδί χρειάζεται για την ανάπτυξή του και την ικανοποίηση των αναγκών του κάποιο πρόγραμμα - ρυθμίο από το οποίο αποκτά ασφάλεια ξέροντας πως το φροντίζουν τακτικά και μόνιμα. Η δυσκολία με την οποία αποκοιμούνται παιδιά μητέρων που εργάζονται είναι συχνά συνέπεια μιας έλλειψης αισθήματος ασφάλειας. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι δεν μπορούν να γίνονται εξαιρέσεις στον κανόνα ή ότι το πρόγραμμα θα πρέπει να είναι άκαμπτο. Αρκεί οι γονείς να συνειδητοποιήσουν ότι ακριβώς τον πρώτο χρόνο το παιδί κατακλύζεται από εμπειρίες γι' αυτό χρειάζεται βοήθεια προσανατολισμού.

-
- Π. Κοτσόπουλος «Το παιδί όταν η μητέρα εργάζεται» Εκδοτικές Βιομηχανικές Επιχειρήσεις.
  - Κορνέλια Κάουρτι «Επάγγελμα Γονιός». Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος 1978.
  - Α. Λάμπρου μετάφραση «Δίπλωμα για γονείς». Εκδόσεις Αρσενίδη.

Επίσης το παιδί δεν πρέπει να υποβάλλεται σε πολύ συχνή αλλαγή τόπου π.χ. αν δύο πρόσωπα φροντίζουν το παιδί και το παίρνουν ανά διαστήματα σπίτι τους, η αλλαγή περιβάλλοντος δεν ικανοποιεί την ανάγκη του παιδιού για σταθερότητα και μονιμότητα. Ας μην ξεχνάμε όμως πως η αλλαγή τόπου επιτρέπει στο παιδί να επεκτείνει τις εμπειρίες του και να γνωρίσει νέα πράγματα. Αυτό όμως θα πρέπει να ληφθεί υπόψη σε σχέση με την ηλικία του και κατά πόσο είναι σε θέση ν' αφομοιώσει νέες εντυπώσεις.

Η αλλαγή του περιβάλλοντος λοιπόν μπορεί ν' αντιμετωπιστεί θετικά από το παιδί όταν δεν γίνεται ξαφνικά αλλά με τη βοήθεια οικείων προσώπων. Διότι η εμπιστοσύνη του παιδιού προς αυτά θα το βοηθήσει ν' αντιμετωπίσει το άγνωστο, να το εξερευνήσει και να το κάνει γνωστό και οικείο.

Οι ανησυχίες όμως και οι προβληματισμοί συνεχίζουν να υπάρχουν για την εργαζόμενη μητέρα και όταν το παιδί παύει να ανήκει στην παιδική ηλικία. Μπαίνοντας το παιδί στην προεφηβική ηλικία αναγκάζει τη μητέρα να 'ρθει αντιμέτωπη με μια καινούρια κατάσταση.

Αυτά τα χρόνια το παιδί βρίσκεται σε μεταβατική περίοδο, αλλάζει από μωρό σε έφηβο, από το να είναι εντελώς εξαρτημένο για τις ανάγκες του από τους γονείς του στο να είναι ανεξάρτητο σε πολλά πράγματα.

Για τη μητέρα είναι μια μετάβαση από το πλήρες ωράριο, σε εικοσιτετράωρη βάση, σαν φύλακας της ευδαιμονίας του μικρού παιδιού, στο να είναι οδηγός σ' ένα ημι-αυτόνομο άτομο. Το παιδί αλλάζει και ωριμάζει. Είναι ικανό να κάνει ουσιαστικές, βαθιές και σύνθετες ερωτήσεις σχετικά με τη ζωή που βιώνει και φαίνεται να θέλει βαθύτερες και πιο σύνθετες απαντήσεις στις ερωτήσεις του.

Η αναπτυσσόμενη ωριμότητα του παιδιού και η ικανότητά του να φροντίζει τον εαυτό του και τους άλλους ελαφρύνει λίγο το φορτίο από τους «ώμους» της μητέρας. Παρόλα αυτά όμως μια μητέρα με παιδί στην προεφηβική ηλικία αναρωτιέται συνεχώς πόσο την χρειάζεται το παιδί και κατά πόσο μπορεί να κάνει χωρίς αυτήν.

Στην αρχή των προεφηβικών χρόνων το παιδί τυπικά μπαίνει στο σχολικό σύστημα και μ' αυτό τον τρόπο μπαίνει στον κοινωνικό χώρο. Αυτό είναι ένα τεράστιο βήμα με επιπλέον δυσκολίες. Σ' όλη αυτή την περίοδο παρατηρούμε πως όλο και πιο πολλοί άνθρωποι και ιδέες έξω από το οικογενειακό περιβάλλον, γίνονται μέρος της ζωής του παιδιού. Όλο και περισσότεροι, άλλοι, σημαντικοί θα έχουν τώρα μια θέση στη ζωή και στην ανάπτυξη του παιδιού και τα ίδια τα

-Π. Κοτσόπουλος «Το παιδί όταν η μητέρα εργάζεται» Εκδοτικές Βιομηχανικές Επιχειρήσεις.

-Κορνέλια Κάουρτι «Επάγγελμα Γονιός». Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος, 1978.

-Ομάδα Γυναικών της Βοστόνης «Εμείς και τα παιδιά μας» Αθήνα, Εκδόσεις Θυμάρι, 1990.

παιδιά θ' αρχίσουν να παίρνουν ανεξάρτητα αποφάσεις για τις πράξεις και τη συμπεριφορά τους. Πολλές μητέρες μπορεί να αισθάνονται ότι τα πράγματα ήταν πιο εύκολα όταν τα παιδιά ήταν μικρότερα και όταν ήταν ικανές να ελέγχουν σχεδόν κάθε πτυχή της εμπειρίας και του περιβάλλοντος του παιδιού τους. Οι φόβοι των μητέρων για την υγεία και ασφάλεια του παιδιού, η ευχαρίστηση που οι δεξιότητες του αυξάνονται, τα αλληλοσυγκρουόμενα αισθήματά τους, βλέποντας το παιδί τους να μεγαλώνει, η χαρά για την καινούρια αυτόνομη προσωπικότητά του, η ανασφάλεια για τα καινούρια πράγματα που γνωρίζει το παιδί, οι νέες εμπειρίες που μοιράζονται μαζί του, όλα αυτά συντονίζονται στο να κάνουν αυτά τα χρόνια γεμάτα άγχος και ένταση.

Όταν τα πράγματα δεν πάνε και τόσο καλά, όταν το παιδί έχει προβλήματα προσαρμογής ή όταν δεν πετυχαίνει στις προσπάθειές του ίσως η μητέρα να αισθανθεί ένοχη, θυμωμένη ή αβέβαιη για το τι κάνει. Μια από τις πιο δύσκολες στιγμές της μητέρας στα προεφηβικά χρόνια είναι όταν αισθάνεται ανίσχυρη να προστατεύσει το παιδί από το να πληγωθεί. Όσο κι αν το «ωριμάζει» το να έχει την εμπειρία της αποτυχίας, της απογοήτευσης και της άρνησης είναι σχεδόν αδύνατο να διατηρήσει μια ορθολογική άποψη όταν το παιδί έρχεται σ' αυτήν κλαίγοντας ή γεμάτο οργή ζητώντας βοήθεια. Τις περισσότερες φορές η έκκληση για βοήθεια δεν είναι καθαρή, ίσως η μητέρα να μην ξέρει καθόλου τι συμβαίνει και αυτό κάνει όλη την κατάσταση πιο εξοργιστική. Αισθάνεται ακόμα πιο ανίσχυρη καθώς βλέπει τον κόσμο του παιδιού να ξεφεύγει από την «εξουσία» της με πολλούς τρόπους και δεν μπορεί πια να ελέγχει ή να περιορίσει όλη την δραστηριότητά του και τα πλαίσια της εμπειρίας του.

Πέρα όμως από την συναισθηματική σφαίρα υπάρχει και η πρακτική πλευρά του όλου θέματος με τα δικά της προβλήματα. Η μητέρα πρέπει τώρα να είναι σε θέση να διαθέσει επιπλέον ελεύθερες ώρες για την αντιμετώπιση των δυσκολιών που ίσως παρουσιάσει το παιδί στη σχολική του επίδοση, καθώς για πρώτη φορά έρχεται σ' επαφή με το εκπαιδευτικό σύστημα. Επίσης καθώς το παιδί μεγαλώνει, οι οικονομικές πιέσεις αυξάνονται. Ρούχα, παιχνίδια, εξοπλισμός, μαθήματα ακόμα και η τροφή μπορούν να βαραίνουν τον οικονομικό προϋπολογισμό της οικογένειας.

Οι δυσκολίες όμως δεν σταματούν εδώ αλλά συνεχίζουν γι' αυτήν και όταν το παιδί μπει στην εφηβεία, γιατί η έναρξή της συμπίπτει με έντονες ψυχοκοινωνικές αλλαγές στη ζωή του ατόμου. Άλλες φορές το παιδί αμφισβητεί όλες τις αξίες για την συμπεριφορά μ' έναν τρόπο που η μητέρα του βρίσκει αφόρητο. Δεν είναι εντελώς σίγουρη πιο κομμάτι του εφήβου θα δει κάποια

-
- Ομάδα Γυναικών της Βοστώνης «Εμείς και τα παιδιά μας» Αθήνα, Εκδόσεις Θυμάρη, 1990.
  - Α. Λάμπρου μετάφραση «Δίπλωμα για γονείς». Εκδόσεις Αρσενίδη.
  - Κορνέλια Κάουρτι «Επάγγελμα Γονιός». Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος, 1978.

δεδομένη στιγμή. Συχνά η απρόβλεπτη συμπεριφορά και η έλλειψη αμοιβαιότητας είναι σημάδια ότι το παιδί αγωνίζεται ν' αποκτήσει μια ταυτότητα ξέχωρη από τους μεγάλους. Αν και μπορεί η μητέρα να παραδεχτεί αυτή την αλλαγή σαν ένα σημαντικό στάδιο ίσως να είναι δύσκολο να βρει έναν άνετο τρόπο να επικοινωνήσει μαζί του.

Μερικά παιδιά συνεχίζουν να εμπιστεύονται την οικογένεια. Άλλα φαίνονται να θέλουν να καθορίζουν πολύ καθαρά τις δικές τους περιοχές. Δεν είναι εύκολη δουλειά για την μητέρα να μάθει να σέβεται αυτή την ανάγκη για ιδιωτικότητα και να παραμείνει σε μια επαφή μαζί του. Κάτι τέτοιο απαιτεί τακτ, υπομονή και μια αίσθηση χιούμορ πράγμα που δεν είναι πάντα εύκολο να τα έχει.

Όταν ο έφηβος είναι μη συνεργάσιμος ή δύστροπος ή ακόμα και είρωνας πληγώνει. Μπορεί η μητέρα ν' απαντήσει επιλέγοντας να μην κάνει προσπάθεια να του μιλήσει καθόλου για ένα διάστημα ή να φωνάζει από οργή και νεύρα. Μπορεί ν' ανακαλύψει πως υπάρχουν φορές που την προσφορά της για βοήθεια το παιδί τη δεχόταν με εχθρότητα ή άρνηση και περίοδοι όπου φαίνεται σα να μη μπορεί να μιλήσει καθόλου μαζί του.

«Είναι γενικά αποδεκτό ότι η κρίση της εφηβείας οφείλεται κυρίως στην θέση που η κοινωνία αναγνωρίζει στον έφηβο και όχι τόσο σε ενδογενείς ψυχολογικούς και αναπτυξιακούς παράγοντες. Ο έφηβος κινείται σε χώρους πιο αυτόνομης δράσης πέρα από το στενό οικογενειακό πλαίσιο, την εξουσία του οποίου αρχίζει ν' αμφισβητεί έντονα. Εξάλλου και η εξέλιξη των νοητικών του διεργασιών που από συγκεκριμένες γίνονται πιο αφηρημένες, εισάγει μια πιο σκεπτικιστική κριτική κοινωνιοκεντρική, θεώρηση του κόσμου και των σχέσεων μέσα σ' αυτόν, κάνοντας έτσι και την επίδραση των διαφόρων κοινωνικοποιητικών φορέων πέρα από την οικογένεια, πιο σημαντική στη φάση αυτή»⁽³⁾.

Οι ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές μεταβολές έχουν επηρεάσει καθοριστικά τη μορφή της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας, με αποτέλεσμα να έχει αλλάξει ριζικά και ο χώρος μέσα στον οποίο κινείται ο έφηβος. Αυτό δεν σημαίνει ότι η οικογένεια δεν είναι πολύ σημαντική γι' αυτόν. Παρ' όλο που οι έφηβοι δεν χρειάζονται τόση φροντίδα, χρειάζονται ένα μεγάλο μέρος συναισθηματικής φροντίδας καθώς ζουν στα σκαμπανεβάσματα της εφηβείας.

Εξάλλου στην εφηβεία το παιδί είναι αναγκασμένο να πάρει μια απόφαση για τον επαγγελματικό του προσανατολισμό, πράγμα που του δημιουργεί επιπρόσθετη αγωνία και άγχος. Μπορεί οι προϋποθέσεις που υπάρχουν γύρω από τον έφηβο να είναι οι καλύτερες, μπορεί να έχει τους καλύτερους γονείς, μπορεί να έχει ότι ζητήσει αλλά δεν είναι ευχαριστημένο.

⁽³⁾ «Ο ΕΦΗΒΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ» 2^ο Διεπιστημονικό συνέδριο Αθήνα 1984.

-Π. Κοτσόπουλος «Το παιδί όταν η μητέρα εργάζεται» Εκδοτικές Βιομηχανικές Επιχειρήσεις.

- Κορνέλια Κάουρτι «Επάγγελμα Γονιός». Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος, 1978.

1

2

3

4

5

Οι γονείς δεν πρέπει να πιέζουν τους νέους στο ζήτημα της επαγγελματικής τους επιλογής. Η επιλογή του επαγγέλματος είναι κύρια ευθύνη αλλά και δικαίωμα του νέου. Χρειάζεται ν' αποδεσμευτεί από επιδράσεις που θα τον εμποδίζουν να πάρει μια απόφαση.

Οι επιδράσεις αυτές μπορεί να είναι εσωτερικές, δημιουργούμενες από την «κρίση» της εφηβείας και επιδράσεις εξωτερικές, δημιουργούμενες από το άμεσο περιβάλλον του, την οικογένεια ή και το ευρύτερο, την κοινωνία.

Η στάση των γονέων σε βασικά ζητήματα που σχετίζονται με τον εργασιακό χώρο και το συγκεκριμένο τους επάγγελμα μπορεί ν' αποτελέσει πρότυπο ή αντίθετα παράδειγμα προς αποφυγή για τον έφηβο επηρεάζοντάς τον αρνητικά στην επιλογή του επαγγέλματος.

Και εδώ πάλι ο ρόλος της εργαζόμενης μητέρας, που κατά γενική αποδοχή την θέλει πιο κοντά στο παιδί, είναι δύσκολος καθώς πρέπει να είναι σε θέση να κατανοήσει τις ιδιαίτερες κλίσεις και ενδιαφέροντα του παιδιού, να κουβεντιάσει μαζί του τις όποιες ανησυχίες και απορίες του, να μάθει πως περνάει τις ελεύθερες ώρες του, γιατί ο ελεύθερος χρόνος είναι ακριβώς αυτός που δίνει το δικαίωμα στον άνθρωπο να παρουσιάσει τον εσωτερικό του κόσμο και να δείξει αυτό που αισθάνεται βαθιά μέσα του σαν ανάγκη του.

Η μητέρα για να είναι σε θέση να σταθεί στο παιδί και να προσφέρει την κατάλληλη συμβουλή για την επιλογή του επαγγέλματος θα πρέπει να ξέρει αν το παιδί είναι εσωστρεφής ή ενδοστρεφής αν είναι εύκολο στις ανθρώπινες σχέσεις, πράγματα που προϋποθέτουν χρόνο και στενή επαφή με το παιδί.

Η μεγαλύτερη συμμετοχή της γυναίκας - μητέρας στο εργατικό δυναμικό και στο δημόσιο βίο μαζί με την αύξηση του χρόνου απασχόλησης του εφήβου στην εκπαίδευση συνέβαλαν σε ριζικές αλλαγές στους ρόλους μέσα στην οικογένεια. Ο χώρος και χρόνος συναλλαγής του εφήβου με την οικογένεια έχει περιοριστεί, οι ρόλοι που βιώνει ο έφηβος και σαν πρότυπα για τη δική του συμπεριφορά έχουν γίνει λιγότερο ξεκάθαροι, υπάρχει μετακίνηση της έδρας των αποφάσεων από γονείς σε εφήβους (π.χ. σπουδές, επιλογή επαγγέλματος, γάμος) θέματα στα οποία οι γονείς συζητούν τις απόψεις τους αλλά δεν επιβάλλουν τη γνώμη τους. Γονείς που αισθάνονται ασφαλείς και σέβονται τον εαυτό τους μπορούν να βιώσουν μια πετυχημένη σχέση με τους εφήβους τους. Απελευθερωμένοι από κάθε ανάγκη υπεροχής ή δικαίωσης κι από την αίσθηση ότι είναι νικητές ή ότι ελέγχουν την κατάσταση, βρίσκουν νέους τρόπους να επικοινωνήσουν μαζί τους.

Βέβαια όλα αυτά τα χαρακτηριστικά είναι σχεδόν κοινά για όλους τους εφήβους άσχετο με το αν η μητέρα τους εργάζεται ή όχι. Οι δυσκολίες όμως αυτές επιδεινώνουν την κατάσταση που ζει μια εργαζόμενη μητέρα καθώς

- Π. Κοτσόπουλος «Το παιδί όταν η μητέρα εργάζεται» Εκδοτικές Βιομηχανικές Επιχειρήσεις.

- Κορνέλια Κάουρτη «Επάγγελμα Γονιός». Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος, 1978.

- Α. Λάμπρου μετάφραση «Δίπλωμα για γονείς» Εκδόσεις Αρσενίδη.

έρχονται να συμπληρώσουν και να κάνουν πιο έντονα τα τυχόν σοβαρά θέματα που αυτή αντιμετωπίζει στην δουλειά ή στην σχέση της με τον σύζυγό της.

Ανεξάρτητα όμως από την ηλικία του παιδιού και τις δυσκολίες που χαρακτηρίζουν τα διάφορα στάδια ανάπτυξής του, αυτό που έχει σημασία στη σχέση εργαζόμενης - μητέρας και παιδιού σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες είναι το κατά πόσο η μητέρα αισθάνεται ικανοποιημένη με το ρόλο της ως εργαζόμενη και οικογενειάρχισσα.

Οι ικανοποιημένες μητέρες είναι μονίμως πιο θερμές, ασχολούνται, κεντρίζουν και επιδρούν στα παιδιά τους περισσότερο από τις δυσαρεστημένες.

Μια μητέρα που χαίρεται τις συνθήκες της προσωπικής και επαγγελματικής της ζωής γίνεται πηγή θετικών ερεθισμάτων για τη διαμορφούμενη ψυχολογία του παιδιού. Αν συμβαίνει όμως το αντίθετο τότε η μητέρα που θα γυρίσει στο σπίτι της θα φέρει μαζί της όλους τους καημούς «του αδικημένου» και αν δεν αντιδράσει συνειδητά, θα αντιδράσει με το υποσυνείδητο. Δεν θα κατευθύνει πια την ψυχολογία της θα εναποθέτει στο παιδί όλο το άγχος και τα νεύρα της. Το παιδί θα γίνει ένας υποσυνείδητος στόχος για την εκτόνωση αυτών των πιεστικών συναισθημάτων.

2.1. Η επίδραση της διαδικασίας εισόδου της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο στον κοινωνικό χώρο

Η οικογένεια τώρα δεν αποτελεί ένα ξεχωριστό κομμάτι της κοινωνίας αλλά αναπόσπαστο μέρος της, και οι αλλαγές που συντελούνται στο εσωτερικό της πρώτης έχουν τον αντίκτυπό τους στην δομή και λειτουργία της δεύτερης. Στις σύγχρονες κοινωνίες, η απασχόληση των γυναικών είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο που με την ένταση και την δυναμική του σηματοδοτεί ουσιώδεις κοινωνικές μεταβολές. Πράγματι η μαζικότητα της γυναικείας απασχόλησης σημαίνει ουσιαστική αναδιάρθρωση τόσο της αγοράς εργασίας όσο και του κοινωνικού βίου και απαιτεί την επανεξέταση τόσο της λειτουργίας και των μηχανισμών της αγοράς αυτής όσο και της οργάνωσης και της δυναμικής της κοινωνίας.

Αυτό που έχει απασχολήσει είναι οι επιπτώσεις της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών στην κοινωνία της θέση - κοινωνία γενικότερα. Υπάρχουν σήμερα ορισμένες αντιμετωπίσεις που έχουν συμβάλλει αποφασιστικά στην προώθηση των σχετικών μ' αυτό προβληματισμών.

Η πρώτη η «συντηρητική» είναι αυτή που θεωρεί την επαγγελματική απασχόληση της γυναίκας ως εξαρτώμενη από την οικογενειακή της κατάσταση

και την κοινωνικό - οικονομική θέση του συζύγου της, άρα που παίρνοντας ως δεδομένη την ανισότητα των φύλων θεωρεί ότι η γυναικεία απασχόληση ελάχιστη επίδραση έχει στην κοινωνική θέση της γυναίκας.

Η δεύτερη, νεοφεμινιστική αντιμετώπιση διατηρεί το νοικοκυριό ως μονάδα κοινωνικής στρωμάτωσης αλλά επιμένει στον προσδιορισμό της θέσης του σ' αναφορά τόσο με την θέση του άνδρα όσο και εκείνης της γυναίκας. Η αντιμετώπιση αυτή επιτρέπει την επισήμανση της σημαντικής βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου των οικογενειών όπου και οι δυο σύζυγοι εργάζονται αλλά έχει κατηγορηθεί για την συγκάλυψη της ανισότητας των συζύγων στα πλαίσια της οικογένειας.

Μια τρίτη τοποθέτηση αφορά τις οικονομικά ενεργές γυναίκες και την κατάταξή τους στην κοινωνική στρωμάτωση χωρίς αναφορά στο νοικοκυριό και με ιδιαίτερη μέριμνα ώστε στην κατάταξη αυτή να μην υπάρχουν διακρίσεις μεταξύ των εργαζομένων αυτών γυναικών σχετικές με την οικογενειακή τους κατάσταση. Εδώ όμως παρεμβαίνει μια κύρια δυσκολία : Η στρωμάτωση έχει ως αντικείμενο τον ανδρικό πληθυσμό και είναι πολύ αμφισβητήσιμη η αποτελεσματικότητά της στην κατάταξη των γυναικών. Αντιθέτως όλες οι ενδείξεις που έχουμε επιτρέπουν να υποστηρίξει κανείς ότι η γυναίκα βλέπει τον χώρο της εργασίας και την επιτυχία της στα πλαίσια του και κατά τρόπο τελείως διάφορο απ' εκείνον του άντρα, άρα ότι αξιολογεί την θέση της στον χώρο αυτόν με άλλα κριτήρια. Οι επικριτές της τοποθέτησης αυτής , της καταμαρτυρούν την αδιαφορία για τις διαφορές μεταξύ εργαζομένων διαφορετικού φύλου και για τους λόγους που διαμόρφωσαν και διατηρούν τις διαφορές αυτές.

Το ερώτημα όμως παραμένει: Η γυναικεία απασχόληση επιδρά στην κοινωνική στρωμάτωση, μεταβάλλει την κατανομή του πληθυσμού, διαφοροποιεί τα φαινόμενα κοινωνικής κινητικότητας;

«Στην κλασική, ανδροκεντρική αντίληψη της στρωμάτωσης (και της κοινωνικής κινητικότητας) λαμβάνει σήμερα υπόψη η κοινωνική προέλευση της συζύγου προκειμένου να ερμηνευθεί η κοινωνική κινητικότητα του συζύγου. Έτσι η γυναίκα έχει την ευελιξία να συμβάλλει στις απαιτήσεις της (όποιας) κοινωνικής ανόδου επιτρέπει η καριέρα του συζύγου. Οι διαπιστώσεις αυτές λαμβάνονται σήμερα υπόψη προκειμένου να υποστηριχθεί η ανάγκη ανάπτυξης μια καινούργιας θεωρίας για τις κοινωνικές τάξεις. Πρόκειται όμως για διαπιστώσεις που θα οδηγούσαν στην αμφισβήτησή της συμβολής της εργαζόμενης γυναίκας στην κοινωνική άνοδο του συζύγου . Παρά την βελτίωση του επιπέδου ζωής (χάρη στην προσθήκη του εισοδήματος της συζύγου) και την συνακόλουθη άνοδο της οικογένειας σε ανώτερη «καταναλωτική» τάξη, το νοικοκυριό (και ιδιαίτερα ο σύζυγος) στερείται (ένα μέρος έστω) των υπηρεσιών της νοικοκυράς πράγμα που μπορεί να έχει επιπτώσεις στην προώθηση της καριέρας του συζύγου» .⁽⁴⁾

⁽⁴⁾ Λ. Μ. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ «ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ» σελ. 170-172

Η αναμφισβήτητη τώρα βελτίωση των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών εφοδίων των γυναικών έχει σημαντικότερες επιπτώσεις. Πρώτον εάν οι θέσεις τις οποίες καταλαμβάνουν οι γυναίκες δεν αυξηθούν, τότε η αύξηση του εκπαιδευτικού επιπέδου σε συνδυασμό με την αύξηση του γυναικείου εργατικού δυναμικού θα σημάνει την κατάληψη των «ανδρικών» θέσεων και την αύξηση του ανταγωνισμού σ' αυτό το επίπεδο.

Δεύτερον οι πιέσεις αυτές, θ' αυξηθούν λόγω της τάσης των γυναικών με προσόντα και επαγγελματικές προοπτικές να μη διακόπτουν την επαγγελματική τους απασχόληση και να έχουν μια συνεχή παρουσία στην αγορά εργασίας. Η συνέχεια αυτή δεν θα σημαίνει μόνο αύξηση του εργατικού δυναμικού αλλά και ανατροπή των μειωμένων ευκαιριών επαγγελματικής ανόδου των γυναικών δηλαδή εξάλειψη της διαφοροποίησης ανδρών και γυναικών ως προς την εργατική εμπειρία.

Τρίτον, όλο και συχνότερα η παραμονή στην αγορά εργασίας και κυρίως η άνοδος στην επαγγελματική ιεραρχία σημαίνει μετακίνηση. Τούτο ιστορικά εξηγεί γιατί πολλές γυναίκες με επαγγελματικές προοπτικές εγκατέλειψαν αν όχι την αγορά εργασίας πάντως τις προοπτικές αυτές : η μετακίνηση την οποία επέβαλε η καριέρα δεν συμβιβαζόταν με τις οικογενειακές υποχρεώσεις τους και τις απαιτήσεις της καριέρας του συζύγου. Αλλά ταυτοχρόνως τούτο επιτρέπει την πρόβλεψη ότι οι γυναίκες που πράγματι θα μπορέσουν να κάνουν καριέρα θα είναι στην πλειονότητά τους είτε μόνες είτε χωρισμένες - χήρες - άγαμες μητέρες, είτε άτεκνες.

Υπάρχουν όμως και άλλες εξελίξεις που και γεγονός είναι και σημαντικότερες αποδεικνύονται.

«Η ανάπτυξη των σύγχρονων τεχνολογιών και οι «συμμαχίες» κεφαλαίου δημιουργούν καινούργια επαγγέλματα και ουσιαστικές ανακατατάξεις στην επαγγελματική ιεραρχία. Εάν λοιπόν λάβουμε υπόψη ότι οι αναμφισβήτητες (κυρίως λόγω τεχνολογικών εξελίξεων) αλλαγές στην ζήτηση εργασίας δημιουργούν νέες ροπές κινητικότητας τότε εκ πρώτης όψεως τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες είναι υποψήφιοι για την κινητικότητα αυτή».⁽⁵⁾

Με το σκεπτικό αυτό η γυναικεία απασχόληση δεν επιφέρει σημαντικές διαφοροποιήσεις στην κοινωνική στρωμάτωση, και δεν επηρεάζει αρνητικά το σύνολο της κοινωνίας.

Πέρα όμως από τις τοποθετήσεις αυτές δεν χωρεί καμιά αμφιβολία ότι η εργασία της συζύγου συμβάλλει αποφασιστικά στο εισόδημα της οικογένειας. Οι οικογένειες όπου και οι δύο σύζυγοι είναι οικονομικά ενεργοί ανήκουν σε υψηλότερα εισοδηματικά στρώματα από τις «παραδοσιακές» οικογένειες όπου μόνο ο σύζυγος είναι οικονομικά ενεργός. Επίσης σε οικογένειες όπου υπάρχει

⁽⁵⁾- ΑΜ. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ «Γυναίκα και απασχόληση» σελ. 170-172

κάποιο πρόβλημα και τα έξοδα είναι αυξημένα λόγω του προβλήματος αυτού, και η σύζυγος σπάνια μπορεί να εργάζεται, πέρα από τα τρέχοντα έξοδα η οικογένεια έχει και απώλεια δυνατού εισοδήματος. Θα λέγαμε λοιπόν ότι η εργασία της γυναίκας βελτιώνει γενικώς το επίπεδο ζωής της οικογένειας με ευρύτερο αντίκτυπο στην κοινωνία εξαιτίας της θέσης που η οικογένεια αυτή θα έχει εξασφαλίσει σ' αυτήν.

Βέβαια η αποτελεσματική αντιμετώπιση των οποιοδήποτε προβλημάτων που προκύπτουν εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη συνειδητοποίηση ότι τα προβλήματα αυτά δεν είναι απλώς γυναικεία, δεν είναι μόνο εργασιακά. Είναι και ευρύτερα κοινωνικά. Καθώς η γυναικεία απασχόληση συνιστά καίριο παράγοντα του σύγχρονου συλλογικού βίου και της εξέλιξής του, η επίλυση προβλημάτων που αφορούν την απασχόληση αυτήν δεν πρέπει ν' αναμένεται ούτε από την εργασιακή πολιτική. Εξαρτάται από την αποτελεσματικότητα της αντιμετώπισής τους από το πλέγμα των επιμέρους κοινωνικών πολιτικών (εργασιακή, εκπαιδευτική, οικογενειακή, κοινωνική αντίληψη κ.λ.π.).

Η όποια μονοσήμαντη αντιμετώπισή τους δεν είναι απλώς καταδικασμένη σε αποτυχία αλλά επικίνδυνη για την κοινωνική συνοχή, καθώς θα διαταράζει την αλληλεγγύη του κοινωνικού συνόλου και την αμοιβαιότητα των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που συνδέει τα μέλη αυτά.

Γ. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

3.1. Οικογένεια ένας κοινωνικός θεσμός

Η οικογένεια αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς κοινωνικούς θεσμούς. Ανεξάρτητα από την μορφή με την οποία εμφανίζεται κάθε φορά, τη συναντάμε σ' όλες ανεξάρτητα τις κοινωνίες, πράγμα που δείχνει πέρα από κάθε αμφιβολία και αποτελεί μια από τις κύριες μορφές οργάνωσης της συλλογικής ζωής του ανθρώπου.

Η οικογένεια είναι ομάδα ευρύτερη από το ζευγάρι που αποτελεί τη διαρκή και νόμιμη γονική ένωση. Περιλαμβάνει τους συζύγους, τα τέκνα τους και συχνά και τρίτα πρόσωπα που συνδέονται με τους συζύγους με στενούς συγγενικούς δεσμούς. Τα διάφορα είδη οικογένειας μπορούμε να τα κατατάξουμε σε δυο μεγάλες κατηγορίες: τις μονογαμικές και τις πολυγαμικές.

Μονογαμικές οικογένειες είναι οι οικογένειες που έχουν ως πυρήνα ένα ζεύγος συζύγων. Κυριότερος τύπος μονογαμικής οικογένειας είναι η συζυγική οικογένεια, την οποία αποτελούν το ζευγάρι των συζύγων και τα παιδιά τους. Στη μονογαμική ανήκει και η εκτεταμένη οικογένεια που περιλαμβάνει τρεις ή περισσότερες γενιές.

Η πολυγαμική οικογένεια αποτελείται από δυο ή περισσότερες παράλληλες οικογένειες που συνδέονται μεταξύ τους με πολλαπλούς γάμους του ενός τουλάχιστον από τους συζύγους. Αυτό που διαφοροποιεί την πολυγαμική από την εκτεταμένη και ιδιαίτερα την ενιαία οικογένεια είναι η έλλειψη αυτοτελών συζυγικών οικογενειών.

« Οι βασικοί σταθμοί σαν εξέλιξη της οικογένειας όπως τους προσδιόρισε ο Μόργαν και τους ξαναδιατύπωσε ο Ένγκελς είναι: Στην αρχή κυριαρχούν οι ελεύθερες σεξουαλικές σχέσεις όπου κάθε άνδρας ανήκει σε κάθε γυναίκα και το αντίθετο. Όπως οι προσωρινές ατομικές ενώσεις δεν αποκλείονταν, αυτές οι χωρίς κανόνες σεξουαλικές σχέσεις δεν κατέληγαν αναγκαστικά σε μια χαώδη αταξία. Από κει και πέρα όμως εμφανίζονται διάφορες μορφές οικογενειών. Πρώτη η σμαδική οικογένεια όπου ακόμα βασιλεύει η σεξουαλική ελευθερομιξία μεταξύ αδελφών αλλά όπου γονείς και παιδιά δεν έχουν μεταξύ τους σεξουαλικές σχέσεις.

Έπειτα η ομαδογαμική οικογένεια όπου η απαγόρευση σεξουαλικών σχέσεων επεκτείνεται και στα αδέρφια. Μετά έρχεται η συνδιασμική οικογένεια όπου ο άνδρα ζει μόνο σε μια γυναίκα αλλά όπου η περιπτωσιακή πολυγαμία και η απιστία είναι δικαίωμά του. Ο σύγχρονος μονογαμικός γάμος αποτελεί εξέλιξη του προηγούμενου».

3.2. Λειτουργίες της Οικογένειας

Η οικογένεια αποτελεί την πιο βασική κοινωνική ομάδα. Και όπως κάθε κοινωνική ομάδα, έτσι κι αυτή δεν είναι ένα απλό άθροισμα ατόμων, αλλά μια ενότητα που υπερβαίνει τα άτομα που την αποτελούν. Έτσι στην αγροτική κοινωνία κυριαρχούσε η πατριαρχική οικογένεια, που περιελάμβανε πολλά πρόσωπα από τρεις βασικά γενιές, ενώ στην αστική και σύγχρονη βιομηχανική και μεταβιομηχανική κοινωνία κυριαρχεί η πυρηνική και η μικρή οικογένεια, που περιλαμβάνει συνήθως λίγα πρόσωπα από δυο γενιές, τους γονείς και τα παιδιά τους.

Η οικογένεια ασκεί αποφασιστική επίδραση στα πρόσωπα που την απαρτίζουν. Σ' αυτή διαμορφώνονται η συλλογική συνείδηση και η ταυτότητά τους. Έτσι η οικογένεια αποτελεί τον κυριότερο ενοποιητικό παράγοντα στην ανθρωπότητα. Είναι η βάση και η αφετηρία για την συνάντηση του ανθρώπου με τους συνανθρώπους.

Η οικογένεια αποτελεί αναμφισβήτητο πρωταρχικό παράγοντα στην ανάπτυξη του ατόμου. Όλες ανεξαιρέτως οι σύγχρονες ψυχολογικές θεωρίες προσδίδουν στο οικογενειακό περιβάλλον ιδιαίτερη μορφοποιό δύναμη και το θεωρούν ως τον σπουδαιότερο καθοριστικό παράγοντα στην διαμόρφωση προσωπικότητας.

Η ιδιαίτερη μορφοποιός δύναμη της οικογένειας φαίνεται ότι πηγάζει από το γεγονός ότι το άτομο παραμένει υπό την άμεση και αποκλειστική σχεδόν επίδραση της οικογένειας για μακρό χρονικό διάστημα - το ένα τέταρτο περίπου της συνολικής διάρκειας της ζωής του - και μάλιστα στα πρώτα στάδια της ατομικής ζωής, σε περίοδο δηλαδή κατά την οποία ο ψυχικός μηχανισμός είναι εύπλαστος. Επιπλέον μέσα στην οικογένεια δημιουργούνται, ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί, με αποτέλεσμα οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μελών να έχουν ένταση και διάρκεια.

Κατάκης Χ. «Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας». Αθήνα, Εκδόσεις, Κέρδος, 1984

3.2.1. Λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια

Η οικογένεια και ο ρόλος που αυτή διαδραματίζει στη ζωή του ατόμου έχει αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής μελέτης τόσο των ανθρωπολόγων και των κοινωνιολόγων όσο και των ψυχολόγων και των παιδαγωγών. Η ανθρωπολογική και κοινωνιολογική μελέτη του θεσμού της οικογένειας στις διάφορες ανθρώπινες κοινωνίες έχει δείξει ότι η οικογένεια έχει αναλάβει τις εξής τρεις λειτουργίες:

α) αναπαραγωγή (βιολογική αναπαραγωγή)
 β) εκπαιδευτική (κοινωνικοποίηση, αγωγή)
 γ) αμοιβαία προστασία των ατόμων που συνδέονται μεταξύ τους με συγγενικούς δεσμούς (συντροφικότητα, συναισθηματική υποστήριξη, αγάπη, ασφάλεια, οικονομική και πρακτική βοήθεια).

α) Με την αναπαραγωγική λειτουργία της οικογένειας εξασφαλίζεται πρώτα απ' όλα η διαίωσιση του ανθρωπίνου είδους και έπειτα η ικανοποίηση των σεξουαλικών ενστίκτων του ζευγαριού μέσα σε πλαίσια θεμιτά και αποδεκτά από το κοινωνικό σύνολο.

β) Στις περισσότερες ιστορικές και σύγχρονες κοινωνίες ο κυριότερος τρόπος εισβολής νέου μέλους είναι η γέννηση του ή η υιοθέτησή του από πρόσωπα που ήδη είναι αναγνωρισμένα μέλη της κοινωνίας.

Η οικογένεια είναι έτσι ένας πολύπλοκος κοινωνικός μηχανισμός ένταξης και ενσωμάτωσης του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο και παράλληλα εξασφάλισης της ανανέωσης του κοινωνικού συνόλου και διατήρησης της ταυτότητάς του.

Η κοινωνική θέση που καταλαμβάνει και κατέχει το άτομο στην κοινωνία καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από την κοινωνική κατηγορία ή το κοινωνικό στρώμα στο οποίο ανήκει, και η οικογένεια προσανατολισμού του. Ο προσδιορισμός αυτός είναι εντονότερος όσο αυστηρότερο είναι το σύστημα κοινωνικής στρωμάτωσης και επομένως όσο μικρότερες οι δυνατότητες κοινωνικής κινητικότητας του ατόμου σε μια κοινωνία.

Η οικογένεια λοιπόν είναι ένας πρωτογενής φορέας κοινωνικοποίησης καθώς αποτελεί την ομάδα εκείνη από την οποία τα άτομα διδάσκονται για

πρώτη φορά τους κοινωνικούς ρόλους. Με τον όρο κοινωνικοποίηση εννοούμε πρώτο απ' όλο «την εσωτερίκευση της κουλτούρας μέσα στην οποία γεννήθηκε το παιδί. Την διαδικασία δηλαδή απόκτησης των στάσεων και της ικανότητας που είναι απαραίτητες προκειμένου να διαδραματίσει κανείς ένα συγκεκριμένο κοινωνικό ρόλο».⁽¹⁾

Τα παιδιά τώρα έρχονται να μάθουν τις αξίες και τους ρόλους αυτούς μέσα από του ρόλους που οι ίδιοι γονείς διαδραματίζουν στην οικογενειακή ομάδα και στην κοινωνία. Η εκμάθηση των ρόλων που καλούνται να έχουν τα άτομα, οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα που έχουν ως προς τα άλλα μέλη της ομάδας, ο τρόπος γενικότερα με τον οποίο οφείλουν να ενεργούν σε κάθε περίπτωση αποτελούν την βάση πάνω στην οποία οικοδομείται η κοινωνικοποίηση για την ύπαρξη και την λειτουργία κάθε κοινωνίας.

Η κοινωνικοποίηση τώρα των ατόμων από την οικογένεια επηρεάζεται από τον χαρακτήρα άλλων κοινωνικών και πολιτικών ή οικονομικών θεσμών. Επειδή η δομή και το μέγεθος της οικογένειας τροποποιούνται σύμφωνα με τις αλλαγές που επέρχονται στην ευρύτερη κοινωνική οργάνωση μεταβάλλεται η λειτουργία της οικογένειας ως φορέας κοινωνικοποίησης. Μεταβάλλεται δηλαδή ο βαθμός στον οποίο μεταδίδει τους κοινωνικούς κανόνες και τις αξίες.

Σήμερα στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες όπου ο επαγγελματικός προσανατολισμός είναι έργο των εκπαιδευτικών κυρίως ιδρυμάτων και μέσω μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας επιτρέπουν την διάδοση πολυάριθμων ιδεολογιών μετριάζεται η σημασία των παραγόντων που οδηγούν στην εξάρτηση των νέων από το οικογενειακό τους περιβάλλον χωρίς αυτό να σημαίνει πως η οικογένεια έπαψε να αποτελεί σημαντικό και πρωταρχικό παράγοντα κοινωνικοποίησης.

γ) Το συναίσθημα αποτελεί ιδιαίτερα χαρακτηριστικό στοιχείο που πλαισιώνεται και δένει τις σχέσεις των μελών της οικογενειακής ομάδας κατά ένα τρόπο αλλιώςτικό απ' ότι συμβαίνει σε οτιδήποτε άλλη κοινωνική ομάδα. Είναι ψυχολογικός δεσμός αγνός, θερμός, ανιδιοτελής. Αποτελεί την μεγάλη δύναμη μα συγχρόνως τη μεγάλη αδυναμία της σύγχρονης οικογένειας διότι η παραμικρή ανωμαλία του έχει σαν συνέπεια διαταραχές στο σύνολο της οικογενειακής ομάδας. Το συναίσθημα με το μέτρο και την σταθερότητά του τροφοδοτεί τις πιο υγιείς ψυχικές καταστάσεις των μελών που απαρτίζουν την οικογένεια και προεκτείνει την ενεργητική του επίδραση στο υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Το συναίσθημα, η αγάπη, η ζεστασιά υπήρχε και παλαιότερα στην οικογενειακή ομάδα και σήμερα όμως αποτελεί μοναδική ανάγκη για την σωστή διαμόρφωσή της.

⁽¹⁾ T.B. BOTTMORE - ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ Εκδ. Gutenberg

Η ασφάλεια, η έννοια της προστασίας αποτελούν επίσης χαρακτηριστικά γνωρίσματα ή απαραίτητες προϋποθέσεις κάθε οικογενειακής ομάδας. Παλαιότερα με τις έννοιες αυτές αναφερόμαστε κυρίως στις ανάγκες του παιδιού. Αυτό έπρεπε να αισθάνεται στην παιδική του ηλικία προστατευόμενο, ασφαλές για να διαμορφώσει σωστά την προσωπικότητά του. Αυτό ισχύει και σήμερα. Μόνο που η έννοια της ασφάλειας, της σιγουριάς πέρασε και στους ενήλικες. Η ανασφάλεια της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, το άγχος που δημιουργούν οι καθημερινές φροντίδες βιοπορισμού, το αβέβαιο αύριο, τους κουράζει. Έτσι υπάρχει σήμερα διάχυτη η ανάγκη και για τους ενήλικες ενός δεσμού «ασφάλειας» ενός καταφυγίου προστατευτικού για τις δύσκολες ώρες που αν δεν έρθουν πάντα τις φοβάται ο άνθρωπος. Η οικογένεια αποτελεί μια προστατευτική γωνιά, ασφάλειας και σιγουριάς για όλα τα μέλη της.

Πέρα όμως από την συναισθηματική κάλυψη αναγκών η οικογένεια προσφέρει και πρακτική βοήθεια. Δηλαδή αποτελεί πλαίσιο προστασίας και φροντίδας των αδύναμων μελών της (παιδιά, ηλικιωμένοι) καθώς επίσης και κάλυψη των απαραίτητων ειδών για την επιβίωσή τους με το να αποτελεί μια αυτοτελής μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης.

3.3. Ελληνική Οικογένεια - Ιστορική αναδρομή

Αν θελήσουμε να δούμε την εξέλιξη και τις αλλαγές της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας ή να μελετήσουμε τις διαπροσωπικές σχέσεις στα πλαίσια της, θα πρέπει να εξετάσουμε το σύστημα οικογένειας σε συνάρτηση με την εξέλιξη άλλων υποσυστημάτων που αποτελούν την κοινωνία.

Επειδή όμως ούτε η οικογένεια, ούτε η κοινωνία αποτελούν σταθερές και αναλλοίωτες δομές είναι απαραίτητο να εξετάσουμε τις διεργασίες αλλαγών και τις αντίστοιχες επιδράσεις και στα δυο επίπεδα. Έτσι για να γίνει κατανοητός ο σκοπός της οικογένειας είναι απαραίτητο να μελετηθεί σε σχέση με τους σκοπούς του κοινωνικού συνόλου. Γιατί ενώ στα βιολογικά συστήματα ο σκοπός είναι ξεκάθαρος και προκαθορισμένος από την βιολογική δομή τους, στα ψυχοκοινωνικά συστήματα διαμορφώνονται και αλλάζουν σύμφωνα με τις ανακατατάξεις των συνδεόμενων υποσυστημάτων.

Συγκεκριμένα λοιπόν η ελληνική οικογένεια περνά από τρία στάδια, τα οποία διαμορφώθηκαν μέσα από τις αλλαγές του χώρου που ανήκει.

- Λουκία Μ. Μουσούρου «Η ελληνική οικογένεια». Αθήνα, Εκδόσεις Ίδρυμα Γουλανδρή Χόρν, 1984

3.3.1 Παραδοσιακή οικογένεια

Η οικογένεια στην πρώτη της μορφή παρουσιάζεται σαν μια κλειστή κοινωνία όπου η αρμονία των διαπροσωπικών σχέσεων θεωρείται απαραίτητη και κάθε ενέργεια ή δράση που εναντιωνόταν στο κοινό συμφέρον καταδικαζόταν καθώς απειλούσε την ίδια την επιβίωση. Γιατί το άτομο σ' αυτή την μορφή οικογένειας ικανοποιούσε όλες του τις ανάγκες άρα και το ένστικτο της επιβίωσης μέσα στην ασφάλεια και στην σιγουριά μια σταθερής και αναλλοίωτης ομάδας.

Στον παραδοσιακό χώρο οι υποχρεώσεις και οι στόχοι ήταν καθορισμένοι και μη αμφισβητήσιμοι. Ο κοινός σκοπός, η αλληλεξάρτηση και η έλλειψη εναλλακτικών λύσεων δίνουν μια διαφορετική χροιά στις έννοιες αυτές, απ' ότι σήμερα. Το άτομο έπαιρνε ικανοποίηση και αναγνώριση μέσω της εκπλήρωσης των υποχρεώσεων του στην κοινωνική ομάδα διότι ταυτόχρονα ικανοποιούσε και τις δικές του ανάγκες. Η ουσία δηλαδή ατομικών επιθυμιών απέβλεπε στην ικανοποίηση των αναγκών της ομάδας άρα του ίδιου του ατόμου γι' αυτό και άνθρωπος τότε δεν ένιωθε καταπιεσμένος και λεηλατημένος. Οι συμβουλές, η καθοδήγηση και οι προτροπές γίνονται αποδεκτές γιατί ήταν δεδομένο πως γίνονταν για το «καλό» του συνόλου καθώς δεν υπήρχε ο διαχωρισμός των συμφερόντων.

Οι περισσότερες έρευνες που μελετούν την παραδοσιακή οικογένεια έχουν διαπιστώσει ότι η έννοια των ίσων ρόλων είναι άγνωστη. Όλοι οι ρόλοι φαίνονται να είναι πρωτεύοντες ή δευτερεύοντες (ή ανώτεροι ή κατώτεροι). Τέτοιες μελέτες συλλαμβάνουν την ελληνική κοινωνία ως μια ανδροκρατούμενη κοινωνία.

Στην πραγματικότητα, η ελληνική νομοθεσία, θεωρώντας τον άντρα προστάτη της οικογένειας, το πρόσωπο που είναι κυρίως υπεύθυνο για τα οικονομικά βάρη του γάμου έχει ενισχύσει μια τέτοια άποψη μαζί με τους επιστήμονες.

Αυτό το σχήμα της ελληνικής κοινωνίας εμφανίζει τον άνδρα να έχει όλη τη νόμιμη εξουσία ν' αντιπροσωπεύει το παιδί του σ' όλα τα είδη συναλλαγών και το δικαίωμα να το ανατρέφει και να το μορφώνει.

Σύμφωνα με αυτό το παραδοσιακό πρότυπο, δεν αναμένεται να έχουν οι γυναίκες ανάμειξη σε δραστηριότητες κοινωνικο - οικονομικής φύσεως έξω από το σπίτι και την οικογένεια.

- Λουκία Μ. Μουσούρου «Η ελληνική οικογένεια». Αθήνα, Εκδόσεις Ίδρυμα Γουλανδρή Χόρν, 1984.

Το χαρακτηριστικό που αποδίδονται στη «σωστή γυναίκα» σχετίζονται κυρίως με οικογενειακές υποχρεώσεις, οικιακά, μητρικά καθήκοντα και υποταγή των ατομικών αναγκών και επιθυμιών της σε εκείνες του συζύγου και των παιδιών.

3.3.2. Πυρηνική οικογένεια

Η βιομηχανία έφερε τους ανθρώπους στις πόλεις και την πατρική φυσιολογία δεν θα τη βρούμε πια σε αστικά κέντρα. Εκείνη η οικογένεια δεν υπάρχει παρά μόνο σε κάποιες αγροτικές περιοχές, στην ύπαιθρο. Η σημερινή οικογένεια, η πυρηνική ξεκίνησε από τους δύο ανθρώπους που έφυγαν από την πολυάριθμη παλιά οικογένεια, να ζήσουν σε μια στέγη περιορισμένη, να δουλεύουν και να μεγαλώσουν ένα ή δύο παιδιά. Η σημερινή μορφή οικογένειας είναι πατέρας, μητέρα και τα παιδιά (τα λίγα παιδιά). Είναι πυρηνική - ατομική οικογένεια.

Ενώ τώρα στην παραδοσιακή οικογένεια ο σκοπός και οι στόχοι της ζωής του ατόμου συνδέονται με τους σκοπούς μιας ολόκληρης ανθρώπινης ομάδας, αυτό δεν σημαίνει πως η υπόστασή του ως ανθρώπινος οργανισμός συνδέονταν με συγκεκριμένα πρόσωπα. Η ύπαρξη απλώς του συνόλου, έφτανε να του προσφέρει σιγουριά και νόημα στη δική του ζωή.

Αντίθετα στη δεύτερη μορφή που πήρε η οικογένεια η απόφαση της συνύπαρξης των δύο ανθρώπων, οι φιλοδοξίες και οι στόχοι τους εναποτίθενται σ' ένα τρίτο πρόσωπο το οποίο στηρίζει το οικοδόμημα του γάμου και της οικογένειας που είναι το παιδί. Αυτό είναι τόσο φανερό που κάνει κάποιον να αναρωτιέται αν η σύμβαση των γονιών θα είχε κάποιο νόημα ή θα μπορούσε ακόμα να υπάρξει αν δεν υπάρχει ένα παιδί στην οικογένεια.

Αυτό το φαινόμενο θα μπορούσε ίσως να ερμηνευτεί από το γεγονός πως το δεύτερο στάδιο της ελληνικής οικογένειας συνοδεύεται από μια ποικιλία αλλαγών στις συνθήκες ζωής οι οποίες απειλούσαν με διάλυση την ενότητά τους.

Έτσι οι γονείς πιστεύουν πως έχοντας σαν κεντρικό τους άξονα αναφοράς το παιδί θα επιφέρουν την αρμονία και την ενότητα. Και οι δύο λειτουργούν για το συμφέρον του παιδιού. Δίνουν τα πάντα για το παιδί, ακόμα και τη ζωή τους, τρεφόμενοι ψυχολογικά μέσα από την επιτυχία των παιδιών τους, τα οποία φαινομενικά σπρώχνονται προς την ικανοποίηση προσωπικών στόχων. Η ουσία είναι πως η προσαρμογή του παιδιού στις καινούργιες συνθήκες και η κοινωνική τους άνοδος θα προωθήσουν την ίδια την οικογένεια σαν σύνολο. Έτσι από την

-Λουκία Μ. Μουσούρου «Η ελληνική οικογένεια». Αθήνα, Εκδόσεις Ίδρυμα Γουλανδρή Χόρν, 1984

-Michel Bowett «Η αντικοινωνική οικογένεια». Εκδόσεις Κάλβος, 1987.

μια μεριά το παιδί θεωρείται ελεύθερο ενεργειών και πράξεων από την άλλη όμως, στο ψυχολογικό επίπεδο είναι δέσμιος των επιδιώξεων των γονιών τους.

Το αποτέλεσμα όμως μιας τέτοιας κατάστασης είναι η απομόνωση και η μοναξιά που χαρακτηρίζει τα μέλη της οικογένειας.

Η ενότητα που χαρακτήριζε την παλιά μορφή οικογένειας δεν υπάρχει, πολύ περισσότερο καθώς ακόμα και οι οικονομικές ανάγκες δεν ικανοποιούνται πια από την αλληλεξάρτηση των μελών μιας οικογένειας. Οι γονείς σήμερα, στο μεγαλύτερο ποσοστό, είναι και οι δύο οικονομικά ανεξάρτητοι. Αντίθετα οι ψυχολογικές ανάγκες έχουν θεριέψει. Όλες οι βασικές ανάγκες λοιπόν θα πρέπει να αναζητούνται στην πυρηνική οικογένεια, η οποία όμως αγωνίζεται να επιβιώσει, αποκομμένη από το κοινωνικό της περιβάλλον, μέσα από αντιφάσεις και συγκρούσεις ατομικές και διαπροσωπικές.

3.3.3. Η σημερινή μορφή του ζευγαριού

Μέσα σε δυο γενιές, ο γάμος και η δημιουργία της οικογένειας έπαψαν να θεωρούνται ο προορισμός του ανθρώπου. Οι νέοι σήμερα αμφισβητούν την σημασία του θεσμού του γάμου. Το θεωρούν απλώς μια νομιμοποίηση που λύνει απλώς ορισμένα πρακτικά προβλήματα. Θεωρούν πως η συμβίωση δεν πρέπει να στηρίζεται σε κοινωνικές συμβάσεις και υποχρεώσεις. Τους απασχολεί περισσότερο η δημιουργία μιας λειτουργικής σχέσης μεταξύ τους και δίνουν μια δευτερεύουσα σημασία στην ύπαρξη των παιδιών.

Στο σύγχρονο ζευγάρι υπάρχουν σημαντικές αλλαγές στις συνήθειες από εκείνες των περασμένων γενεών. Τα μέλη αναγκάζονται να υιοθετήσουν καινούργιους τρόπους συμπεριφοράς. Το ζευγάρι στηρίζεται πολύ στη σωστή επικοινωνία, την ισότητα, την ελευθερία, τον διάλογο, την συναισθηματική στήριξη, καθώς προσπαθούν να επανατοποθετήσουν, ολόκληρο το θέμα της οικογένειας σε καινούργιες βάσεις. Εδώ αρχίζουν όμως τα προβλήματα γιατί υπάρχουν διάφορες αντιθέσεις. Κάθε μέλος προσπαθεί να δημιουργήσει μια σωστή σχέση έχοντας και την ελευθερία του. Χωρίς όμως την ιδιοποίηση μεταξύ των μελών φαίνεται ότι το ζευγάρι δεν μπορεί να υπάρξει, και η ιδιοποίηση αυτή συχνά μετατρέπεται σε καταπίεση.

Μπορεί όταν αρχίζει η σχέση να υπάρχει αποδοχή της ελευθερίας του άλλου, αλλά ουσιαστικά υπάρχει η άμοιβαία ιδιοκτησία.

Η σχέση με το άλλο μέλος θεωρείται αναγκαία γιατί είναι αυτή που εξασφαλίζει την απαραίτητη συναισθηματική τροφή, ταυτόχρονα όμως είναι και

- Ελένη Τσολακίδου «Τα πουλιά πετούν και με τις δύο φτερούγες». Αθήνα, Εκδόσεις Φυλοπότης, 1992.

στοιχείο προς την αποφυγή γιατί τα μέλη πιστεύουν ότι απελευθερωμένα μπορούν να λειτουργήσουν πιο αποτελεσματικά.

Βλέπουμε ότι αναθεωρείται ο πιο βασικός προορισμός του ανθρώπου, και ανατρέπονται τα πρέπει και οι αξίες. Μέχρι σήμερα ένας από τους πιο βασικούς σκοπούς της οικογένειας είναι η επιβίωση και η καλύτερευση, όσο είναι δυνατόν.

Τώρα όμως αλλάζουν οι επιδιώξεις τους και πρωτεύοντας ρόλος είναι η ψυχολογική τους επιβίωση. Έχουν αλλαγή πορείας αλλά χωρίς να ξέρουν πραγματικά ποια κατεύθυνση να ακολουθήσουν. Υπάρχει μια βαθιά κρίση η οποία οφείλεται στο εξής δίλημμα: Να ακολουθήσουν ατομικιστική πορεία ή τη συλλογικότητα; Αυτό που φαίνεται ότι τους ενδιαφέρει είναι η ατομικιστική πορεία αλλά τα ζωντανά τους βιώματα, τους κρατούν ακόμα δεμένους με το παρελθόν και την συλλογικότητα. Ενώ υπάρχει μια τάση για συρρίκνωση της οικογενειακής μονάδος, ταυτόχρονα επιβιώνουν η παραδοσιακή και η πυρηνική οικογένεια, Ενώ δηλαδή αγωνίζονται για να αλλάξουν τις βάσεις του γάμου, τα βιώματά τους από τις προηγούμενες μορφές είναι πολύ έντονα.

Ζητάνε πράγματα όπως ειλικρίνεια, ισότητα, ελευθερία, συναισθηματική συμμετοχή, επικοινωνία, εξισωμένη σχέση, δηλαδή πράγματα τα οποία δεν είδαν να υπάρχουν στις προηγούμενες μορφές οικογένειας.

Δεν έχουν καταλάβει όμως πως θα μπορέσουν να πετύχουν το συνδυασμό όλων αυτών των πραγμάτων.

Άλλο πρόβλημα είναι ότι πολλοί άνθρωποι πιστεύουν ότι έχουν ξεπεράσει τις προκαταλήψεις τους, αλλά στην πράξη αποδεικνύουν ότι τα πράγματα δεν είναι καθόλου έτσι. Για διάφορους λόγους μπορεί να υποστηρίζουν ότι δεν είναι θύματα μιας προκατάληψης αλλά η άποψή τους να μείνει μόνο θεωρητική χωρίς να ισχύει στην πραγματικότητα.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες κάνουν δύσκολη την ύπαρξη ενός ζευγαριού σε βάσεις διαφορετικές από τις παραδοσιακές.

Παρ' ότι υπάρχουν διαφορές δεν έχει αλλάξει το κοινωνικό σύστημα. Το ζευγάρι αναγκάζεται να ζει σε μια μεταβατική φάση. Για την επιβίωσή του πρέπει να υπάρχει υποχρέωση και υποχώρηση.

3.4. Η σχέση μεταξύ της γυναικείας απασχόλησης και της οικογένειας

Το ζήτημα που εξετάζουμε εδώ αναφέρεται στην αμφίδρομη σχέση μεταξύ της γυναικείας απασχόλησης και της οικογένειας, μιας σχέσης που βρίσκεται σε μια συνεχή εξέλιξη καθώς μεταβάλλονται τα οικογενειακά σχήματα, όπως και

αυτοί οι ίδιοι οι ρυθμοί μεταβολής τους, και καθώς επιτυγχάνονται και πολλαπλασιάζονται οι καινοτομίες στο χώρο των μεθόδων και της οργάνωσης της παραγωγής.

Η οικογενειακή στρατηγική υποκαθίσταται από ατομικές στρατηγικές που αφορούν την οικογενειακή ζωή. Έτσι το ζήτημα της σχέσης μεταξύ οικογένειας και γυναικείας απασχόλησης διαφοροποιείται σημαντικά και αναγκαστικά ανάλογα με τον βαθμό εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών αλλά και των πολιτισμικών συνθηκών, που προσδιορίζουν τα οικογενειακά σχήματα όπως και το περιθώριο και το είδος των ατομικών επιλογών ως προς τα σχήματα αυτά και στα πλαίσιά τους.

Χαρακτηριστική της μεταπολεμικής εποχής, η ανησυχία για το μέλλον της οικογένειας και την παρατηρούμενη «κρίση» της, σφράγισαν τόσο οι αλλαγές του γυναικείου ρόλου όσο και οι διαφορετικές κατά φύλο συμπεριφορές. Έτσι η μεν «κρίση» της οικογένειας συνοψίσθηκε στην μείωση των γάμων και των γεννήσεων, στην αύξηση των διαζυγίων και των εξώγαμων παιδιών στην εμφάνιση οικογενειακών σχημάτων εκείνου που συνιστούν παραλλαγές ή και εναλλακτικά σχήματα εκείνου της συμβατικής συζυγικής οικογένειας. Η δε γυναίκα χρεώθηκε το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης για την «κρίση» αυτή εφόσον οι δικές της συμπεριφορές (οικογενειακές και κοινωνικές) και οι ρόλοι μεταβλήθηκαν περισσότερο από τις συμπεριφορές των ανδρών και τους ανδρικούς ρόλους.

3.4.1. Γαμηλιότητα και γυναικεία απασχόληση

«Η γαμηλιότητα (δηλαδή η συχνότητα γάμων σ' ένα συγκεκριμένο πληθυσμό κατά την διάρκεια ενός έτους) αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την κοινωνική δημογραφία. Έτσι μελετώντας τα ελληνικά απογραφικά στοιχεία για το διάστημα 1920-1981 ο Παπαδάκης (1990) έχει επισημάνει ότι η γαμηλιότητα δεν μεταβάλλεται σημαντικά αν ακολουθεί «ελαφρά ανοδική πορεία στους άνδρες και μέτρια καθοδική πορεία στις γυναίκες»⁽²⁾.

Επίσης επισημαίνεται ότι στους άνδρες η ένταση γαμηλιότητας συνδέεται με την γαμήλια παράδοση, τη μόρφωση και το μέγεθος του ατομικού εισοδήματος ενώ στις γυναίκες εξαρτάται από την γαμήλια παράδοση και ως ένα βαθμό από την οικονομική και κοινωνική ανεξαρτητοποίηση που εξασφαλίζει η έμμισθη ή κερδοφόρα συμμετοχή στην παραγωγική διαδικασία. Θετική είναι η επίδραση της γαμήλιας παράδοσης και του εισοδήματος και αρνητική της μόρφωσης και της αμειβόμενης απασχόλησης των γυναικών.

⁽²⁾ ΛΟΥΚΙΑ Μ. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ «Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια» Εκδόσεις Κολάρος.

Η επισήμανση της αρνητικής επίδρασης της μόρφωσης και της αμοιβόμενης απασχόλησης των γυναικών στη γαμηλιότητά τους αναφέρεται στην από μέρους τους αναβολή, διστακτικότητα ή και άρνηση σύναψης ενός γάμου σαν αποτέλεσμα της οικονομικής και κοινωνικής ανεξαρτητοποίησής τους.

3.4.2. Γονιμότητα και γυναικεία απασχόληση

Η αύξηση των ελεύθερων ενώσεων, των πολλοστών γάμων, των άγαμων μητέρων και η διάδοση των μεθόδων αντισύλληψης έχουν από καιρό αποσυνδέσει την γεννητικότητα του πληθυσμού των σύγχρονων κοινωνιών από την γαμηλιότητά του. Η πτώση δε της γεννητικότητας (δηλαδή της συχνότητας γεννήσεων σ' ένα πληθυσμό κατά την διάρκεια ενός έτους) συνδέεται ασφαλώς με την γήρανση του πληθυσμού αλλά και με την μείωση της γονιμότητας δηλαδή της αναπαραγωγικής ηλικίας (15-49 ετών). Έχει επισημανθεί τώρα πως η πτώση των γεννήσεων και η μείωση της γονιμότητας αποτελούν σύνδρομο της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και οφείλονται σε κοινωνικοπολιτισμικούς παράγοντες.

Κύριος από τους λόγους αυτούς είναι το μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού και κυρίως των γυναικών. Η παράταση της σχολικής ζωής την οποία συνεπάγεται η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου οδηγεί πέρα από το ενδεχόμενο καθυστέρησης στην σύναψη γάμου:

- α) στην επιθυμία σύστασης μικρής οικογένειας και
- β) στη δυνατότητα σύστασης μικρής οικογένειας, την οποία δημιουργεί η γνώση αποτελεσματικών μεθόδων αντισύλληψης και η εφαρμογή τους.

Είναι δηλαδή η μείωση της γονιμότητας συνδεδεμένη κυρίως με το εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών και όπως είναι φυσικό το εκπαιδευτικό - μορφωτικό επίπεδο είναι αποφασιστικός παράγοντας αναζήτησης και διατήρησης θέσης εργασίας. Παρότι όμως η παρατηρούμενη μείωση γονιμότητας των οικονομικά ενεργών γυναικών συνδέεται κατά πρώτο λόγο με το εκπαιδευτικό επίπεδο σε καμιά περίπτωση δεν αποτελεί απάντηση στο καίριο ερώτημα του κατά πόσο οι οικονομικά ενεργές γυναίκες κάνουν λιγότερα παιδιά ή οι γυναίκες με λιγότερα παιδιά (μπορούν να) είναι οικονομικά ενεργές.

3.4.3. Διαζύγιο και γυναικεία απασχόληση

Η μελέτη του διαζυγίου προσκρούει σε τρία σοβαρότατα ζητήματα που επιδρούν αποφασιστικά στην αξιοπιστία αλλά και στην συγκρισιμότητα των αποτελεσμάτων της.

Τα ζητήματα αυτά είναι:

α) η εξάρτηση της καταγραφής του φαινομένου από την νομοθεσία και τον τρόπο εφαρμογής της **β)** η ποικιλία των τρόπων μέτρησης και **γ)** το γεγονός ότι το ποσοστό διαζυγίων καθόλου δεν πληροφορεί για το ποσοστό των γάμων με τα προβλήματα και πολύ λιγότερο το που οφείλονται τα προβλήματα αυτά.

Ανεξάρτητα όμως από τα ερωτηματικά αυτά για την πραγματική έκταση και σημασία του φαινομένου, είναι γεγονός ότι μεταπολεμικά παρατηρήθηκε ραγδαία αύξηση διαζυγίων έτσι ώστε στις σύγχρονες κοινωνίες και από την δεκαετία του 1980 οι γάμοι που λύνονται με διαζύγιο να είναι περισσότεροι εκείνων που λύνονται λόγω του θανάτου του ενός συζύγου. Αυτό αποτέλεσε και αποτελεί το κυριότερο επιχείρημα όσων υποστηρίζουν ότι η οικογένεια περνά «κρίση» και έχει συνδεθεί με τις άμεσες όσο και μακροχρόνιες επιπτώσεις του πάνω στα παιδιά. Κύρια υπεύθυνη για το διαζύγιο (άρα και για την «κρίση» της οικογένειας και για τις επιπτώσεις που η «κρίση» γενικώς και το διαζύγιο ειδικότερα έχουν στα παιδιά) θεωρείται η γυναίκα.

Όλες οι σχετικές με το διαζύγιο έρευνες υποστηρίζουν ότι στις σύγχρονες κοινωνίες αυτό αντιμετωπίζεται περισσότερο από τις γυναίκες παρά από τους άνδρες και ότι είναι πολύ πιθανότερο όταν η σύζυγος είναι οικονομικά ενεργή ή και μάλιστα είναι τόσο πιθανότερο όσο υψηλότερο είναι το ατομικό της εισόδημα. Άρα πράγματι η αύξηση των διαζυγίων σχετίζεται με τον περιορισμό της εξάρτησης της συζύγου από το σύζυγο.

Το συμπέρασμα απ' όλα τα παραπάνω είναι πως η οικογένεια, σαν μορφή κοινωνικής συμβίωσης, δεν είναι δυνατό παρά να έχει αντιστοιχία με την οικονομική βάση της κοινωνίας μέσα στην οποία αναπτύσσεται πιο συγκεκριμένα να δέχεται την επίδραση, άμεσα και έμμεσα, από το είδος και το χαρακτήρα των σχέσεων που διαμορφώνονται μεταξύ των ανθρώπων στην διαδικασία παραγωγής. Αυτό δεν είναι καθόλου περίεργο, αφού η ανθρώπινη ζωή είναι δεμένη τόσο με την εργασία, όσο και με την οικογένεια. Και τα δύο, εργασία και οικογένεια αποτελούν μια ενότητα μέσα στην οποία, όπως χαρακτηριστικά τόνισε ο Έγκελς - η εργασία αποτελεί τον πιο βασικό πυρήνα, με την έννοια ότι παίζει καθοριστικό ρόλο στη μεταβολή και εξέλιξη τόσο της μορφής όσο και του περιεχομένου της οικογένειας.

-Αλεξάνδρα Κολλονταΐ «Οικονομική και σεξουαλική απελευθέρωση της γυναίκας».

Εκδόσεις Πύλη.

3.5. Σχέσεις της οικογένειας με τον κοινωνικό χώρο

Η ανεξάρτητη συζυγική οικογένεια αποτελεί χαρακτηριστικό τύπο των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών. Η επικράτηση φαίνεται πως οφείλεται αφ' ενός μεν στην αύξηση του ατομικισμού που αντικατοπτρίζεται στην ιδιοκτησία, το δίκαιο στις ευρύτερες κοινωνικές αντιλήψεις περί ατομικής ευτυχίας και πραγματοποίησεως των ατομικών επιδιώξεων, αφ' ετέρου δε στην γεωγραφική και κοινωνική κινητικότητα. Στην ανάπτυξή της επέδρασαν ακόμα η ανάπτυξη της κρατικής μέριμνας για την προστασία του ατόμου από κινδύνους της ζωής. (Το άτομο δεν εξαρτάται πια τόσο πολύ από την οικογένειά του σε στιγμές ανάγκης και δυστυχίας).

Η συζυγική οικογενειακή μονάδα αποτελεί καθολικό κοινωνικό φαινόμενο. Η καθολικότητα της συζυγικής οικογένειας μπορεί να εξηγηθεί αφ' ενός μεν από τις λειτουργίες που επιτελεί και που καλύπτουν βασικές ανάγκες αφ' ετέρου δε από την δυσκολία με την οποία μπορεί να εξασφαλισθεί η επιτέλεση των λειτουργιών αυτών από άλλες κοινωνικές ομάδες. Στην συζυγική οικογένεια βλέπουμε έτσι να συγκεντρώνονται τρεις θεμελιώδεις για την κοινωνική ζωή του ανθρώπου λειτουργίες:

α) η αμοιβαία προστασία των μελών, β) η αναπαραγωγική και γ) η εκπαιδευτική.

Η οικογένεια προβάλλει αρχικά στην ιστορία ως φυσική σχέση η οποία στην συνέχεια διαφοροποιείται μέχρι την σύγχρονη μονογαμική σχέση και η οποία χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερο χώρο, τον ιδιωτικό. Θεωρείται ως φυσικό και αιώνιο μόρφωμα που προηγείται της οργανωμένης κοινωνίας. Η οικογένεια γίνεται πρακτορείο της κοινωνίας, ασκεί τα μέλη της στην κοινωνική προσαρμογή και διαμορφώνει τους ανθρώπους κατά τέτοιο τρόπο ώστε να είναι ικανοί να αντεπεξέρχονται στα καθήκοντα που απαιτεί το κοινωνικό σύστημα. Είναι μια ομάδα ύψιστης σημασίας σε κάθε κοινωνία. Η σπουδαιότητά της όμως είναι πολύ συγκεκριμένη. Οι άνθρωποι με την γέννησή τους παραμένουν ανώνυμοι για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, συγκριτικά με την συνολική διάρκεια της ζωής τους. Όσο διαρκεί η περίοδος αυτή πρέπει να συντηρηθούν και να κοινωνικοποιηθούν.

Η αντιμετώπιση των αναγκών αυτών αποτελεί και την πρωταρχική λειτουργία της συζυγικής οικογένειας. Η επιτέλεση της λειτουργίας αυτής είναι ανεξάρτητη από την μορφή της οικογένειας, τις ευρύτερες συγγενικές σχέσεις, τα έθιμα του γάμου και τον τύπο ελέγχου των σεξουαλικών σχέσεων. Όλα αυτά

ποικίλουν ανάλογα με την ποικιλία των άλλων θεσμών. Επιπλέον οι τρόποι με τους οποίους επιτελεί η συζυγική οικογένεια την πρωταρχική της λειτουργία εξαρτώνται και αυτοί από άλλα στοιχεία της κοινωνίας. Πρώτη η οικογένεια κοινωνικοποιεί το παιδί. Δεν δημιουργεί όμως αυτή τις αξίες που μεταδίδει. Οι αξίες αυτές προέρχονται από την θρησκεία, το έθνος, την κάστα ή την κοινωνική τάξη. Έτσι σε κάθε κοινωνία ο συγκεκριμένος χαρακτήρας της οικογένειας καθορίζεται από άλλους θεσμούς τους οποίους δεν καθορίζει η οικογένεια. Το ίδιο και με την κοινωνική μεταβολή. Αρχίζει από άλλους θεσμούς όχι από την οικογένεια. Η οικογένεια μεταβάλλεται ανταποκρινόμενη στις νέες συνθήκες που δημιουργούνται.

Η οικογένεια μεταδίδει αξίες που σχηματίζονται αλλού. Είναι φορέας. Δεν είναι εμπνευστής. Καμιά άλλη κοινωνική ομάδα δεν επηρεάζεται τόσο από τους θρησκευτικούς και τους ηθικούς κώδικες όσο η οικογένεια.

Στην σημερινή εποχή η ανθρώπινη κοινωνία φαίνεται να κινδυνεύει περισσότερο από τον πυρηνικό πόλεμο παρά από το διαζύγιο ή την αύξηση των προγαμιαίων σεξουαλικών σχέσεων. Κι όμως οι θρησκευτικοί και οι ηθικοί κανόνες σπάνια έδωσαν τόση προσοχή στις οικοδομικές και πολιτικές ρυθμίσεις, όση στην σεξουαλική συμπεριφορά και την οικογένεια. Η σχέση αυτή έχει δύο σημαντικά αποτελέσματα. Πρώτον η επιστημονική έρευνα της σεξουαλικής συμπεριφοράς και της οικογενειακής ζωής ήταν μέχρι πρότινος δυσχερής αδύνατη. Δεύτερον στάθηκε πιο δύσκολο να πραγματοποιηθούν ορθολογικές μεταβολές στο θεσμό της οικογένειας παρά σε άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Οι μεταβολές όμως που παρόλα αυτά επήλθαν στον θεσμό της οικογένειας στους τελευταίους δυο ή τρεις αιώνες ήταν πολλές και ποικίλες σε περιεχόμενο. Όσο πιο απλή είναι η κοινωνική οργάνωση και όσο πιο πολλούς σκοπούς και ανάγκες καλύπτει η οικογένεια τόσο πιο έντονη φαίνεται η αναγκαιότητα της ύπαρξής της ως θεσμός. Καθώς όμως τα πράγματα εξελίσσονται και η κοινωνία γίνεται πολυπλοκότερη και πιο σύνθετη, βασικές λειτουργίες της οικογένειας αποδεδμεύονται και επιτελούνται από νέους εξειδικευμένους θεσμούς. Μια από τις σημαντικότερες αλλαγές που επήλθε στους κόλπους της οικογένειας είναι ο περιορισμός της λειτουργίας της ως παραγωγική μονάδα. Όλα τα μέλη της εργάζονται μεμονωμένα έξω από τα πλαίσιά της κερδίζουν ατομικό ο καθένας εισόδημα και αποτελούν το καθένα απ' αυτά μια καταναλωτική μονάδα. Μια άλλη είναι ότι η σύγχρονη οικογένεια έχει χάσει και ένα μέρος από την λειτουργία της ως μέσο κοινωνικοποίησης και προστασίας των μελών της. Τις λειτουργίες αυτές τις έχουν αναλάβει το σχολείο και οι διάφοροι πολιτικοί και προνοιακοί θεσμοί του σύγχρονου κράτους.

- Αλεξάνδρα Κολλοντάϊ «Οικονομική και σεξουαλική απελευθέρωση της γυναίκας».
Εκδόσεις Πύλη.

Οι κυριότερες δε λειτουργίες της σύγχρονης οικογένειας στρέφονται περισσότερο προς την κάλυψη των συναισθηματικών αναγκών των μελών της με αποτέλεσμα οι σχέσεις από την μία να γίνονται αμεσότερες και εντονότερες αλλά από την άλλη περισσότερο ευαίσθητες και εύθραυστες.

Η εξέταση της οικογένειας αποδεικνύει ότι υπάρχει ένα ολόκληρο δίκτυο σχέσεων, που περιγράφει την αλληλεξάρτηση ανάμεσα στους διάφορους θεσμούς μιας κοινωνίας. Η οικογένεια όπως εννοείται σήμερα είναι ένας θεσμός κοντά στους άλλους, π.χ. πλάι στον καταμερισμό της εργασίας, την παραγωγή αγαθών, την δικαιοσύνη και την θρησκεία. Οι αλλαγές που γίνονται σ' αυτή την περιοχή, παρασύρουν και την οικογένεια και την διάρθρωσή της. Κάθε αλλαγή όμως μέσα στην οικογενειακή δομή επιδρά με τη σειρά της στους υπόλοιπους θεσμούς. Από ιστορική σκοπιά η οικογένεια υπάρχει πριν από την διάσπαση της κοινωνικής ζωής σε μια σειρά σχετικά αυτόνομων θεσμών. Κι αυτό ισχύει και για την ιστορία του μεμονωμένου ατόμου και για την ιστορία των πολιτισμών.

3.6. Υπάρχοντα μέτρα για την διευκόλυνση της εργαζόμενης γυναίκας

Σήμερα η πλειοψηφία των γυναικών εργάζεται και η πλειοψηφία των εργαζομένων γυναικών είναι μητέρες που αυτόματα αυτό σημαίνει περισσότερη επιβάρυνση για την γυναίκα. Όλο και περισσότερες γυναίκες βλέπουν την εργασία τους σαν μία μόνιμη απασχόληση και όχι σαν μια παροδική οικονομική ενίσχυση της οικογένειάς τους. Μ' αυτό τον τρόπο ξεφεύγουν από μια μελλοντική επανένταξή τους στα καθιερωμένα πλαίσια του οικογενειακού τους ρόλου.

Έτσι εκτιμούν πιο πολύ τη δουλειά τους και αποκτούν κοινωνική συνείδηση. Χρόνο με το χρόνο η γυναίκα προσπαθεί μέσα από τις διαδικασίες διάκρισης και οικονομικής ανισότητας να καθυστερήσει τις συνθήκες εργασίας της διεκδικώντας περισσότερες παροχές από την Πολιτεία.

Η προστασία των εργαζομένων μητέρων και η ισότιμη συμμετοχή τους στην εργασία είναι υποχρέωση της Πολιτείας προκειμένου να δοθούν ίσες πραγματικά ευκαιρίες και στις γυναίκες που εργάζονται να φροντίσουν τα παιδιά τους και να έχουν την ίδια επαγγελματική εξέλιξη μ' αυτή των ανδρών. Η λήψη μέτρων για τη διευκόλυνσή τους δεν αποτελεί διάκριση εις βάρος των ανδρών, εφόσον υπαγορεύεται από την βιολογική τους ατομικότητα και όχι από την κοινή ταυτότητα των δύο φύλλων.

- ΚΑΚΛΑΜΑΝΑΚΗ ΡΟΥΛΑ «Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην Πολιτεία» Εκδόσεις Καστανιώτη Αθήνα 1984.

Η προστατευτική εργατική νομοθεσία, σε ότι αφορά την γυναικεία εργασία, συστηματοποιήθηκε και κορυφώθηκε στον αιώνα μας. Τα σημαντικότερα μέτρα που έχουν ληφθεί από την πολιτεία με στόχο την ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στην εργασία τους είναι τα εξής παρακάτω:

Μια νέα ρύθμιση έχει επικρατήσει σ' όλα τα εργατικά Δίκαια των χωρών. Πρόκειται για την γονική άδεια και για την άδεια για οικογενειακές υποχρεώσεις.

Η μητρότητα αποτελεί οπωσδήποτε ένα στοιχείο της βιολογικής ιδιαιτερότητας της γυναίκας. Αποτελεί όμως και μια δικαιολογία για διάκριση σε βάρος της στον επαγγελματικό τομέα. Η μητρότητα και η εργασία παρουσιάζονται σαν ιδιότητες ασυμβίβαστες όχι τόσο από βιολογική άποψη όσο από κοινωνική. Ο κύριος προορισμός των γυναικών ήταν η μητρότητα γι' αυτό «προστατευτικό πνεύμα ήταν εκείνο που επικρατούσε για την εργαζόμενη μητέρα. Η επαγγελματική της καριέρα ερχόταν πάντα σε δεύτερη μοίρα. Η νοοτροπία ήταν ίδια τόσο στους Διεθνείς Οργανισμούς που ρυθμίζουν θέματα εργασίας όσο και στις εθνικές νομοθεσίες των διαφόρων χωρών. Η γυναίκα έφερε την ευθύνη για την ανατροφή των παιδιών και αν αυτά τύχαινε να αρρωστήσουν, η μητέρα μόνο είχε το δικαίωμα να ζητήσει άδεια από την εργασία της. Το προνόμιο όμως που αντλούσαν οι γυναίκες από την ιδιότητά τους ως μητέρες, ήταν αυτά που στέκονταν εμπόδιο για την επαγγελματική τους εξέλιξη (άδειες).

Στην δεκαετία του '80 αρχίζει όμως να επικρατεί η αντίληψη, ότι ο μοιρασμός των οικογενειακών ευθυνών μεταξύ των γονιών θα πρέπει να είναι πιο δίκαιος. Γίνεται προσπάθεια ώστε η μητρότητα να μην αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την επαγγελματική εξέλιξη της γυναίκας. Προωθείται λοιπόν η αρχή της ισότητας των δύο φύλων και στην αγορά εργασίας.

Έτσι ψηφίστηκαν Διεθνείς Συμβάσεις σχετικά με την ισότητα μεταχείρισης και ίσων ευκαιριών για τους εργαζόμενους των δύο φύλων με οικογενειακές υποχρεώσεις. Προβλέπεται ότι όχι μόνο η μητέρα αλλά και ο πατέρας έχει δικαίωμα να λάβει την άδεια των γονέων που ακολουθεί την άδεια μητρότητας.

Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα πρότεινε στις αρχές τους 1984 μία νέα οδηγία με αντικείμενο τη γονική άδεια και την άδεια για οικογενειακούς λόγους. Η γονική άδεια προβλέπεται ότι θα χορηγείται σε εργαζόμενους γονείς (μητέρα ή πατέρα) για να περάσουν ορισμένο χρόνο στο σπίτι τους ανατρέφοντας τα πολύ μικρά παιδιά τους μετά την άδεια μητρότητας. Ενώ η άδεια για οικογενειακούς λόγους δίνει τη δυνατότητα στους εργαζομένους (χωρίς διάκριση) να απουσιάσουν σε περίπτωση ανάγκης για να αντιμετωπίσουν έκτακτες ανάγκες όπως ασθένεια, θάνατο κ.τ.λ.

- ΚΑΚΛΑΜΑΝΑΚΗ ΡΟΥΛΑ «Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην κοινωνία στην Πολιτεία». Εκδόσεις Καστανιώτη Αθήνα 1984.

Αφήνεται πάντως η ευχέρεια στα κράτη - μέλη της κοινότητας στην περίπτωση αυτή να ρυθμίσουν τον ελάχιστο αριθμό ημερών άδειας του χρόνου που δικαιούνται οι εργαζόμενοι.

Στην χώρα μας ψηφίστηκε ο σχετικός νόμος 1483/84 για την προστασία και διευκόλυνση των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις, ο οποίος όμως θα μπορούσε να τροποποιηθεί ώστε η γονική άδεια ανατροφής, του άρθρου 5, να δίδεται σε μεγαλύτερο αριθμό εργαζομένων γονέων. Μ' αυτό τον νόμο προστατεύονται κυρίως οι γυναίκες, αφού αυτές κάνουν χρήση του δικαιώματος της γονικής άδειας ανατροφής.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 του ίδιου νόμου, η γονική άδεια ανατροφής, η διάρκεια της οποίας μπορεί να φτάσει τους 3 μήνες για κάθε γονέα μέχρις ότου το παιδί συμπληρώσει τα 2 1/2 χρόνια, παρέχεται στο γονέα που εργάζεται σε επιχείρηση, η οποία απασχολεί τουλάχιστον 100 άτομα. Επειδή πολύ λίγες επιχειρήσεις απασχολούν 100 εργαζόμενους, γι' αυτό ο Ν. 1483/84 θα μπορούσε να εφαρμοστεί στις επιχειρήσεις που απασχολούν τουλάχιστον 50 άτομα.

Ο εργαζόμενος σύμφωνα με τον ίδιο νόμο μετά τη χορήγηση της γονικής άδειας ανατροφής, δικαιούται να επανέλθει στην εργασία του στην ίδια η παρόμοια θέση, η οποία σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να είναι κατώτερη απ' αυτή που είχε πριν λάβει την συγκεκριμένη άδεια.

Στη σύγυρη επανατοποθέτηση του εργαζομένου, στην ίδια η παρόμοια θέση στον τόπο εργασίας του, θα βοηθούσε και η εκτίμηση ενός εκπροσώπου των εργαζομένων.

Για τη χορήγηση της γονικής άδειας ανατροφής θα έπρεπε να συνυπολογίζεται και ο χρόνος εργασίας του εργαζομένου στον προηγούμενο ή στους προηγούμενους εργοδότες, ώστε να μη χάνεται το δικαίωμα αυτό σε περίπτωση αλλαγής εργασίας.

Θα μπορούσε ενδεχομένως να χορηγηθεί ένα επίδομα στον εργαζόμενο γονέα στο χρονικό διάστημα που παίρνει τη γονική άδεια ανατροφής ή να υποχρεούται να καταβάλλει μόνο τη δική του ασφαλιστική εισφορά. Μ' αυτόν τον τρόπο οι εργαζόμενοι γονείς θα είχαν ένα επιπλέον κίνητρο να κάνουν χρήση της άδειας αυτής εφόσον δεν θα ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν την ασφαλιστική εισφορά στον εργοδότη.

Η εφαρμογή του μειωμένου ωραρίου η διακοπή της εργασίας των γυναικών για ένα χρονικό διάστημα 1-2 χρόνων, είναι ένα ακόμα μέτρο για το οποίο πολλά έχουν ειπωθεί. Μερικοί υποστηρίζουν ότι η εφαρμογή αυτού του μέτρου θα βοηθήσει την εργαζόμενη γυναίκα να αφιερωθεί περισσότερο στην οικογένειά της, έχοντας και την οικονομική ενίσχυση του μισθού της. Άλλοι

υποστηρίζουν ότι μία απασχόληση με μειωμένο ωράριο θα ήταν ίσως λύση για ένα μεμονωμένο αριθμό γυναικών και όχι για τις γυναίκες συνολικά διότι αυτές θα παραμείνουν οι μόνες υπεύθυνες για τη φροντίδα των παιδιών.

Η εργασία της γυναίκας με μειωμένο ωράριο δεν κατοχυρώνει τη θέση της στη δουλειά, αλλά ενισχύει τη διάκριση σε βάρος της, χωρίζοντας τους εργαζομένους σ' αυτούς που έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις και στους υπολοίπους.

Η γυναίκα που δουλεύει με μειωμένο ωράριο μπορεί να απολυθεί ευκολότερα σε περίπτωση ανεργίας ή κακής οικονομικής κατάστασης της ιδιωτικής επιχείρησης στην οποία εργάζεται. Οι λίγες ώρες εργασίας την σπρώχνουν να επιστρέψει στην κατάσταση της νοικοκυράς σε μερικά χρόνια, ενισχύοντας έτσι την προσωρινότητα και την προχειρότητα της δουλειάς της.

Το μειωμένο ωράριο μπορεί να διευκολύνει τη γυναίκα για ένα διάστημα, αλλά διαιωνίζει τη στασιμότητα της επαγγελματικής εξέλιξης. Επιπλέον της δημιουργεί το συναίσθημα της ευκαιριακής κάλυψης της θέσης εργασίας της. Σ' αυτό συντείνει και η κακοπληρωμή των προσωρινών θέσεων. Το μειωμένο ωράριο της γυναικείας εργασίας είναι με παροχή αλλά επειδή δεν είναι συλλογική, φανερώνει προσφορά σε λιγότερα ικανά άτομα.

Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από την εισήγηση επιτροπής της Ένωσης Γυναικών Ελλάδας με θέμα : Γυναίκα - εργασία.

«Η μερική απασχόληση εμφανίζει χαμηλότερο δείκτη ανεργίας. Διασκεδάσει την κοινωνική αντίδραση που προκαλεί η παντελής έλλειψη εργασίας. Διατηρεί τα κέρδη του καπιταλισμού σε υψηλά επίπεδα. Διαμελίζει την κοινωνική συνοχή των εργαζομένων. Μερική απασχόληση σημαίνει μισή αμοιβή για μισό χρόνο εργασίας που τοποθετημένος όμως σε ώρες αιχμής της παραγωγής, εντατικοποιεί το ρυθμό εργασίας της γυναίκας και αποδίδει περισσότερα στον εργοδότη αφού έχει σχεδόν την ίδια απόδοση και παραγωγή αλλά με μισή αμοιβή. Συμβιβάζει την γυναίκα στον πολλαπλό δοσμένο της ρόλο. Ανακόπτει τις διεκδικήσεις της για κοινωνική υποδομή και με τον τρόπο αυτό, αφαιρεί κάθε δυνατότητα συμμετοχής, στην κοινωνική και πολιτική ζωή του τόπου»⁽¹⁾

Αυτή η λύση θα ήταν πράγματι βοηθητική αν το μειωμένο ωράριο αφορούσε και τους δύο συζύγους ή τουλάχιστον σε όποιον από τους δύο, η διακοπή της εργασίας θα έφερνε τις λιγότερες θυσίες στο όλο κύκλωμα της εργασίας του.

⁽¹⁾ ΚΑΚΛΑΜΑΝΑΚΗ ΡΟΥΛΑ «Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην Κοινωνία, στην Πολιτεία»

- Εκδόσεις Καστανιώτη Αθήνα 1984 σελ. 102

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

A. ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ - ΣΚΟΠΟΣ

Το θέμα της έρευνας αυτής είναι «Η επίδραση της σύγχρονης Ελληνίδας στον κοινωνικό ρόλο της οικογένειας». Σκοπός του ερευνητικού μέρους της εργασίας μας ήταν να διαπιστωθεί κατά πόσο η εργασία της σύγχρονης Ελληνίδας έχει επηρεάσει τον κοινωνικό ρόλο της οικογένειας. Για την καλύτερη εξέταση και ανάλυση του θέματος χωρίστηκε η έρευνα στις εξής παραμέτρους:

- α. Δημογραφικά στοιχεία.
- β. Συνθήκες εργασίας και πως επιδρά η εργασία στην ίδια.
- γ. Πως επιδρά η εργασιακή ιδιότητα στο οικογενειακό περιβάλλον.
- δ. Εργαζόμενη μητέρα και ποιότητα ζωής.

B. ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΣΧΕΔΙΟΥ ΕΡΕΥΝΑΣ

B1. Είδος έρευνας: Το είδος της έρευνας που χρησιμοποιήθηκε είναι η «Διερευνητική». Αυτό σημαίνει ότι πρωταρχικός σκοπός είναι η διατύπωση ενός προβλήματος για ακριβέστερη εξέταση, η διατύπωση υποθέσεων ή η ιεράρχηση προτεραιοτήτων για παραπέρα έρευνα. Επιλέχτηκε διότι δεν υπήρχαν στοιχεία από κάποια άλλη έρευνα. Και γιατί, βασική της έμφαση είναι η ανακάλυψη και βασικό χαρακτηριστικό της η ευελιξία.

B2. Πληθυσμός: Η έρευνα αυτή απευθύνεται σε εργαζόμενες μητέρες στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα καθώς και σε ελεύθερους επαγγελματίες.

B3 Πλαίσιο: Ο χώρος εργασίας. (Δημόσιες Υπηρεσίες, Ιδιωτικές Επιχειρήσεις, Ελεύθεροι Επαγγελματίες)

B4 Δείγμα: Το δείγμα αφορά αποκλειστικά την πόλη της Ναυπάκτου. Έγινε προσπάθεια να επιτευχθεί όσο αφορά τον επαγγελματικό τομέα των ερωτηθέντων μια αναλογία στο δείγμα της έρευνάς μας, ώστε να συμπεριληφθεί κατά το δυνατόν όλο το φάσμα του εργασιακού χώρου.

Γ. ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

Επιλέχθηκε το ερωτηματολόγιο διότι σε σχετικά λίγο χρόνο και με σχετικά μικρό κόστος να συγκεντρώνεται με τρόπο εύκολο, απλό και γρήγορο ικανοποιητικά αποτελέσματα. Το ερωτηματολόγιο θα δοθεί και θα συμπληρωθεί επί τόπου διότι με τον τρόπο αυτό παρέχεται η δυνατότητα στον εξεταζόμενο να ζητήσει διευκρινήσεις και έτσι οι απαντήσεις να είναι εγκυρότερες. Οι ερωτήσεις έχουν σχεδιαστεί και διατυπωθεί κατά τρόπο, ώστε οι απαντήσεις να εξασφαλίζουν τις ζητούμενες πληροφορίες.

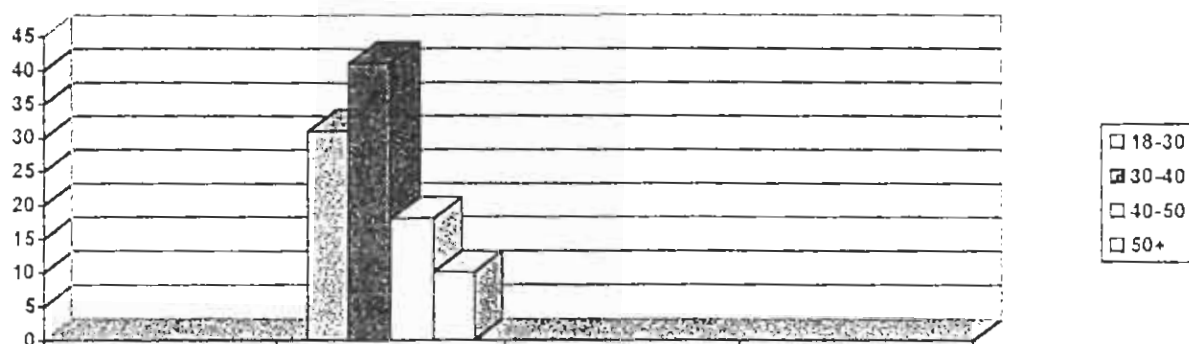
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ

ΣΥΝΟΛΟ 100

1) ΗΛΙΚΙΑ

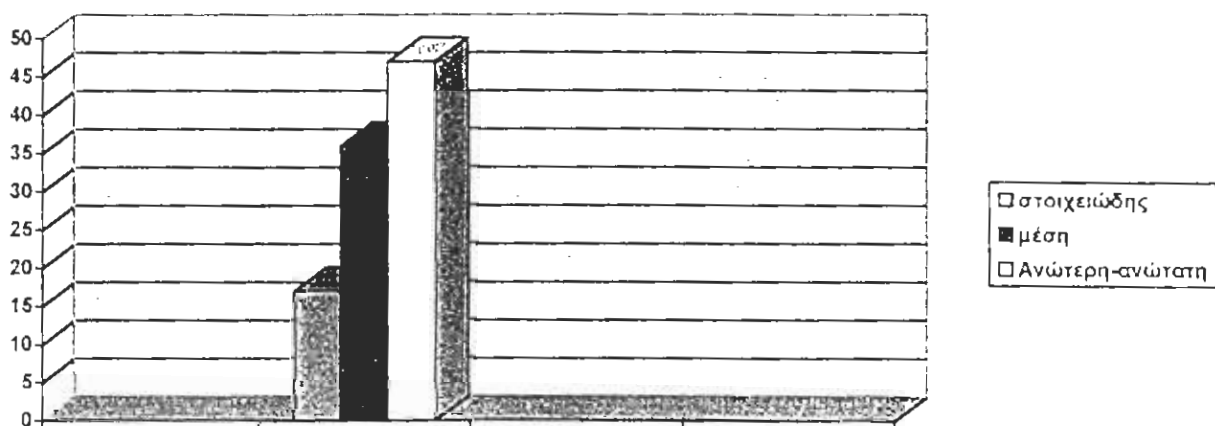
18-30	31	31%
30-40	41	41%
40-50	18	18%
50 & άνω	10	10%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

Σχόλιο : Η κεντρική τάση όσο αφορά το σύνολο των εργαζομένων γυναικών ανήκει στην ηλικία των 30-40 ετών (ποσοστό 41%)

2) ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

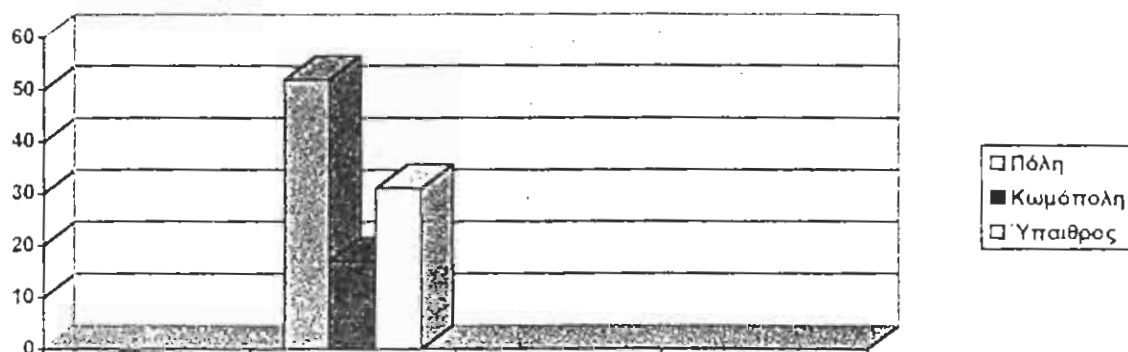
Στοιχειώδης	17	7%
Μέση	36	36%
Ανώτερη - ανώτατη	47	47%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Από τα στοιχεία που έχουμε, το μεγαλύτερο ποσοστό των εργαζόμενων γυναικών, ανήκει στην βαθμίδα της ανώτερης ανώτατης εκπαίδευσης (ποσοστό 47%).

3) Τόπος καταγωγής

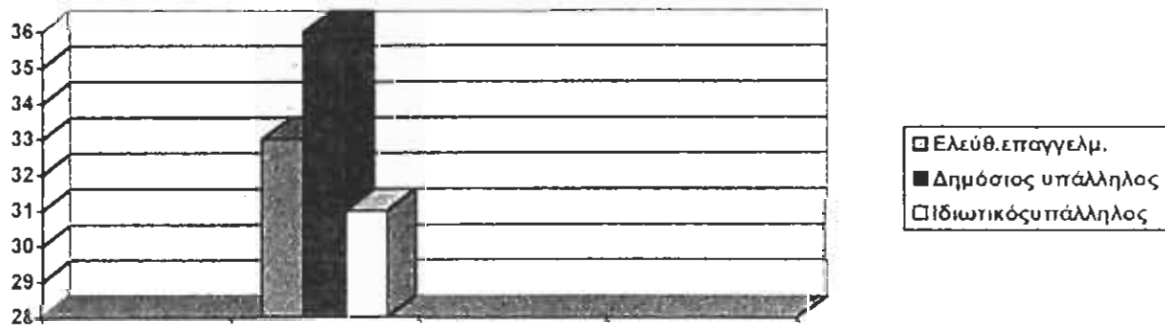
Πόλη	52	52%
Κωμόπολη	17	17%
Υπαιθρος	31	31%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ. Η κεντρική τάση των ερωτηθέντων εργαζομένων γυναικών, έχουν ως τόπο καταγωγής την πόλη (ποσοστό 52%).

4) ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ

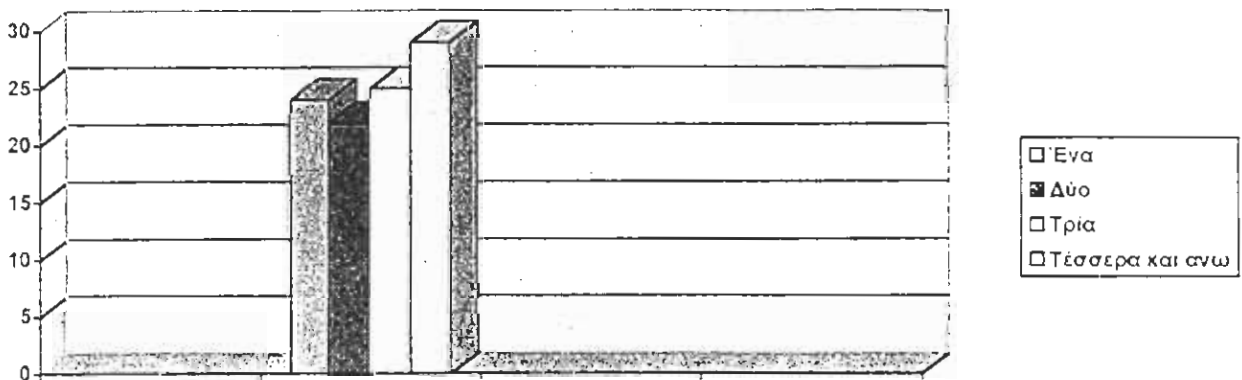
Ελεύθερος επαγγελματίας	33	33%
Δημόσιος υπάλληλος	36	36%
Ιδιωτικός υπάλληλος	31	31%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Όσο αφορά το σύνολο των ποσοστών στα διάφορα είδη των επαγγελμάτων, επιδιώχθηκε να υπάρχει μια αναλογία.

5) Πόσα παιδιά έχετε;

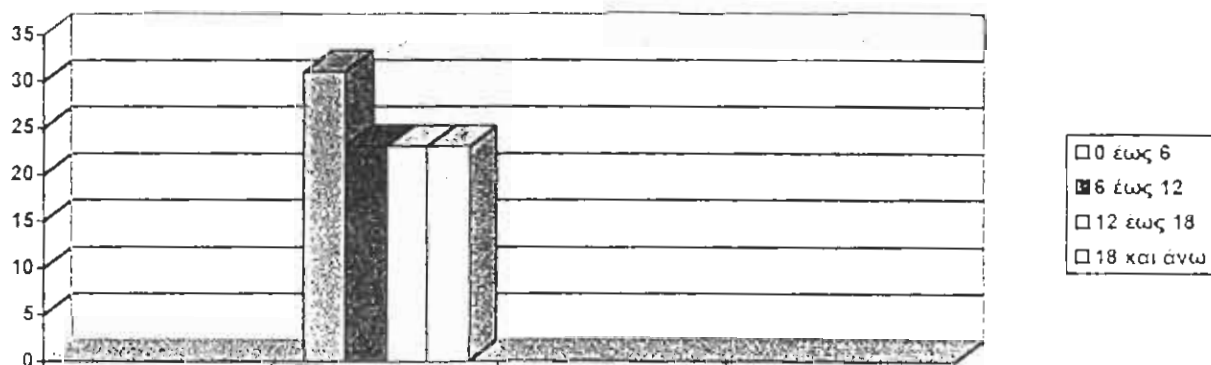
Ένα	24%
Δύο	22%
Τρία	25%
Τέσσερα και άνω	29%

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό έχει τέσσερα παιδιά και άνω (πολύτεκνες).

6) Ηλικία παιδιών

0-6	31%
6-12	23%
12-18	23%
18 και άνω	23%

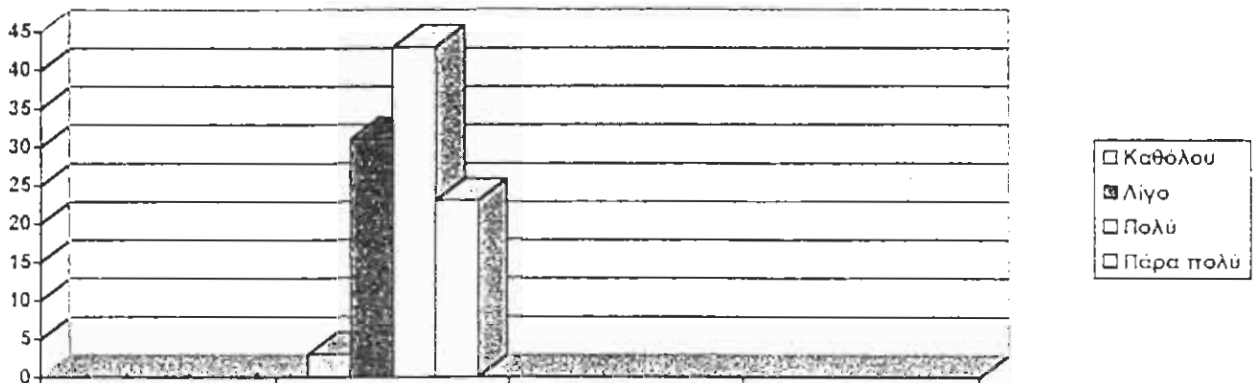

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό 31% έχει παιδιά ηλικίας έως και 6 ετών.

..//..

7) Θεωρείτε την σημερινή σας εργασία ενδιαφέρουσα;

Καθόλου	3	3%
Λίγο	31	31%
Πολύ	43	43%
Πάρα πολύ	23	23%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

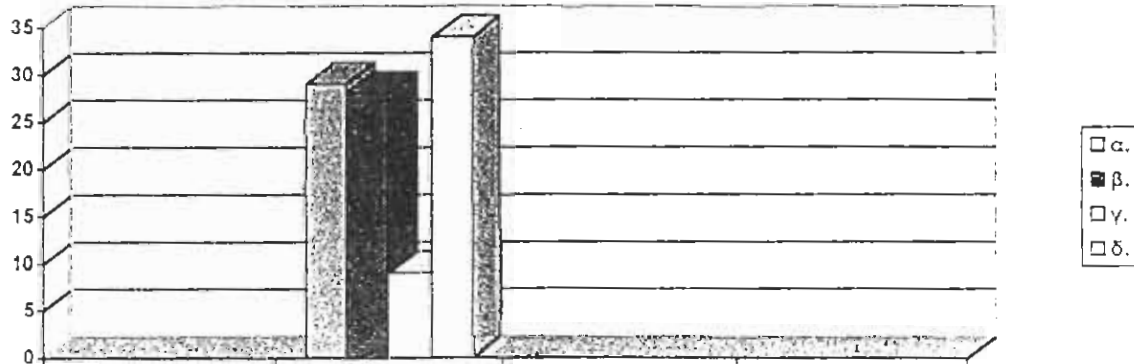

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων (ποσοστών 43%) θεωρεί την σημερινή εργασία πολύ ενδιαφέρουσα.

8) Θα εγκαταλείπατε την εργασία σας;

α.	29	29%
β.	28	28%
γ.	9	9%
δ.	34	34%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

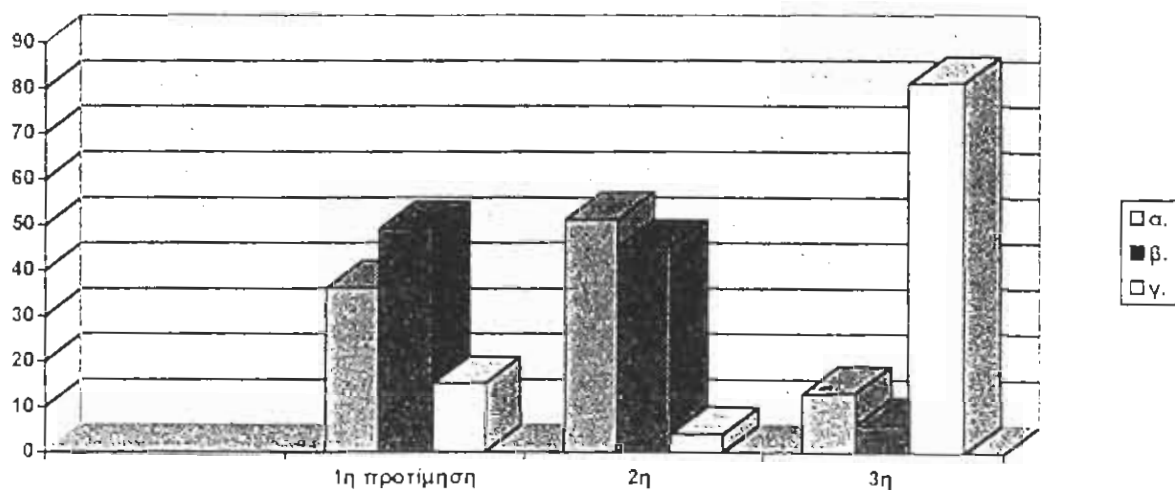

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων (34%) δεν θα εγκατέλειπε την εργασία του για κανένα λόγο.

- α) αν είχατε οικονομική άνεση
- β) για οικογενειακούς λόγους
- γ) εξαιτίας προβλημάτων στο χώρο εργασίας σας
- δ) για κανένα λόγο.

9) Απαριθμήστε κατά σειρά προτεραιότητας τι νομίζετε ότι είναι η εργασία για σας;

	1	2	3	1	2	3
α.	36	51	13	36%	51%	13%
β.	49	45	6	49%	45%	6%
γ.	15	4	81	15%	4%	81%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100	100%	100%	100%

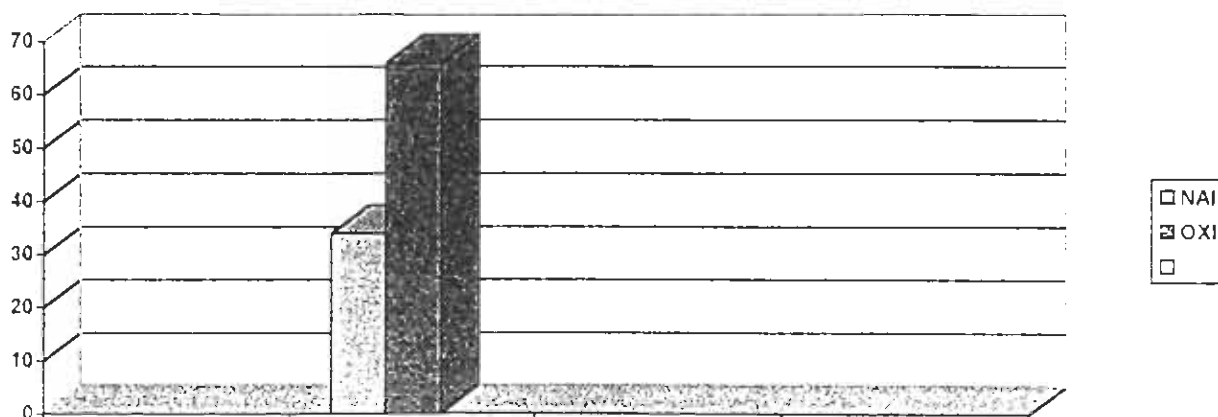

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων (49%) θεωρούν την εργασία σαν μέσο για οικονομική ανεξαρτησία. Ενώ, ένα ποσοστό (15%) θεωρεί την εργασία του αναγκαστική απασχόληση σαν πρώτη προτίμηση.

- α) Μέσο για προσωπική ικανοποίηση
- β) Μέσο για οικονομική ανεξαρτησία
- γ) Αναγκαστική απασχόληση.

10) Θεωρείτε ότι στην εργασία σας γίνονται διακρίσεις μεταξύ των εργαζομένων γυναικών και ανδρών (π.χ. βαθμός πρωτοβουλιών, κριτήρια αξιολόγησης);

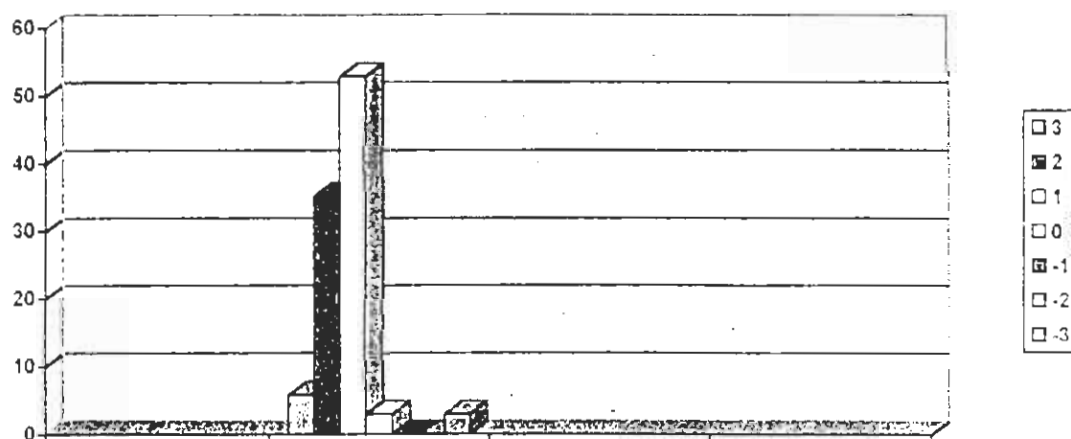
ΝΑΙ	34	34%
ΟΧΙ	66	66%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων (66%) θεωρεί ότι δεν γίνονται διακρίσεις μεταξύ των εργαζομένων γυναικών και ανδρών.

11) Εάν ναι σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι γίνεται η διάκριση αυτή;

3	2	5.8%
2	12	35.2%
1	18	52.9%
0	1	2.9%
-1	0	0
-2	0	0
-3	1	2.9%
ΣΥΝΟΛΟ	34	100

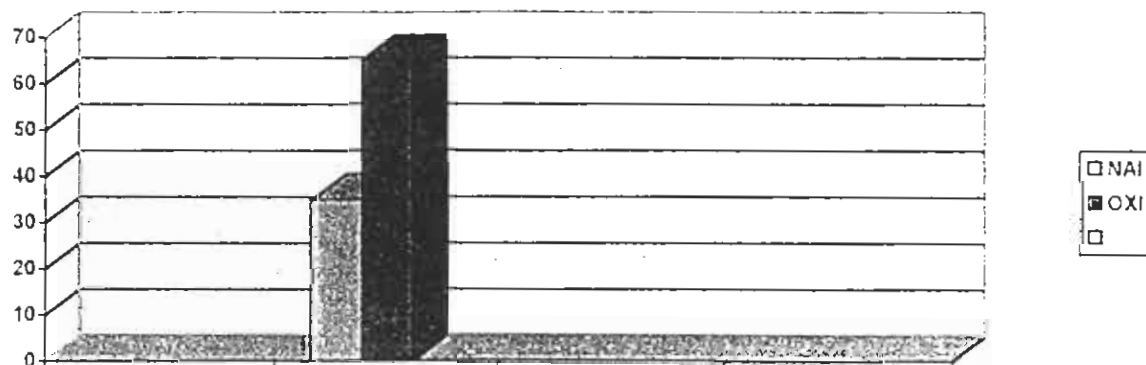

ΣΧΟΛΙΟ Από το ποσοστό των ερωτηθέντων (34%) που θεωρεί ότι γίνονται διακρίσεις, πιστεύει ότι ο βαθμός είναι μικρός. (+1).

...//...

12) Αισθάνεστε ότι έχετε πετύχει ό,τι περιμένατε από την επαγγελματική σας σταδιοδρομία;

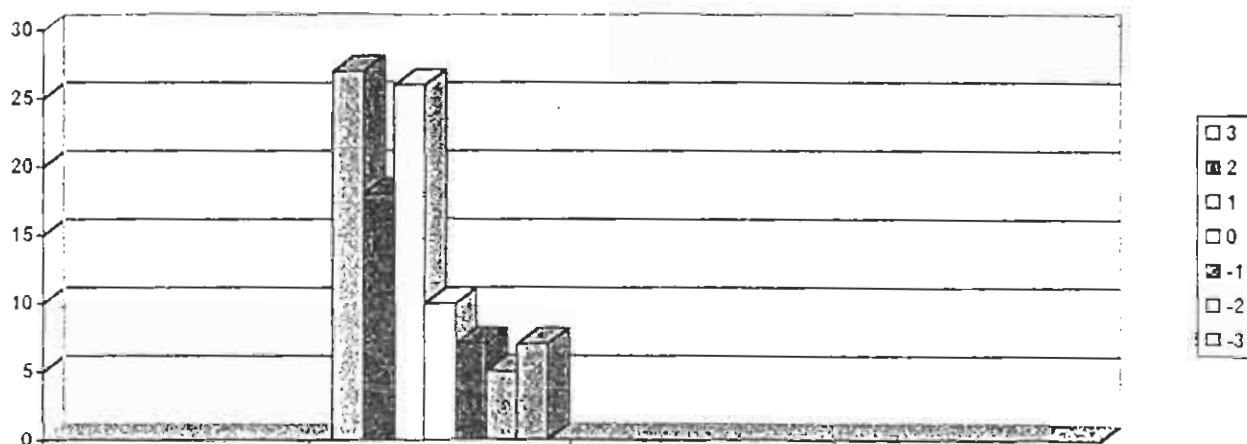
ΝΑΙ	35	35%
ΟΧΙ	65	65%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό (65%) δεν πιστεύει ότι έχει πετύχει ό,τι περίμενε από την επαγγελματική του σταδιοδρομία.

13) Σε ποιο βαθμό νομίζετε ότι η ψυχολογία σας στο σπίτι επηρεάζεται από τις συνθήκες εργασίας σας;

3	27	27%
2	18	18%
1	26	26%
0	10	10%
-1	7	7%
-2	5	5%
-3	7	7%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

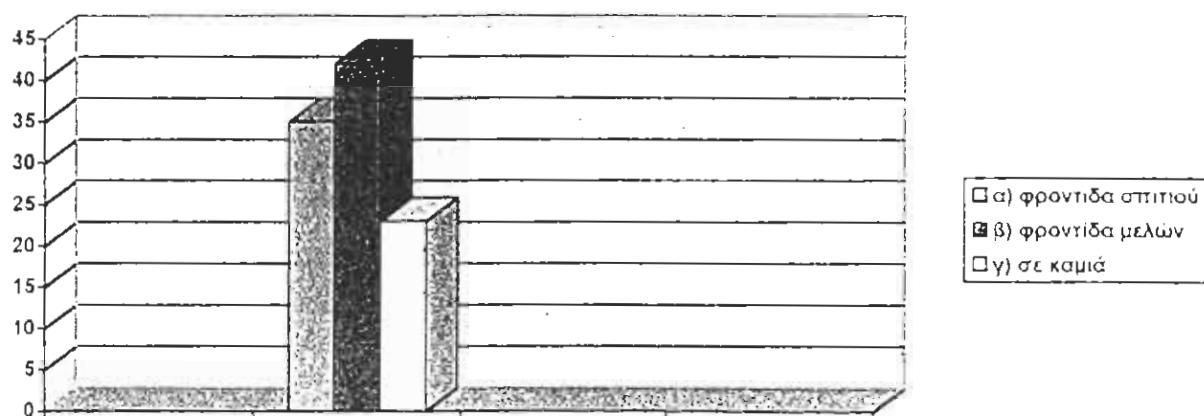

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό (27%) θεωρεί ότι η ψυχολογική του διάθεση στο σπίτι επηρεάζεται από τις συνθήκες εργασίας του σε μεγάλο βαθμό (+3). Με μικρή διαφορά ακολουθούν οι βαθμοί +2 (18%) και +1 (26%).

...//...

14) Ποιες από τις παρακάτω οικογενειακές υποχρεώσεις νομίζετε ότι επηρεάζονται αρνητικά πιο πολύ από την εργασία σας;

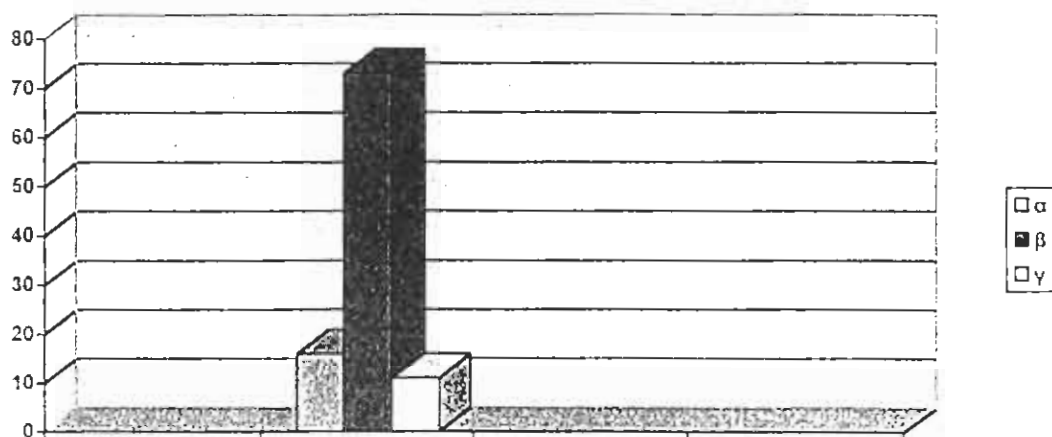
α) φροντίδα σπιτιού	35	35%
β) φροντίδα μελών	42	42%
γ) σε καμιά	23	23%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό (42%) θεωρεί ότι η εργασία του επηρεάζει περισσότερο αρνητικά την φροντίδα των μελών.

15) Τις δυσκολίες που δημιουργούνται μέσα στην οικογένεια τις αντιμετωπίζετε;

α	16	16%
β	73	73%
γ	11	11%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό (73%) αντιμετωπίζει τις δυσκολίες που δημιουργούνται μέσα στην οικογένεια με την συμπαράσταση του συζύγου.

α) Μόνη σας

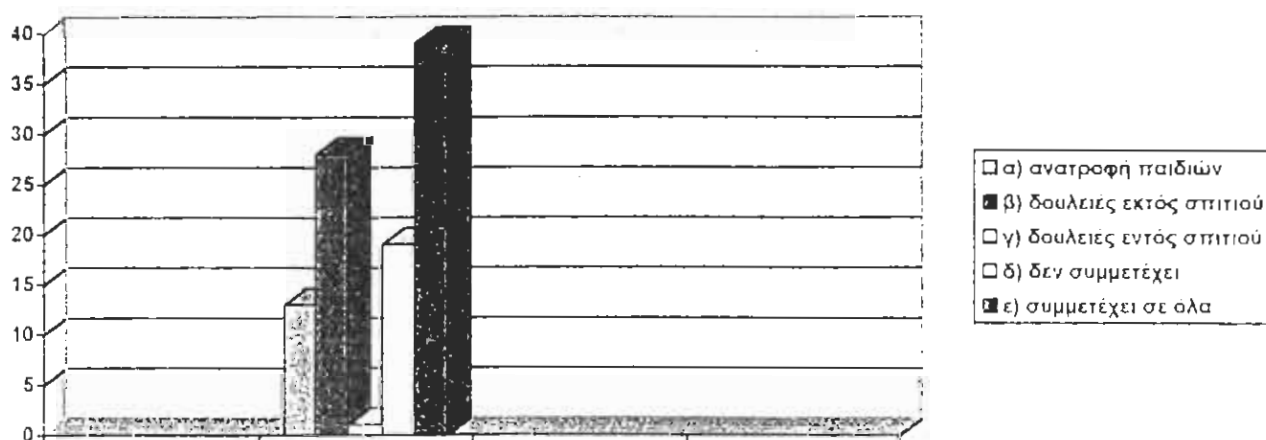
β) Με τη συμπαράσταση του συζύγου

γ) Με τη συμπαράσταση άλλων προσώπων (π.χ. παιδιά, γονείς).

16) Σε τι από τα παρακάτω υπάρχει η συχνότερη συμμετοχή του συζύγου σας; (μια επιλογή)

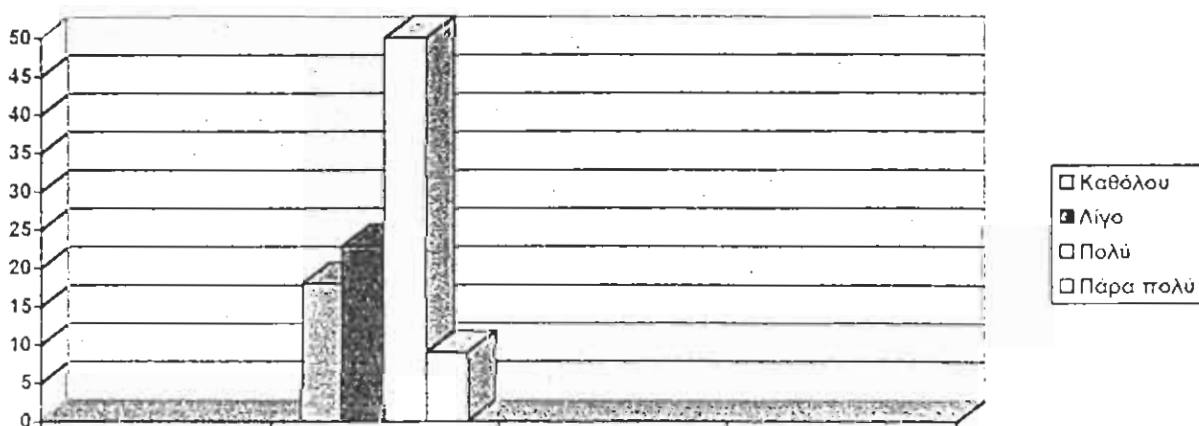
α) Ανατροφή παιδιών	13	13%
β) Δουλειές εκτός σπιτιού	28	28%
γ) Δουλειές εντός σπιτιού	1	1%
δ) Δεν συμμετέχει	19	19%
ε) Συμμετέχει σε όλα	39	39%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Ένα σημαντικό ποσοστό (39%) απάντησε ότι υπάρχει συμμετοχή των συζύγων τους σε όλα.

17) Νομίζετε ότι η συμπεριφορά του συζύγου σε σχέση με την αντιμετώπιση των δυσκολιών και την συμμετοχή του επηρεάζεται από το γεγονός ότι εργάζεστε;

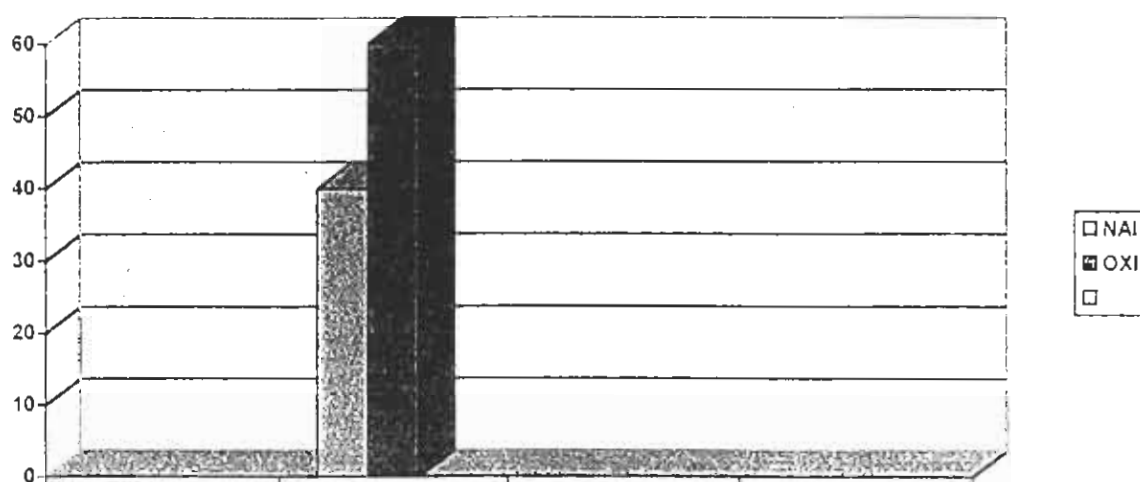
Καθόλου	18	18%
Λίγο	23	23%
Πολύ	50	50%
Πάρα πολύ	9	9%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Ένα πολύ μεγάλο ποσοστό (50%) πιστεύει ότι αλλάζει πολύ η συμπεριφορά του συζύγου μέσα στην οικογένεια με το να εργάζεται η γυναίκα.

18) Επηρεάζει η εργασία σας τον αριθμό παιδιών που θα επιθυμούσατε να έχετε;

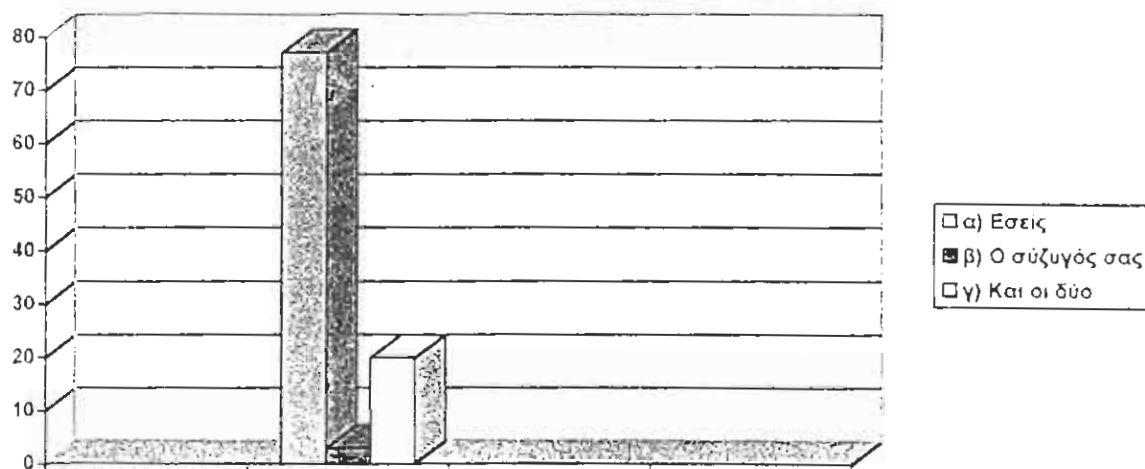
ΝΑΙ	40	40%
ΟΧΙ	60	60%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Ένα σημαντικό ποσοστό (60%) πιστεύει ότι η εργασία του δεν επηρεάζει τον αριθμό παιδιών που θα επιθυμούσε να έχει.

19) Σε περίπτωση που κάποιο από τα παιδιά σας αρρωστήσει ποιος παίρνει συνήθως άδεια;

α) Εσείς	77	77%
β) Ο σύζυγός σας	3	3%
γ) Και οι δύο	20	20%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

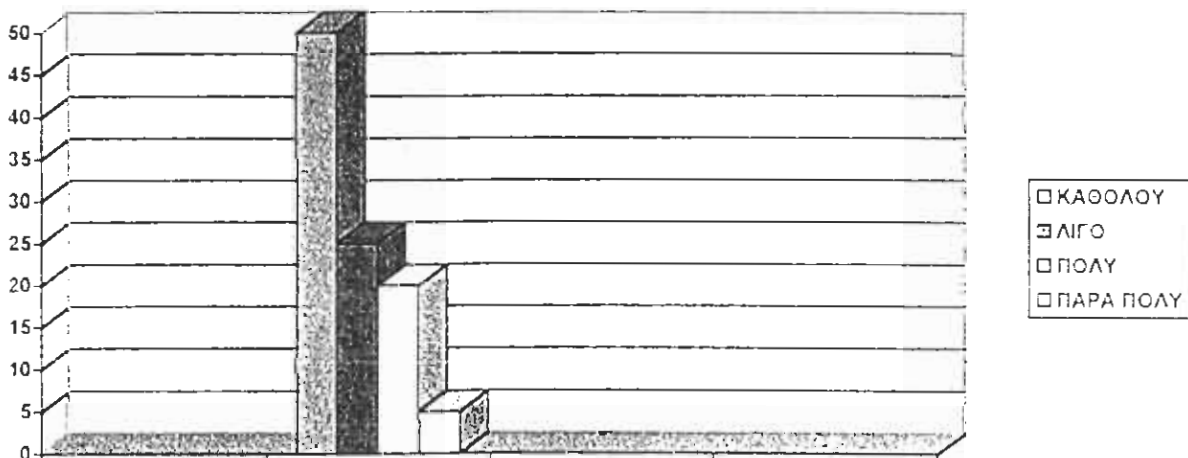

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό (77%) απάντησε ότι σε περίπτωση ασθένειας των παιδιών παίρνουν οι ίδιες άδεια.

...//...

20) Θεωρείτε πως η εργασία σας επηρεάζει αρνητικά την σχέση σας με τα παιδιά σας; (μια επιλογή)

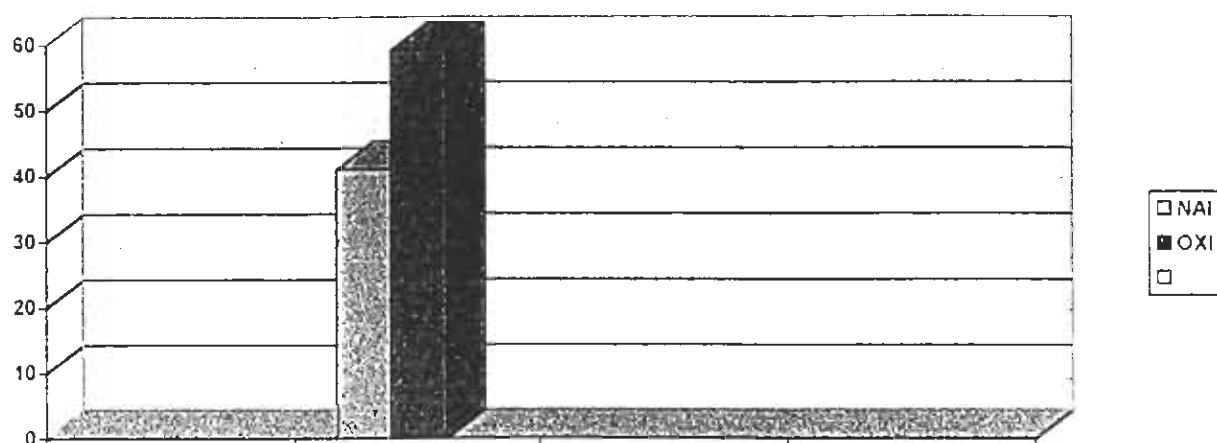
ΚΑΘΟΛΟΥ	50	50%
ΛΙΓΟ	25	25%
ΠΟΛΥ	20	20%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	5	5%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Στο σύνολο όμως των ερωτηθέντων, το μεγαλύτερο ποσοστό (54%) πιστεύει ότι η εργασία επηρεάζει αρνητικά την σχέση με τα παιδιά στην προσχολική ηλικία.

21) Πιστεύετε ότι υπάρχει διάσπαση στη συνοχή της οικογένειας με την εργασία της μητέρας;

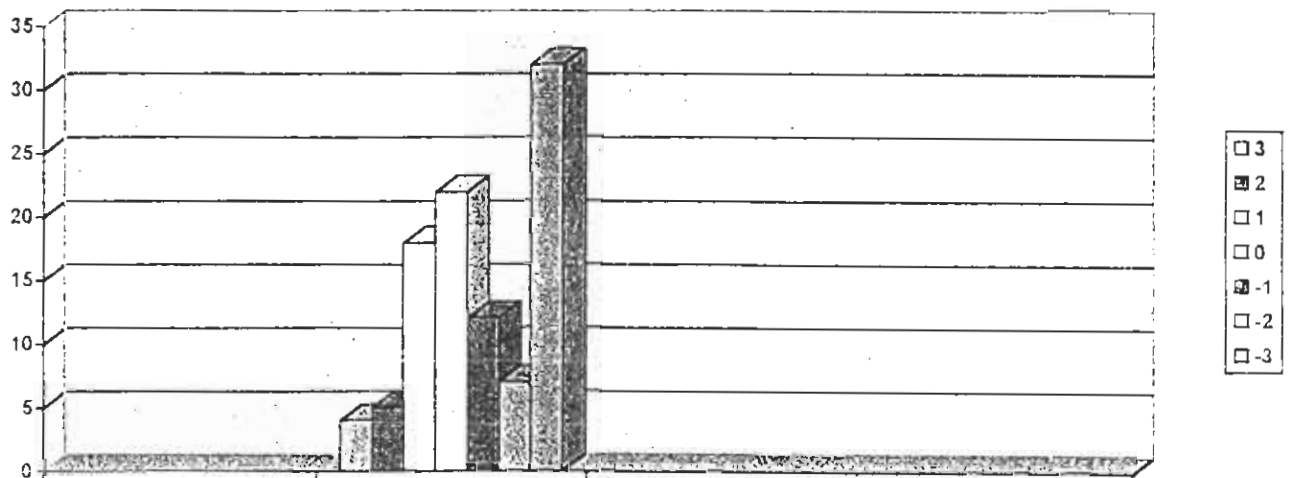
ΝΑΙ	41	41%
ΟΧΙ	59	59%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Ένα σημαντικό ποσοστό (59%) πιστεύει ότι δεν υπάρχει διάσπαση στη συνοχή της οικογένειας με το να εργάζεται η μητέρα.

22) Σε ποιο βαθμό πιστεύετε πως η πολιτεία με τα μέτρα που έχει μέχρι σήμερα λάβει, σας έχει βοηθήσει σαν εργαζόμενη μητέρα;

+3	4	4%
+2	5	5%
+1	18	18%
0	22	22%
-1	12	12%
-2	7	7%
-3	32	32%
ΣΥΝΟΛΟ	100	100%

ΣΧΟΛΙΟ Το μεγαλύτερο ποσοστό (32%) πιστεύει ότι η πολιτεία δεν έχει λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την βοήθεια της εργαζόμενης μητέρας.

23) Προτείνετε κάποιο μέτρο που πιστεύετε ότι θα σας βοηθήσει ως εργαζόμενη μητέρα και πρέπει να λάβει η Πολιτεία;

Έχει γίνει κατανομή των μέτρων που έχουν προταθεί ανάλογα με το επάγγελμα των εργαζομένων γυναικών που έχουν απαντήσει.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των μέτρων έχει προταθεί από τις δημόσιους υπαλλήλους.

Σημαντικό είναι επίσης να αναφερθεί ότι ένα πολύ μεγάλο ποσοστό (51%) των εργαζομένων γυναικών θεωρεί ότι η πολιτεία δεν έχει λάβει κατάλληλα μέτρα για να βοηθήσει τις εργαζόμενες μητέρες.

Παρόλα αυτά ένα 36% των ερωτηθέντων δεν έχει προτείνει κανένα μέτρο.

Ειδικότερα τα μέτρα που έχουν προταθεί ανά κατηγορία είναι τα εξής:

ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ

- ◆ Να στελεχωθούν οι υπάρχοντες και να ιδρυθούν νέοι βρεφονηπιακοί - παιδικοί σταθμοί.
- ◆ Να επιλέγονται με αξιοκρατικά κριτήρια τα παιδιά στους παιδικούς σταθμούς και να προηγούνται τα παιδιά των εργαζομένων.
- ◆ Ίδρυση παιδικών σταθμών στο χώρο εργασίας.
- ◆ Να υπάρχουν δάσκαλοι σ' όλα τα σχολεία που θα κρατούν - απασχολούν δημιουργικά τα παιδιά μέχρι να τελειώσει το ωράριο εργασίας της μητέρας.
- ◆ Καλύτερη εκπαίδευση - μελέτη μαθημάτων σχολείου τις ώρες εργασίας της μητέρας.
- ◆ Μείωση ωραρίου.
- ◆ Να μπορεί η εργαζόμενη γυναίκα να δουλεύει λιγότερες ώρες για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, που να μη πεθαίνει στην κούραση, με αποτέλεσμα αρνητικό και για την οικογένεια και για το κράτος, αφού δύσκολα αποφασίζει να κάνει δεύτερο παιδί.
- ◆ Ελαστικό ωράριο και κίνητρα για την εργασία.
- ◆ Οικονομική δυνατότητα αντιμετώπισης των εκτάκτων ή μονίμων καταστάσεων που έχει σχέση με την ανατροφή των παιδιών.
- ◆ Επίδομα μητρότητας ειδικά σε μια χώρα που μαστίζεται από υπογεννητικότητα.
- ◆ Χρηματική ενίσχυση ανά παιδί και όχι μόνο μετά το τρίτο παιδί (εφάπαξ ενίσχυση).

- ◆ Αύξηση του επιδόματος των παιδιών.
- ◆ Γενναία αύξηση οικογενειακού επιδόματος.
- ◆ Ικανοποιητικότερος μισθός - αποδοχές.
- ◆ Μεγαλύτερη χρονική περίοδος άδειας (3 χρόνια).
- ◆ Μακρά άδεια τους πρώτους μήνες της ζωής των παιδιών.
- ◆ Άδεια με αποδοχές ή έστω άνευ αποδοχών για οικογενειακούς λόγους.
- ◆ Λιγότερες επιβαρημένες βάρδιες.
- ◆ Περισσότερη ευελιξία των προϊσταμένων όταν στην υπηρεσία τους δουλεύουν μητέρες.
- ◆ Πολυτεκνία στα τρία παιδιά.
- ◆ Να τηρούνται τουλάχιστον τα ήδη κερτημένα δικαιώματα των εργαζομένων μητέρων.

Το 27,7% των δημοσίων υπαλλήλων δεν πρότειναν κάποιο μέτρο.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ

- ◆ Επαρκής παιδικόι σταθμοί με ουσιαστικά προγράμματα απασχόλησης.
- ◆ Επαρκής βρεφονηπιακοί σταθμοί.
- ◆ Αύξηση άδειας μετά τον τοκετό.
- ◆ Άδεια σε περίπτωση ασθένειας έστω άνευ αποδοχών.
- ◆ Περισσότερα επιδόματα στην εργαζόμενη μητέρα.
- ◆ Αλλαγή ωραρίου (ΣΥΝΕΧΕΣ ΠΕΝΘΗΜΕΡΟ).
- ◆ Ηθική συμπαράσταση των εργαζομένων.
- ◆ Να φροντίζει η πολιτεία να ελέγχονται τα μέρη διασκέδασης των νέων και να ενισχύει έτσι τον κοινωνικό έλεγχο της οικογένειας στα παιδιά.
- ◆ Να δίνει θετικά μηνύματα η τηλεόραση και όχι αρνητικά.

Το 39,3% των ελεύθερων επαγγελματιών δεν προτείνει κάποιο μέτρο.

ΙΔΙΩΤΙΚΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ

- ◆ Περισσότεροι κρατικοί - βρεφικοί - παιδικόι σταθμοί που να παίρνουν τα παιδιά με αξιοκρατικά κριτήρια.

- ◆ Ίδρυση παιδικών σταθμών στο χώρο εργασίας με τη στήριξη και επάνδρωση του κράτους, με σωστό και επαρκή προσωπικό για τα πρώτα βήματα των παιδιών.
- ◆ Περισσότερα κέντρα δημιουργικής απασχόλησης και ψυχαγωγίας για παιδιά όλων των ηλικιών.
- ◆ Τοποθέτηση σχολικών λεωφορείων και στα νηπιαγωγεία στις απομακρυσμένες από το κέντρο περιοχές.
- ◆ Να απασχολούνται περισσότερες ώρες τα παιδιά στο σχολείο μέχρι να σχολάσει η μητέρα.
- ◆ Περισσότερα επιδόματα - παροχές για τις εργαζόμενες μητέρες.
- ◆ Αύξηση του ελαστικού ωραρίου.
- ◆ Αύξηση κανονικής άδειας ή δικαιολόγησης απουσίας λόγω ασθένειας των παιδιών.
- ◆ Σωστή κοινωνική πολιτική.

Το 41,9% των ιδιωτικών υπαλλήλων δεν έχει προτείνει κάποιο μέτρο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στόχος του ερευνητικού μέρους της εργασίας ήταν να διαπιστωθεί κατά πόσο η εργασία της σύγχρονης Ελληνίδας έχει επηρεάσει τον κοινωνικό ρόλο της οικογένειας. Η έρευνα αυτή και οι παρατηρήσεις αναφέρονται στην πόλη της Ναυπάκτου. Τα συμπεράσματα και οι προτάσεις όμως αφορούν γενικά τις εργαζόμενες γυναίκες και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν.

Ο αριθμός των ερωτηματολογίων που συμπληρώθηκε ήταν εκατό (100) από τα οποία τα τριάντα τρία (33) συμπληρώθηκαν από γυναίκες ελεύθερες επαγγελματίες, τα τριάντα έξι (36) από δημοσίους υπαλλήλους και τα τριάντα ένα (31) από ιδιωτικούς. Για την καλύτερη εξέταση και ανάλυση της έρευνας την χωρίσαμε στις εξής παραμέτρους:

- ◆ Δημογραφικά στοιχεία
- ◆ Συνθήκες εργασίας και πως επιδρά η εργασία στην ίδια
- ◆ Πως επιδρά η εργασιακή ιδιότητα στο οικογενειακό περιβάλλον
- ◆ Εργαζόμενη μητέρα και ποιότητα ζωής.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων που ερωτήθηκε θεωρεί την σημερινή εργασία τους πολύ ενδιαφέρουσα και δεν θα την εγκατέλειπε για κανένα λόγο. Αυτό παρατηρείται κυρίως στις δημοσίους υπαλλήλους που ίσως δικαιολογείται εξαιτίας της μονιμότητας, σταθερότητας και της ασφάλειας που τους παρέχεται μέσω της νομοθεσίας. Παρ' όλα αυτά όμως ένα μεγάλο ποσοστό βλέπει την εργασία του σαν μέσο για προσωπική ικανοποίηση.

Φαίνεται πόσο σημαντικό είναι για την εργαζόμενη να έχει την αίσθηση της οικονομικής ανεξαρτησίας, νιώθοντας για πρώτη φορά άτομο με δική του υπόσταση, κάτι το οποίο η γυναίκα βιώνει μόνο τα τελευταία χρόνια με την είσοδό της στον επαγγελματικό στίβο. Αυτή η οικονομική ανεξαρτησία έχει σαν αποτέλεσμα την βελτίωση τόσο του επιπέδου της ζωής της όσο και του επιπέδου ζωής της οικογένειας γενικότερα. Της παρέχεται έτσι η δυνατότητα ανάπτυξης των κοινωνικών της επαφών, της ολοκλήρωσης της προσωπικότητάς της.

Όσον αφορά το ζήτημα της ανισότητας των εργαζομένων ανδρών και γυναικών στο χώρο εργασίας τους, παρατηρήθηκε ότι οι απαντήσεις των γυναικών που ανήκουν στον ελεύθερο και δημόσιο τομέα αναφέρουν, ότι δεν υπάρχει διάκριση σε σχέση με τους ιδιωτικούς υπαλλήλους, οι οποίοι πιστεύουν το αντίθετο.

Το σύνολο των εργαζομένων γυναικών αισθάνεται ότι δεν έχει πετύχει ότι περίμενε από την επαγγελματική του σταδιοδρομία, πράγμα που σημαίνει μέσα από την εργασία τους δεν αξιοποιούνται και δεν εκπληρώνονται όλες οι δυνατότητες αλλά και προσδοκίες τους.

Αυτός είναι και ένας παράγοντας που δικαιολογεί το ποσοστό των γυναικών που έχουν απαντήσει ότι η ψυχολογική διάθεση στο σπίτι επηρεάζεται πάρα πολύ από τις συνθήκες εργασίας τους, πράγμα που σημαίνει ότι μεταφέρουν τα προβλήματα του εργασιακού τους χώρου στο σπίτι με αρνητικό αντίκτυπο στις οικογενειακές σχέσεις.

Αυτό επιβεβαιώνεται και από το μεγάλο ποσοστό που έχει απαντήσει ότι η φροντίδα των μελών είναι αυτοί που επηρεάζεται περισσότερο αρνητικά. Η ψυχολογική δε ένταση, παρατηρείται περισσότερο στις μικρότερες ηλικίες γυναικών. Οι γυναίκες αυτές βρίσκονται στην αρχή της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής τους, καταστάσεις που συνήθως τους δημιουργούν συναισθήματα σύγχυσης και άγχους. Στις μεγαλύτερες ηλικίες παρατηρείται μια μείωση του άγχους καθώς η απάντηση εμπειρίας βοηθά σημαντικά στην αντιμετώπιση των δυσκολιών αυτών.

Από τα στοιχεία τώρα που έχουμε όσον αφορά την διαμόρφωση των ρόλων των δύο συζύγων μέσα στην οικογένεια η πλειοψηφία των γυναικών πιστεύει πως ο ρόλος του συζύγου έχει αλλάξει σημαντικά με την είσοδό τους στον επαγγελματικό στίβο. Ο άνδρας έπαψε να είναι αποκλειστικά υπεύθυνος για την εξασφάλιση της οικονομικής ευημερίας της οικογένειας και η γυναίκα που σαν μοναδική της υποχρέωση είχε την φροντίδα του σπιτιού. Υπάρχει μια πιο ισότιμη κατανομή των ρόλων, ο άνδρας φαίνεται να συμμετέχει σ' όλες τις οικογενειακές υποχρεώσεις και καθήκοντα και οι δυσκολίες που δημιουργούνται μέσα στην οικογένεια αντιμετωπίζονται κυρίως από το ζευγάρι.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η έρευνα που έγινε και τα συμπεράσματά της οδήγησαν στις παρακάτω προτάσεις σχετικά με το θέμα που αναφέρεται στην εργασία αυτή.

Οι προτάσεις αυτές αφορούν πρώτον την αντιμετώπιση των δυσκολιών των εργαζομένων γονέων με παιδιά, δεύτερον τις δυσκολίες των εργαζομένων γονέων σε σχέση με τις συνθήκες εργασίας τους και τρίτον την αναμόρφωση των οικογενειακών ρόλων.

Εκτός από τα υπάρχοντα μέτρα θα πρέπει να γίνουν σημαντικά ακόμα βήματα εκ μέρους κυρίως της πολιτείας, με σκοπό να δημιουργηθούν όλες εκείνες οι προϋποθέσεις για την αναγκαιότητα της ισοτιμίας της γυναίκας.

Ο αριθμός των γυναικών τα τελευταία χρόνια που εργάζονται έξω από το σπίτι τους συνεχώς αυξάνεται. Οι περισσότερες από αυτές αντιμετωπίζουν ειδικά προβλήματα που προκύπτουν από την ανάγκη συμβιβασμού των διπλών τους υποχρεώσεων, επαγγελματικών και οικογενειακών. Πολλά από τα προβλήματα αυτά, που επηρεάζουν ιδιαίτερα τις δυνατότητες απασχολήσεως των γυναικών με οικογενειακές υποχρεώσεις, αφορούν επίσης και τους υπόλοιπους εργαζόμενους. Έτσι τα προβλήματα αυτά αφορούν εξίσου και τις οικογένειές τους και την κοινωνία στο σύνολό της. Για την επίλυση όμως, αυτών των προβλημάτων, προς το συμφέρον όλων, απαιτείται μια συνεχής κοινωνική προσαρμογή.

Η πολιτεία θα πρέπει: **α)** να επιδιώκει, την εφαρμογή της κατάλληλης πολιτικής, προς το σκοπό όπως παρέχεται η ευχέρεια στις εργαζόμενες γυναίκες με οικογενειακές υποχρεώσεις να ασκούν το δικαίωμά τους να εργάζονται χωρίς να είναι εκτεθειμένες σε διακρίσεις και **β)** να ενθαρρύνει, να διευκολύνει ή να εξασφαλίζει την σύσταση υπηρεσιών που θα βοηθούν τις γυναίκες αυτές στην αρμονική εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους.

Επίσης πρέπει να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα **α)** για την προσεκτική εξέταση των προβλημάτων των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις, ώστε να βοηθούν να ενταχθούν αποτελεσματικά και με ίδια δικαιώματα στον ενεργό πληθυσμό, **β)** την διεξαγωγή και την ενθάρρυνση σχετικών ερευνών, για τη συλλογή πληροφοριών στις οποίες θα βασισθεί η λήψη των σχετικών αποφάσεων και μέτρων και **γ)** τη διαφώτιση του κοινού επί των προβλημάτων των γυναικών αυτών, για την ανάπτυξη ευνοϊκής κοινής γνώμης.

Οι αρμόδιες αρχές πρέπει να παίρνουν κάθε κατάλληλο μέτρο για την εξυπηρέτηση των αναγκών από τις υπηρεσίες παιδικής μέριμνας. Έτσι θα πρέπει **α)** να ενθαρρύνουν και διευκολύνουν την κατάρτιση προγραμμάτων μεθοδικής αναπτύξεως υπηρεσιών και εγκαταστάσεων παιδικής μέριμνας και **β)** να

εξασφαλίζουν και να ενθαρρύνουν την οργάνωση σε επαρκή αριθμό και σε κατάλληλη βάση υπηρεσιών και εγκαταστάσεων που να παρέχουν μέριμνα σε παιδιά, με μικρή επιβάρυνση ή εν' ανάγκη δωρεάν και που να λειτουργούν με τρόπο ώστε να προσαρμόζονται και να ανταποκρίνονται στις ανάγκες παιδιών διαφορετικής ηλικίας και των εργαζόμενων γονέων. Οι αρμόδιες αρχές πρέπει να παρέχουν επαρκή εκπαίδευση ή να βοηθούν να παρέχεται η εκπαίδευση αυτή, σε διάφορα επίπεδα, στο αναγκαίο προσωπικό για τη λειτουργία των υπηρεσιών και εγκαταστάσεων παιδικής μέριμνας.

Για την ένταξη των γυναικών που έχουν οικογενειακές ευθύνες στο εργατικό δυναμικό με ίσους όρους προς τους άλλους εργαζόμενους και την διευκόλυνσή τους να αναλάβουν εργασία ή να την επαναλάβουν ύστερα από μακρινή σχετική απουσία, οι αρχές πρέπει να παίρνουν όλα τα αναγκαία μέτρα : α) για την εξασφάλιση στις νέες γυναίκες γενικής εκπαίδευσως, καθώς και επαγγελματικού προσανατολισμού, απαλλαγμένου κάθε διακρίσεως που να βασίζεται στο φύλο τους, β) την ενθάρρυνσή τους να επιτύχουν σοβαρή επαγγελματική προπαρασκευή, σαν βάση για τη μέλλουσα επαγγελματική τους ζωή, γ) να πείθουν τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς για την αναγκαιότητα του να δίνουν στις κοπέλες αυτές μια σταθερή επαγγελματική προπαρασκευή.

Αναγκαία είναι επίσης η αναμόρφωση του οικογενειακού ρόλου των δύο φύλων από την πολιτεία. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την δημιουργία συμβουλευτικών κέντρων, κέντρων προστασίας οικογένειας και από την πληροφόρηση μέσω σεμιναρίων συνδιαλέξεων, ομιλιών και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Η ισότιμη κατανομή των ρόλων, στην οικογένεια θα ήταν σαν λύση πραγματικά βοηθητική αν γινόταν μετά από εξέταση των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούν σε μία οικογένεια.

Με το σκεπτικό του άνισου καταμερισμού της οικιακής εργασίας θα ήταν σκόπιμο να αναλάβει το κράτος περισσότερες αρμοδιότητες της οικογένειας. Να γίνει δηλαδή μεγαλύτερη κοινωνικοποίηση της δουλειάς στο σπίτι, όπως φροντίδας των παιδιών στην βρεφική ή νηπιακή ηλικία, η σωστή εκπαίδευσής τους κ.λ.π.

Επειδή όμως το αίτημα αφορά ακόμη το μέλλον η πιο προσιτή λύση θα ήταν μέσα από την εκπαίδευση η επισήμανση, της μη διάκρισης των δύο φύλων λόγω βιολογικών διαφορών, όπως συνηθίζοταν, αλλά η συνειδητοποίηση ότι και τα δύο φύλα είναι σε θέση να αντεπεξέλθουν στα καθήκοντά του σπιτιού. Ταυτόχρονα όμως και οι γονείς πρέπει να αποκτήσουν τη πεποίθηση και τη βεβαιότητα ότι, παροτρύνοντας και τα αγόρια για τη φροντίδα του χώρου τους, δεν θα τα στερήσουν από τον ανδρικό ρόλο και τη φύση τους.

Αναγκαίες είναι επίσης και οι παροχές από την πολιτεία (π.χ. επιδόματα, περισσότεροι βρεφονηπιακοί σταθμοί, διερεύνηση των λειτουργιών τους, προγράμματα δημιουργικής απασχόλησης κ.λ.π.) ώστε να διευκολύνουν την πραγματικά δύσκολη ζωή της εργαζόμενης γυναίκας και της οικογένειας γενικότερα.

Τέλος ιδιαίτερα σημαντικό θα ήταν και η αντικατάσταση των γονέων, κατά την ώρα εργασίας τους, από άτομα κατάλληλα εκπαιδευμένα για να παίζουν το ρόλο του γονιού που θα προτείνονται υπεύθυνα από τους διάφορους συλλόγους προστασίας του παιδιού, σε συνεργασία με το Υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών.

Για να έχουν όμως εφαρμογή τα οποιαδήποτε προτεινόμενα μέτρα θα πρέπει η κατάστρωση προγραμμάτων να γίνεται με βάση την συνεργασία πρώτα των δύο φύλων και έπειτα των κοινωνικών και πολιτικών φορέων. Πράγματι χρειάζεται η κοινή προσπάθεια των ατόμων με κοινά συμφέροντα, με τη σύγχρονη εξάλειψη των ανταγωνιστικών διαθέσεων που δημιουργούνται στις σχέσεις των φύλων.

Οι διαπροσωπικές σχέσεις απαιτούν εξέλιξη εφόσον η εξέλιξη στις σχέσεις παραγωγής δεν ανταποκρίνονται στα σημερινά δεδομένα του γάμου.

Βέβαια η κοινωνική εξέλιξη, η αποτίναξη δηλαδή των αναχρονιστικών και πεπαλαιωμένων ιδεών είναι δύσκολη αφού η γυναίκα έχει ν' αντιπαλέψει όχι μόνο τα δικά της βιώματα, αλλά και τα βιώματα των ανθρώπων του άμεσου κοινωνικού περιβάλλοντος της με τους οποίους μπορεί να έχει κοινούς αγώνες και συμφέροντα. Μόνο μέσα από τις αλλαγές που πρέπει να γίνουν στην νομοθεσία για το γυναικείο ζήτημα και την ανατροπή των παρωχημένων αντιλήψεων, θα διέπει ένας άλλος πολιτισμός στις σχέσεις των ανθρώπων με σεβασμό στη διαφορετικότητα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

..//..

Ν Ο Μ Ο Θ Ε Σ Ι Α

Άρθρον 1

1. «Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου».
2. «Έλληνες και Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις».
Επίσης : Νόμοι που αφορούν την κατοχύρωσή της στον επαγγελματικό της τομέα.

ΝΟΜΟΣ 46/1975

«Περί κυρώσεως της ψηφισθείσας εν Γενεύη κατά το έτος 1951 της υπ' αριθμ. 100 Διεθνούς Συμβάσεως Εργασίας περί ισότητας της αμοιβής μεταξύ αρρένων και θηλέων εργαζομένων δι' εργασία ίσης αξίας».

Άρθρον 1

β) Η έκφραση «ισότητας αμοιβής μεταξύ αρρένων και θηλέων εργαζομένων δι' εργασία ίσης αξίας» αναφέρεται στο επίπεδο αμοιβής το οποίο καθορίζεται χωρίς διάκριση βασιζόμενη στο φύλο.

Άρθρον 2

1. Κάθε μέλος οφείλει σύμφωνα με τους ισχύοντες νόμους για τον καθορισμό του επιπέδου της αμοιβής, να εξασφαλίζει την αρχή της ίσης αμοιβής για όλους τους εργαζομένους άντρες και γυναίκες για εργασία ίσης αξίας.
2. Η αρχή αυτή θα μπορεί να εφαρμόζεται μέσω των εξής :
  - α) Εθνικής Νομοθεσίας
  - β) Οποιοδήποτε σύστημα που καθορίζει την αμοιβή και το οποίο καθιερώνεται ή αναγνωρίζεται από την Νομοθεσία.
  - γ) Από συλλογικές συμβάσεις που συνάπτονται μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων.
  - δ) Μέσω του συνδυασμού όλων των παραπάνω.

Άρθρον 3

3. Διαφορές στο επίπεδο αμοιβής που προέρχονται από την αντικειμενική εκτίμηση της εργασίας που εκτελέστηκε ανεξαρτήτου φύλου δεν θεωρούνται αντίθετες προς την αρχή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών.

ΝΟΜΟΣ 1424 / 1984

«Για την επικύρωση της 111 Διεθνούς Συμβάσεως Εργασίας για την διάκριση στην απασχόληση και στο επάγγελμα».

...//...

Η Γενική Συνδιάσκεψη αφού έλαβε υπόψη ότι η διακήρυξη της Φιλαδέλφειας διασφαλίζει ότι όλα τα άτομα ανεξάρτητα από την φυλή, το θρήσκευμα, το φύλο έχουν δικαιώματα να επιδιώκουν την υλική τους πρόοδο και την πνευματική τους ανάπτυξη με ελευθερία, αξιοπρέπεια, οικονομική ασφάλεια και με ίσες ευκαιρίες επιτυχίας, αποδέχεται:

Άρθρον 1

Στη σύμβαση αυτή ο όρος «διάκριση» περιλαμβάνει:

α) Κάθε διάκριση αποκλεισμό ή προτίμηση που βασίζεται στη φυλή, το χρώμα, στο φύλο, στο θρήσκευμα, στα πολιτικά φρονήματα, στην εθνική καταγωγή και στην κοινωνική προέλευση που έχει σαν αποτέλεσμα την κατάργηση ή τη διαφοροποίηση της ισότητας των ευκαιριών και της μεταχείρισης που αφορά την απασχόληση ή τα επαγγέλματα.

ΝΟΜΟΣ 1302 /1982

Για την επικύρωση της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας αριθ. 103/1952 «για την προστασία της μητρότητας».

Άρθρον 1

1. Η σύμβαση αυτή έχει εφαρμογή στις γυναίκες που ασχολούνται σε βιομηχανικές επιχειρήσεις, σε εργασίες μη βιομηχανικές και σε γεωργικές εργασίες. Επίσης εφαρμόζεται και στις γυναίκες που εργάζονται «κατ' οίκον» με αμοιβή.

Άρθρον 2

Για την εφαρμογή αυτής της σύμβασης ο όρος «γυναίκα» σημαίνει κάθε πρόσωπο που ανήκει στο γυναικείο φύλο ανεξάρτητα από την ηλικία, την ιθαγένεια, τη φυλή ή θρησκεία του, είτε το πρόσωπο αυτό είναι έγγαμο είτε είναι άγαμο.

Άρθρον 3

1. Κάθε γυναίκα που υπάγεται στις ρυθμίσεις αυτής της σύμβασης δικαιούται να λάβει άδεια μητρότητας με προσκόμιση ιατρικού πιστοποιητικού που να βεβαιώνει την πιθανή ημερομηνία του τοκετού της.

2. Η διάρκεια αυτής της άδειας πρέπει να είναι τουλάχιστον ίση με (12) δώδεκα εβδομάδες. Ένα μέρος της, πρέπει να λαμβάνεται υποχρεωτικά μετά τον τοκετό.

Άρθρον 4

1. Κατά τον χρόνο απουσίας από την εργασία με άδεια μητρότητας σύμφωνα με τις διατάξεις του προηγούμενου αρθρ. 3 η γυναίκα έχει δικαίωμα σε χρηματικές παροχές και στην παροχή ιατρικών υπηρεσιών.

2. Το ύψος των χρηματικών παροχών που θα καθορίζεται από την Εθνική νομοθεσία έτσι που ν' ασφαλίσει στη γυναίκα επαρκείς πόρους για την οικονομική και υγιεινή συντήρηση της ίδιας και του παιδιού της με βάση ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής.

3. Οι ιατρικές υπηρεσίες περιλαμβάνουν φροντίδες από διπλωματούχο μαία ή από γιατρό, πριν τον τοκετό, κατά τον τοκετό και μετά απ' αυτόν καθώς και νοσοκομειακή περίθαλψη εφόσον είναι απαραίτητη.

Η ελευθερία εκλογής του γιατρού καθώς και η ελευθερία επιλογής ανάμεσα σ' ένα δημόσιο ή ένα ιδιωτικό νοσηλευτικό ίδρυμα θα είναι σεβαστές.

4. Οι χρηματικές παροχές και οι ιατρικές υπηρεσίες χορηγούνται είτε στα πλαίσια συστήματος υποχρεωτικής ασφάλισης είτε σε βάρος του κρατικού προϋπολογισμού. Και στις δύο περιπτώσεις χορηγούνται αυτοδικαίως σ' όλες τις γυναίκες που συγκεντρώνουν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις.

5. Οι γυναίκες που δεν έχουν δικαίωμα ν' αξιώσουν τις παροχές που προβλέπονται από τις προηγούμενες διατάξεις, δικαιούνται να λαμβάνουν τις απαραίτητες παροχές για ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης από τα κεφάλαια της δημόσιας αντίληψης εφόσον δεν διαθέτουν τα μέσα συντήρησης που καθορίζονται από αυτήν (δημόσια αντίληψη).

6. Εφόσον οι χρηματικές παροχές που χορηγούνται στα πλαίσια συστήματος υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης καθορίζονται με βάση τις προηγούμενες απολαβές από την εργασία. Οι παροχές αυτές δεν θα πρέπει να είναι κατώτερες από τα δύο τρίτα (2/3) των προηγούμενων απολαβών της γυναίκας, που λαμβάνονται υπόψη για τον υπολογισμό αυτόν.

7. Οποιαδήποτε εισφορά, οφειλόμενη στα πλαίσια συστήματος υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης που προβλέπει παροχές μητρότητας καθώς και οποιαδήποτε οικονομική επιβάρυνση που υπολογίζεται με βάση τις καταβαλλόμενες αποδοχές του προσωπικού και εισπράττεται με σκοπό τη

χορήγηση τέτοιων παροχών, θα καταβάλλονται αδιάφορα αν η καταβολή τους γίνεται μόνο από εργοδότες ή από τους εργοδότες και τους εργαζόμενους με βάση το συνολικό αριθμό των ανδρών και γυναικών που απασχολούν οι ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις χωρίς διάκριση φύλου.

Άρθρον 5

1. Εφόσον η γυναίκα θηλάζει το παιδί της έχει το δικαίωμα να διακόπτει για το σκοπό αυτό την εργασία της για ένα ή περισσότερα χρονικά διαστήματα που η διάρκειά τους θα καθοριστεί από την Εθνική Νομοθεσία.

2. Οι διακοπές της εργασίας που γίνονται με σκοπό το θηλασμό, υπολογίζονται και αμείβονται ως χρόνος εργασίας εφόσον το ζήτημα ρυθμίζεται είτε απευθείας από την Εθνική Νομοθεσία, είτε σύμφωνα μ' αυτήν.

Εάν το ζήτημα ρυθμίζεται από συλλογικές συμβάσεις εργασίας οι όροι καθορίζονται από την σχετική συλλογική σύμβαση.

Άρθρον 6

Αν η γυναίκα απουσιάζει από την εργασία της σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 3 αυτής της σύμβασης απαγορεύεται στον εργοδότη να καταγγείλει την σύμβαση εργασίας όσο διαρκεί η παραπάνω απουσία της ή να της γνωστοποιήσει απόλυση με προθεσμία που λήγει στη διάρκεια αυτής της απουσίας.

Άρθρον Δεύτερο

Η συνολική διάρκεια της άδειας Μητρότητας ορίζεται σε δώδεκα (12) εβδομάδες από τις οποίες οι έξι (6) θα λαμβάνονται υποχρεωτικά πριν από την πιθανή ημερομηνία τοκετού και οι υπόλοιπες έξι (6) μετά τον τοκετό.

Σε περίπτωση που ο τοκετός θα πραγματοποιείται σε χρόνο προγενέστερο απ' αυτόν που είχε αρχικά πιθανολογηθεί το υπόλοιπο της άδειας κυοφορίας θα χορηγείται υποχρεωτικά μετά τον τοκετό ώστε να εξασφαλίζεται ο χρόνος συνολικής άδειας δώδεκα (12) εβδομάδων.

Άρθρον Τρίτο

Η γυναίκα για το θηλασμό και τις αυξημένες φροντίδες που απαιτούνται για την ανατροφή του παιδιού της, δικαιούται για χρονικά διαστήματα ενός έτους από τον τοκετό, είτε να διακόπτει την εργασία της για μια (1) ώρα, είτε να προσέρχεται βραδύτερα, είτε να αποχωρεί νωρίτερα κατά μία (1) ώρα κάθε μέρα. Ο χρόνος της μιας (1) ώρας ημερήσιας διακοπής ή της βραδείας προσέλευσης ή πρόωρης αποχώρησης θεωρείται και αμείβεται ως χρόνος εργασίας.

..//..

NΟΜΟΣ 1414/1984

«Εφαρμογή της αρχής της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις και άλλες διατάξεις».

Άρθρον 2

Με την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 10 του παρόντος νόμου, απαγορεύεται κάθε διάκριση με βάση το φύλο και την οικογενειακή κατάσταση:

α) στην πρόσβαση, στο περιεχόμενο και στην εφαρμογή προγραμμάτων ή συστημάτων επαγγελματικού προσανατολισμού, επαγγελματικής κατάρτισης, μαθητείας, μετεκπαίδευσης, ενημέρωσης και πληροφόρησης των εργαζομένων, επιμόρφωσης εκπαίδευσης για αλλαγή επαγγέλματος, λαϊκής επιμόρφωσης και γενικά προγραμμάτων που συντελούν στην πνευματική, οικονομική και κοινωνική τους εξέλιξη και ανάπτυξη.

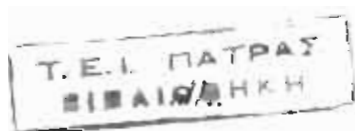
β) στη συμμετοχή σε εξετάσεις και στον καθορισμό των προϋποθέσεων απόκτησης ή απονομής διπλωμάτων, πιστοποιητικών ή άλλων τίτλων σπουδών και στην χορήγηση υποτροφιών και εκπαιδευτικών αδειών ή στην παροχή άλλων σπουδαστικών ευεργετημάτων.

Άρθρον 3. Πρόσβαση και απασχόληση

1. Η πρόσβαση σε όλους τους κλάδους και βαθμίδες κάθε απασχόλησης γίνεται αδιακρίτως φύλου και οικογενειακής κατάστασης.

2. Με την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 10 του παρόντος νόμου στις δημοσιεύσεις, αγγελίες, διαφημίσεις, προκηρύξεις, εγκυκλίους και νόμους που αφορούν επιλογή προσώπων για την κάλυψη κενών θέσεων εργασίας, την παροχή εκπαίδευσης ή επαγγελματικής κατάρτισης ή την χορήγηση επαγγελματικών αδειών, απαγορεύεται να γίνεται αναφορά στο φύλο ή στην οικογενειακή κατάσταση ή να χρησιμοποιούνται κριτήρια και στοιχεία που έστω και έμμεσα καταλήγουν σε διάκριση των φύλων.

3. Ο εργοδότης δεν μπορεί να αρνηθεί την πρόσληψη γυναίκας λόγω εγκυμοσύνης.

Άρθρον 4. Αμοιβή εργαζομένων

1. Άνδρες και γυναίκες δικαιούνται ίση αμοιβή για ίσης αξίας εργασία.

3. Η κατάταξη των επαγγελματιών για τον καθορισμό των αμοιβών πρέπει να βασίζεται σε κοινά κριτήρια για τους εργαζόμενους άνδρες και γυναίκες και να εφαρμόζεται χωρίς διακρίσεις φύλου.

5. Τα επιδόματα γάμου και παιδιών που καθιερώνονται για πρώτη φορά ή επαναρυθμίζονται χορηγούνται στο εξής στο ακέραιο σε κάθε εργαζόμενο σύζυγο ή γονέα ανεξαρτήτου φύλου

Άρθρον 5. Όροι εργασίας και επαγγελματική εξέλιξη

1. Απαγορεύεται κάθε διάκριση με βάση το φύλο του εργαζομένου όσο αφορά τους όρους, τις συνθήκες εργασίας και την επαγγελματική του εξέλιξη και σταδιοδρομία.

2. Η υπερωριακή απασχόληση των εργαζομένων και η απασχόλησή τους κατά τις Κυριακές και αργίες γίνεται με τους ίδιους ρυθμούς και προϋποθέσεις και για τα δύο φύλα.

Άρθρον 6. Απαγόρευση καταγγελίας

Απαγορεύεται η καταγγελία της σχέσης εργασίας:

α) για λόγους που αναφέρονται στο φύλο και

β) όταν γίνεται από αντίδραση του εργοδότη εξ' αιτίας δικαστικής ή άλλης ενέργειας του εργαζομένου που έχει ως σκοπό την ισότητα των φύλων στις εργασιακές σχέσεις.

Άρθρον 7. Πληροφόρηση των εργαζομένων

Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις έχουν δικαίωμα να ενημερώνουν τους εργαζομένους για το περιεχόμενο του νόμου αυτού και τα μέτρα που λαμβάνονται για την υλοποίησή του και για την εξασφάλιση της αρχής της ισότητας αμοιβής και ίσης μεταχείρισης των δύο φύλων.

Άρθρον 8. Σύσταση υπηρεσιών ισότητας των φύλων

1. Στη Διεύθυνση Όρων Εργασίας της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Εργασίας συνιστάται «Τμήμα Ισότητας των φύλων».

Στην αρμοδιότητα του Τμήματος ανήκει:

..//..

α) η συλλογή στοιχείων και στατιστικών δεδομένων για τη θέση της εργαζόμενης γυναίκας στην Ελλάδα και η παρακολούθηση της εφαρμογής ειδικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας ευκαιριών για τα δύο φύλα και την εξάλειψη των ανισοτήτων στις εργασιακές σχέσεις.

β) η ενημέρωση των εργοδοτών, των εργαζομένων, των συνδικαλιστών και των γυναικείων οργανώσεων, σχετικά με τα μέτρα που λαμβάνονται για την ισότητα των φύλων στις εργασιακές σχέσεις.

γ) η συνεργασία με το Συμβούλιο Ισότητας των Δύο Φύλων του άρθρου 6 του Ν. 1288/82 (Φ.Ε.Κ. 120 Α΄) καθώς και η επεξεργασία σχεδίων νόμων και διοικητικών πράξεων που αναφέρονται στην ανισότητα των φύλων στις εργασιακές σχέσεις.

2. Σε όλες τις Επιθεωρήσεις Εργασίας (Δ/νσεις, Τμήματα και Γραφεία συνιστάται Γραφείο Ισότητας των Φύλων.

Στην αρμοδιότητα του Γραφείου ανήκει:

α) Η παρακολούθηση της εφαρμογής των διατάξεων του νόμου αυτού, η επισήμανση διακρίσεων και η άμεση ενημέρωση του Τμήματος Ισότητας των φύλων της προηγούμενης παραγράφου.

ΝΟΜΟΣ 1483/1984

Προστασία και διευκόλυνση των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις - Τροποποιήσεις και βελτιώσεις εργατικών νόμων.

Άρθρον 1. Έκταση Εφαρμογής

1. Οι διατάξεις του κεφαλαίου αυτού εφαρμόζονται στους εργαζόμενους με σχέσεις εργασίας ιδιωτικού δικαίου ή σχέση έμμισθης εντολής σε επιχειρήσεις ή εκμεταλλεύσεις. Αφορούν τους εργαζομένους και των δύο φύλων που έχουν υποχρεώσεις προς εξαρτώμενα από αυτούς παιδιά ή άλλα μέλη της οικογένειάς τους που έχουν ανάγκη τις φροντίδες ή την υποστήριξή τους ώστε να διευκολύνεται η προετοιμασία τους για την είσοδο στην απασχόληση, η διατήρησή της καθώς και η επαγγελματική τους εξέλιξη.

Άρθρον 12. Βρεφονηπιακοί σταθμοί

Βιομηχανικές επιχειρήσεις ή εκμεταλλεύσεις με προσωπικό πάνω από τριακόσια

(300) άτομα υποχρεούνται κατά την ανέγερση των κτιριακών τους εγκαταστάσεων να προβλέπουν επαρκή και κατάλληλο χώρο για τη στέγαση βρεφοπαιδοκομικού σταθμού που να καλύπτει τις ανάγκες των εργαζομένων σ' αυτές.

Άρθρον 15. Προστασία Μητρότητας

Απαγορεύεται και είναι απόλυτα άκυρη η καταγγελία της σχέσης εργασίας εργαζόμενης από τον εργοδότη της τόσο κατά την διάρκεια της εγκυμοσύνης της, όσο και για το χρονικό διάστημα ενός έτους μετά τον τοκετό ή κατά την απουσία της για μεγαλύτερο χρόνο, λόγω ασθένειας που οφείλεται στην κύηση ή τον τοκετό, εκτός αν υπάρχει σπουδαίος λόγος για καταγγελία.

Ως σπουδαίος λόγος δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί ενδεχόμενη μείωση της απόδοσης της εργασίας της εγκύου που οφείλεται στην εγκυμοσύνη.

«Βασικοί Εργατικοί νόμοι» Γιάννης Δ. Κουκιάδης
Εκδος. Παρατηρητής 1986.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Νικολάου Π. Βασιλειάδη «Χριστιανισμός και ανθρωπισμός». Εκδόσεις αδελφότητα Θεολόγων «Ο Σωτήρ».
2. T. B. BOTTMORE «Κοινωνιολογία» Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 1983.
4. Michel Bowett «Η αντικοινωνική οικογένεια». Εκδόσεις Κάλβος, 1987.
5. Σ. Δημητρίου «Προϊστορικοί πολιτισμοί και εξέλιξη». Αθήνα, Εκδόσεις Φυτράκη, 1964.
6. Τέσσα Δουλκέρη «Η συμμετοχή της Ελληνίδας στην οικογένεια και στην εργασία». Αθήνα, Εκδόσεις Σακκούλα, 1986.
7. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών «Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας» Αθήνα, Εκδόσεις Μεταβαλλόμενα σχήματα, 1984.
8. Κακλαμανάκη Ρ. «Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτεία». Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1984.
9. Καλατζή - Αζίζη - Παρίσης «Οικογένεια. Ψυχοκοινωνικές - Ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις. Εκδόσεις Ελλ. Γράμματα.
10. Ταρόμ Καρκοπίνο « Η καθημερινή ζωή στη Ρώμη στο απόγειο της αυτοκρατορίας». Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, 1988.
11. Κατάκης Χ. «Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας». Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος, 1984.
12. Π. Κοτσόπουλος «Το παιδί όταν η μητέρα εργάζεται» Εκδοτικές Βιομηχανικές Επιχειρήσεις».
13. Κορνέλια Κάουρτι «Επάγγελμα Γονιός». Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος, 1978.

14. Γιάννης Δ. Κουκιάδης «Βασικοί εργατικοί νόμοι». Εκδόσεις Παρατηρητής, 1986.
15. Αλεξάνδρα Κολλοντάϊ «Οικονομική και σεξουαλική απελευθέρωση της γυναίκας». Εκδόσεις Πύλη.
16. Κρεμμυδάς - Μαρκιανός «Ο Αρχαίος Κόσμος». Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1982.
17. Α. Λάμπρου μετάφραση «Δίπλωμα για γονείς». Εκδόσεις Αρσενίδη.
18. Παναγή Πεκάτσας «Η Μητριαρχία» Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, 1977.
19. Αιμιλίου Μιρώ «Η καθημερινή ζωή στην εποχή του Ομήρου». Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, 1987.
20. Α. Μισέλ «Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου». Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 1987.
21. Τζούλιετ Μίτσελ «Η εποχή της γυναίκας» Το κίνημα: «Ιστορία και προοπτικές» Εκδόσεις Πύλη, Αθήνα, 1981.
22. Λουκία Μ. Μουσούρου «Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια». Εκδόσεις Κολάρος.
23. Λουκία Μ. Μουσούρου «Η ελληνική οικογένεια». Αθήνα, Εκδόσεις Ίδρυμα Γουλανδρή Χόρν, 1984.
24. Ομάδα Γυναικών της Βοστόνης «Εμείς και τα παιδιά μας» Αθήνα, Εκδόσεις Θυμάρι, 1990.
25. Μάρτζορι Ρόουλινγκ «Η καθημερινή ζωή στον Μεσαίωνα». Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, 1988.
26. Μαρία Σαμαρτζή «Όνομα Γυναίκα». Αθήνα, Εκδόσεις Εξάντα, 1992.
27. Ελένη Τσολακίδου «Τα πουλιά πετούν και με τις δύο φτερούγες». Αθήνα, Εκδόσεις Φυλοπότης, 1992.

39. «Ο ΕΦΗΒΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΘΗΝΑ 1984»
2^ο Διαπιστημονικό Συνέδριο.

